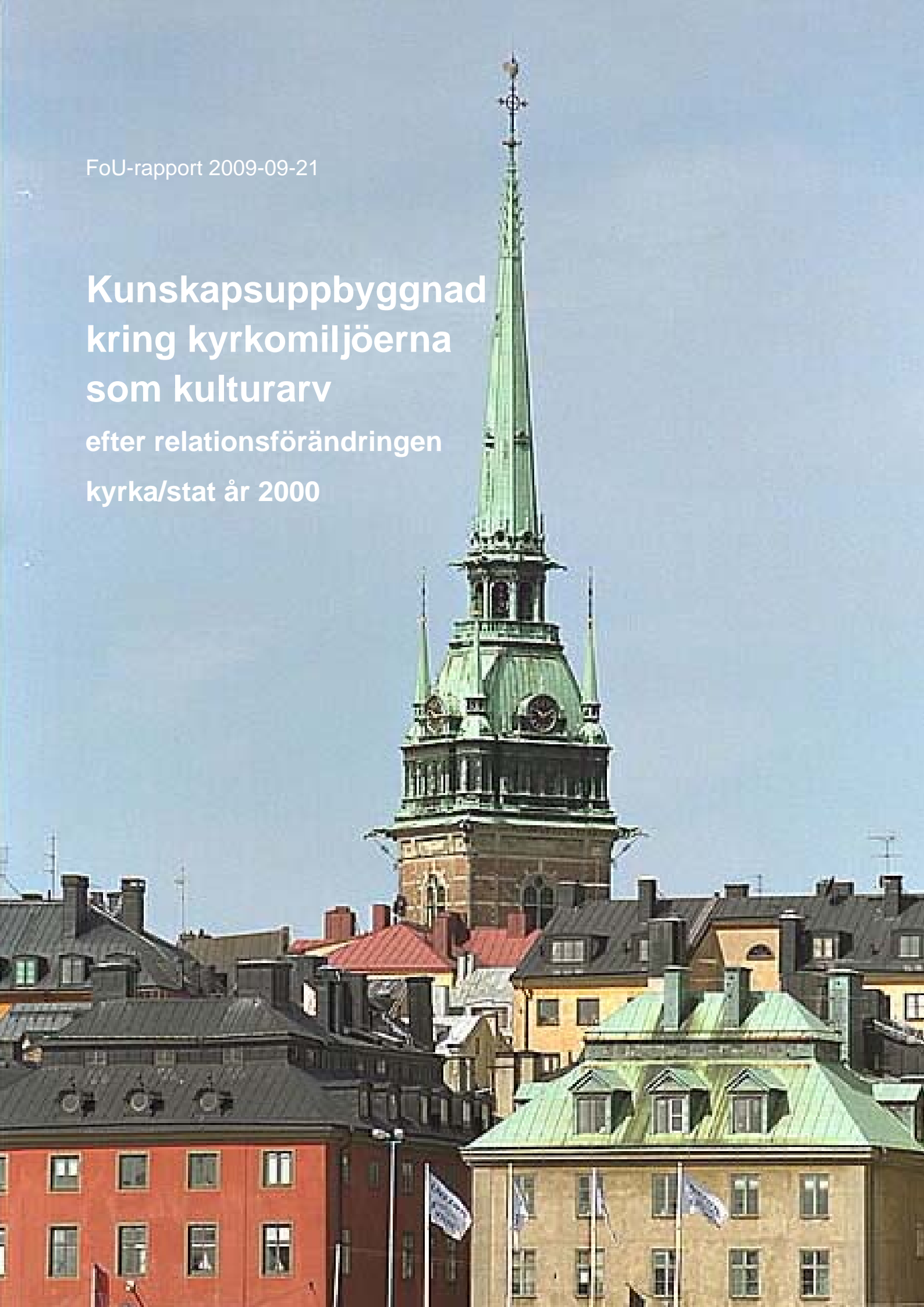

FoU-rapport 2009-09-21

**Kunskapsuppbyggnad
kring kyrkomiljöerna
som kulturarv
efter relationsförändringen
kyrka/stat år 2000**

FoU-rapport 2009-09-21, dnr 353-3538-2007
Utredare: Karin Hermerén

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
114 84 Stockholm
www.raa.se

Omslagsbild: Tyska kyrkan och Skeppsbron. Foto: Bengt A Lundberg

ISBN 978-91-7209-550-2

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	7
Utredningens förutsättningar	11
Bakgrund.....	11
Målsättning för uppdraget	13
Arbetsmetod.....	14
Avgränsningar.....	15
Problemformulering.....	16
Intressenter och kyrkomiljöerna som kulturarv	18
Relationsförändringens betydelse för samverkan och kunskapsuppbyggnad – kort historik.....	18
Andra omvärldsförändringar.....	21
Intressenter och kunskapsuppbyggnad.....	23
Kunskapsuppbyggnad inom Svenska kyrkan	23
Kunskapsuppbyggnad vid kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan	25
Kyrkomiljöer som kunskapsområde vid universitet och högskolor	27
Övriga intressenter och brukare	30
Sammanfattning: intressenter och kyrkomiljöerna som kulturarv	31
Kunskapsbehov	32
Samverkan kring kunskapsuppbyggnad	32
Behov av kunskap.....	36
Dialoger.....	37
Kunskapsbehovens inriktning	45
Fokusområde fysisk förvaltning	47
Fokusområde lagstiftning och regelverk	48
Fokusområde samhällsvetenskap, humaniora och teologi	49
Kunskapsbygge och kunskapsåterföring.....	50
Generella aspekter	50
Kyrkomiljöerna som kulturarv	51
Sammanfattning: kunskapsbehov	55
Framtida samverkansmiljöer – förslag	59
Modeller för samverkan.....	59
Centrumbildning	60
Institut	62
Spetsforskningsenhet	63
Triple Helix och förmedlingscentrum.....	64
Nätverk och partnerskap.....	65
Diskussion.....	66
Kombination av samverkansmodeller	66
Ett nätverk för fokusområde fysisk förvaltning	66
Ett partnerskap för fokusområde lagstiftning och regelverk	69
Centrumbildning(ar) för fokusområde samhällsvetenskap/humaniora/teologi	71
Förmedlingscentrum för koordinering av samverkan	72
Konklusion	74

Bilagor	80
<i>Sveriges kyrkor</i> som forskningsmiljö	80
Historia 1912-2007	80
<i>Sveriges kyrkor</i> som forskarmiljö	81
Publicering	82
Bibliotek och arkiv	82
Nationella databaser vid RAÄ	84
Lag (1988:950) om kulturminnen m.m., 4 kap.	85
Informanter	88
Referenslitteratur och källor	90

FÖRORD

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har haft ett långvarigt åtagande kring kunskapsuppbyggnaden kring det kyrkliga kulturarvet. Förutsättningarna för samverkan kring kunskapsuppbyggnad och förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet har förändrats under senare år och den kunskapsuppbyggnad som bedrivits av Riksantikvarieämbetet inom ramen för det konsthistoriska inventeringsverket "Sveriges kyrkor" har successivt fasats ut. Ansatsen att finna nya former för verksamheten ska delvis betraktas mot denna bakgrund och denna utredning har därför tillsatts för att analysera och förslå nya former för framtida samverkan.

Svenska kyrkans möjligheter att bedriva kunskapsuppbyggnad om det kyrkliga kulturarvet har samtidigt stärkts under senare år. Genom den kyrkoantikvariska ersättningen har under åren 2008-2009 1,9 miljarder av statliga medel ställts till Svenska kyrkans förfogande för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena, dvs. de kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier som omfattas av 4 kap. kulturminneslagen. Under denna inledande period har bl.a. kunskapsuppbyggnad varit en prioriterad insats.

Utredningen ger förslag till ett breddat kunskapssökande kring kyrkobyggnaderna och dess miljöer, med utgångspunkt i projektet "Sveriges Kyrkor" och till nya former för samverkan kring kunskapsuppbyggnaden. Utredningen har skett på uppdrag av RAÄ och finansierats av FoU-medel och genomförts av konservator Karin Hermerén. Utredningen föreslår en modell för hur den framtida kunskapsuppbyggnaden kan organiseras och utformas. För framförda sakupplysningar och åsikter svarar utredaren.

Inger Liliequist
Riksantikvarie

Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU, syftar till att utveckla kunskapsuppbyggnad och stimulera till forskning om kulturarvet och kulturmiljön. FoU-anslaget används för att stödja forskningsprojekt som befinner sig i mötet mellan kulturpolitik, kunskapsuppbyggnad om kulturmiljöer samt de vetenskapliga disciplinerna.

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet har initierat ett projekt inom ramen för myndighetens forsknings- och utvecklingsarbete rörande den fortsatta kunskapsuppbyggnaden kring kyrkomiljöerna som kulturarv. Anledningen till detta är den fördelning av ansvar som gjordes mellan Svenska kyrkan och staten i samband med relationsförändringen år 2000. Ett övergripande mål för uppdraget är att föreslå en modell för hur den framtida kunskapsuppbyggnaden skulle kunna organiseras och utformas utifrån en intressentanalys, analys av ansvar och roller, samverkan, ansvarsfördelning, samverkansparter, organisation och huvudman. I utredningen fokuseras på tre problemområden: i vilka avseenden kunskapssökandet kring kyrkomiljöerna som kulturarv behöver breddas, behov av kunskapsunderlag för myndigheter inom kulturmiljöområdet samt modell för och organisation av framtida kunskapsuppbyggnad.

Behovet av kunskapsuppbyggnad kring de nya utmaningarna i samband med Svenska kyrkans skiljande från staten, och en förändrad omvärld, är stort. Frågorna har vidgats till att handla om allt från kyrkan som byggnad och det religiösa rummet, till kyrkomiljön och interkulturella frågor. Kyrkorna är inte bara en nationell, utan också en internationell angelägenhet, och kunskapsuppbyggnad kring Svenska kyrkans kyrkomiljöer är viktiga i nätverk som sträcker sig långt utanför norra Europa.

Ett övergripande mål för framtida forskning kring kyrkomiljöerna som kulturarv är att utforma förslag till kunskapssökande kring kyrkobyggnaderna och deras miljöer med utgångspunkt i forskningsområdet och bokverket *Sveriges kyrkor*, med en breddning avseende ämnesinnehåll och inriktning efter de behov som föreligger idag. Den fortsatta kunskapsuppbyggnaden ska bl.a. tillgodose myndigheternas behov av kunskapsunderlag för att kunna utföra överinseende- och tillsynsuppdrag och de uppgifter som är knutna till kyrkoantikvarisk ersättning. Ur Svenska kyrkans perspektiv finns behov av kunskap för att på bästa sätt förvalta det kyrkliga kulturarvet så att kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och inventarier av kulturhistoriskt värde förvaras och vårdas väl. För regionala museer, arkiv och bibliotek är det viktigt att rätt kunskap förvaltas och att det finns möjligheter att tillhandahålla denna. För universitet och högskolor är det viktigt att de

kurser och utbildningar som ges är relevanta. Även för privata aktörer, brukare och avnämare är det viktigt att både tillgodogöra sig och tillhandahålla relevant kunskap.

Genom relationsförändringen mellan Svenska kyrkan och staten är Svenska kyrkan nu ett ickestatligt samfund. Kyrkobyggnaderna tillkomna eller förvaltade av Svenska kyrkan under statskyrkans tid, har – till skillnad från dem som tillhört andra samfund – en särställning, såväl lagstiftningsmässigt som i förhållande till tillgång till statligt stöd för förvaltning. Detta lagskydd, och tilldelningen av kyrkoantikvarisk ersättning, förutsätter en förståelse av de kyrkliga kulturminnena som *allas* kulturarv.

En stabil och långsiktig kunskapsuppbyggnad, liksom olika nätverk inom vilka det finns kontinuitet och förutsättningar för forskning, är viktiga faktorer för att möjliggöra planering och prioritering av olika insatser samt för uppbyggnad av gemensam sakkunskap.

Många goda insatser för kunskapsuppbyggnad görs redan, inte minst när olika behov aktualiserats på lokal/regional nivå, men övergripande metoder för insamling, förvaltning, tillgängliggörande och kommunikation av kunskap behöver utarbetas. Helhetsperspektiv, överblick och samordning av kunskap saknas. Den omfattande kunskapsuppbyggnad som sker inom ett stift kan vara svår att hitta för andra från ett annat stift, och därmed vara svår att dra nytta av. Databaser eller nätverk kan sätta det kyrkliga kulturarvet i ett stift i relation till ett annat. Inom stiftet ökar kontaktytorna mellan länsstyrelser och regionala museer i samband med de regionala samrådsgrupperna, som har en viktig roll avseende kunskapsuppbyggnad och samverkan. Sistnämnda leder också till ökat samarbete mellan de länsstyrelser som ibland verkar inom samma stift. Nationella projekt och gemensamma utbildningar skulle stärka samverkan ytterligare.

Vilken kunskap som är viktig och intressant skiljer sig beroende på vem intressenten är. Som intressenter räknas här Svenska kyrkan, kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan på nationell och regional nivå, universitet och högskolor samt kommuner, förbund, föreningar, konsulter och brukare. Olika aktörer kan vara mer eller mindre lämpade att ta fram kunskap på bästa sätt. Därför har skilda samverkansmiljöer för fokusområdena föreslagits.

Som ett resultat av utredningsarbetet har tre fokusområden där kunskapsbehov föreligger ringats in: *fysisk förvaltning, lagstiftning och regelverk* samt *samhällsvetenskap/humaniora/teologi*. Även om fokusområdena till viss del överlappar varandra, är de sprungna ur intressenternas skilda behov och har olika syften.

För *fokusområdet fysisk förvaltning* har de regionala aktörerna en huvudroll i den kunskapsuppbyggnad som sker idag kring de fastigheter som Svenska kyrkan förvaltar. Stiften och/eller Församlingsförbundet initierar bl.a. utbildningar av fastighetsförvaltningskaraktär, medan kurser anordnade genom de regionala samrådsgrupperna har en mer kulturhistorisk inriktning, ofta kopplade till den kyrkoantikvariska ersättningen.

För att underlätta arbetet med den fysiska förvaltningen behövs kontinuerlig utbildning på bred basis och av praktisk karaktär, i samverkan med olika intressenter. Därför föreslås *nätverk* som samarbetsform, där nya relationer kan tillkomma och tidigare relationer upphöra, utan att nätverket påverkas. Ett nätverk är användarstyrt, det gör nytta när och där det behövs. Svenska kyrkan, som har förvaltningsansvaret över de kyrkliga kulturmiljöerna, föreslås som huvudman. RAÄ, som redan ansvarar för att leda, samordna och utveckla arbetet med att bygga upp kunskapen om kulturmiljöer, kulturminnen och kulturföremål, föreslås ha en koordinerande roll i nära samverkan med Församlingsförbundet, regionala representanter och olika intresseföreningar. RAÄ föreslås också ansvara för att kunskap förmedlas mellan olika intressenter, exempelvis genom register och databaser. De regionala samrådsgruppernas roll skulle stärkas, då kurser och resultat kan tillgängliggöras genom ett etablerat forum, där en webbportal bidrar till överblick. Nätverk kan ingå i centrumbildningar inom fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi. Övergripande förvaltningsfrågor bör hanteras av Centrala samrådsgruppen eller Kyrkokansliet och policyfrågor knutna till den kyrkoantikvariska ersättningen bör hanteras av fokusområdet lagstiftning och regelverk.

Fokusområdet lagstiftning och regelverk är kopplat till kulturminneslagens 4 kap. och de gemensamma frågor som uppstått kring hanteringen av den kyrkoantikvariska ersättningen. För den regionala kulturmiljövårdens tillämpningsarbete finns behov av nationellt stöd och kunskapsuppbyggnad genom exempelvis nationella projekt. Det finns stora behov av metodutveckling inom området, som av olika förvaltningsmodeller; modeller för handläggning, beskrivning och dokumentation; modeller för samordnade bedömningar genom

utveckling av utvärderingssystem. Svenska kyrkan och RAÄ föreslås samverka i ett *partnerskap* knutet till Centrala samrådsgruppen, en redan existerande samverkansmiljö. I ett partnerskap äger man gemensamt verksamheten som man driver tillsammans, och parterna har gemensamt och likvärdigt ansvar. Det förutsätts att det är möjligt för en statlig myndighet som RAÄ att bilda partnerskap med ett fritt samfund i denna fråga. Annars föreslås RAÄ vara huvudman för fokusområdet.

För *fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi* föreslås en *centrumbildning* med flera samverkande lärosäten, där ett är huvudansvarigt. Det bör vara ett universitet med största möjliga bredd avseende det kyrkliga kulturarvsområdet, dvs. med institutioner som representerar såväl förvaltningen och dess praktik som samhällsvetenskap, humaniora och teologi. Utbildningsinsatser föreslås ske i samverkan med Svenska kyrkan och RAÄ. Här kan även länken mellan kulturmiljövårdens olika företrädare och universiteten förbättras ytterligare genom koppling till den nationella och regionala kulturmiljövårderna genom praktikplatser, forskningstjänster och utvecklingsprojekt. Centrumbildningen bör omfatta förvaltning av och nya former för *Sveriges kyrkors* skriftserier. Tillgång till olika arkiv och deras roll är viktiga frågor att ha i åtanke vid fortsatta diskussioner.

För att *koordinera* de tre fokusområdena och samverkansmiljöerna föreslås ett *förmedlingscentrum* knutet till Centrala samrådsgruppen. Förmedlingscentrat skulle ansvara för att samordna register och inventeringsresultat, koordinera fokusområdena med olika intressenter, brukare och organisationer, stärka banden mellan de regionala samrådsgrupperna och Centrala samrådsgruppen, ha ett övergripande ansvar att bevaka pågående nationella projekt samt svara för (kontakter vid) viss finansiering i samband med projektansökningar och forskningsuppslag. RAÄ föreslås som huvudman för förmedlingscentrat. Centrala samrådsgruppen föreslås ha en styrfunktion och vara beställare av forskning eller projekt samt hantera finansiering.

Utredningens förutsättningar

Bakgrund

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har initierat ett projekt inom ramen för myndighetens forsknings- och utvecklingsarbete (FoU) rörande den fortsatta kunskapsuppbyggnaden kring kyrkomiljöerna som kulturarv. Anledningen till detta är den fördelning av ansvar som gjordes mellan Svenska kyrkan och staten i samband med relationsförändringen år 2000. Svenska kyrkan fick då status som ett från staten fristående samfund. Svenska kyrkans ansvar tydliggjordes avseende förvaltning, vård och underhåll av de kyrkobyggnader med inredning och inventarier, begravningsplatser och kyrkotomter som skyddas av kulturminneslagen. Samtidigt skulle enligt en överenskommelse staten och Svenska kyrkan samarbeta och samverka i övergripande frågor som gäller de kyrkliga kulturvärdena, exempelvis genom den kyrkoantikvariska ersättningen.

RAÄ är den centrala förvaltningsmyndigheten för frågor som rör kulturmiljö och kulturarv i landet, och kyrkomiljöerna utgör här en viktig del. Att verka för utveckling av kunskapsunderlagen och för att resultaten utnyttjas inom kulturmiljövården ligger inom ramen för RAÄ:s uppdrag. Däremot är det inte givet att RAÄ bedriver egen kunskapsinsamling och forskning eller att RAÄ svarar för specialiserad rådgivning inom olika sakområden annat än på ett övergripande plan.

Ett led i tidigare kunskapsuppbyggnad har varit forskningsområdet och bokverket *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, som sedan 1912 inventerat och dokumenterat de kyrkliga kulturmiljöerna. Huvudman för detta arbete var fram till 1976 Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (Kungl. Vitterhetsakademien) och därefter RAÄ till dess att huvudmannskapet under senare år fasats ut. Sedan starten har närmare 700 av landets totala antal 3700 kyrkor beskrivits, analyserats och redovisats i monografier.¹ För närvarande pågår med särskilda donationsmedel ett arbete om Uppsala domkyrka vid Upplandsmuseet, avsett att resultera i en monografi i denna bokserie. I den landsomfattande serien *Kyrkobyggnader 1760-1860* har fyra delar utkommit och ytterligare tre är under utarbetande.

¹ Svenska kyrkan har flera kategorier gudstjänstlokaler, allt från sockenkyrkor på landet till kyrkorum i församlingshem, sjukhus och fängelser. Av Svenska kyrkans i bruk varande 3342 kyrkobyggnader omfattas 2905 av skydd/tillståndsplikt enligt 4 kap., lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (kulturminneslagen). Siffrorna är hämtade ur regeringens skrivelse 2008/09:220 "Kyrkoantikvariska frågor".

Till *Sveriges kyrkor* har på senare tid två fristående forskningsprojekt varit knutna: det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade Sockenkyrkoprojektet vid RAÄ, som vetenskapligt analyserat kyrkobyggandets utveckling, utbredning och regionala variationer samt satt in kyrkorna i deras bebyggelsehistoriska och kulturvetenskapliga sammanhang. Projektet resulterade bl.a. i ett flertal doktorsavhandlingar och den sammanfattande volymen *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, publicerad 2008 med stöd av Kungl. Vitterhetsakademien och Riksbankens Jubileumsfond. Det har även getts ut landskapsrapporter inom projektets ram. Vid *Sveriges kyrkor* har under RAÄ:s huvudmannaskap vidare bedrivits ett nordiskt samverkansprojekt om träkyrkobyggnadskonst. Projektet resulterade bl.a. i publikationen *Kyrka af träd. Kyrkobyggnade under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige* (2000).

Genom projektet *Sveriges kyrkor* har också basuppgifter om landets kyrkor kunnat föras in i Bebyggelseregistret, och särskilda register läggas upp över kyrkklockor, klockstaplar och tornur. Bebyggelseregistret ägs och förvaltas av RAÄ och nås via RAÄ:s hemsida. Registret tillgängliggör även de inventeringar och kulturhistorisk karakteristik och bedömning av kyrkor som genomförs på stiftens initiativ.² Dessa uppgifter läggs in av länsmuseumerna och i vissa fall stiftens själva. De senare nämnda inventerings- och karakteriseringsprojekten bekostas genom den kyrkoantikvariska ersättningen.

Till följd av den ansvars- och resursomfördelning som skett genom relationsförändringen vill RAÄ hitta nya samverkansformer för kunskapsuppbyggnaden kring kyrkomiljöerna som kulturarv. Samtidigt finns det anledning att bredda verksamhetens inriktning i förhållande till en rad omvärldsförändringar som påverkar hur kunskapsbehov och organisation formuleras:

- Relationen mellan Svenska kyrkan och staten har förändrats. Svenska kyrkan är nu ett fritt samfund.
- Kyrkobyggnaderna tillhöriga Svenska kyrkan har en särställning, såväl historiskt som lagstiftningsmässigt och i förhållande till tillgång till statligt stöd.
- Det vi behöver kunskap om förändras/vidgas, från Svenska kyrkans kyrkomiljöer i sig till förståelsen av kyrkorna, t.ex. i ett landskapssammanhang och i förhållandet till andra samfund.

² Se närmare förklaring av ”kulturhistorisk karakteristik och bedömning av kyrkor” i kapitlet *Kunskapsuppbyggnad vid kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan*.

- Behoven utgår från vikten av kunskap om den fysiska kyrkomiljön, men det finns även liturgiska förändringar och annat immateriellt kulturarv som behöver förstås och inbegripas i den fortsatta kunskapsuppbyggnaden.
- Vi lever i en alltmer sekulariserad kontext som samtidigt visar ett stort intresse för etik och religion – och också i en värld där spänningar kring religion, religionsutövning och etik har fått ökad betydelse. Hur orienterar vi oss kunskapsmässigt i dessa frågor?

För att förvalta och vidareutveckla den kunskap som redan byggts upp initierade RAÄ denna utredning, i syfte att utforma processen för såväl en fortsatt tryggad tillgång till relevant kunskap som en plattform för breddat kunskapssökande kring olika aspekter av kyrkobyggnaderna och dess miljöer.

Målsättning för uppdraget

Ett övergripande mål är att utforma förslag till ett breddat kunskapssökande kring kyrkobyggnaderna och dess miljöer med utgångspunkt i forskningsområdet och projektet *Sveriges kyrkor*. Den fortsatta kunskapsuppbyggnaden ska också tillgodose nationella och regionala myndigheters behov av kunskapsunderlag för att kunna utföra överinseende- och tillsynsuppdrag och de uppgifter som är knutna till kyrkoantikvarisk ersättning. Uppdraget är vidare att föreslå en modell för hur den framtida kunskapsuppbyggnaden skulle kunna organiseras och utformas utifrån:

- Intressentanalys, dvs. analys av vilka aktörer som är berörda av den fortsatta kunskapsuppbyggnaden kring kyrkomiljöerna som kulturarv.
- Analys av ansvar och roller samt förslag till ansvarsfördelning och samverkan mellan roller.
- Samverkansparter utanför den direkta intressentgruppen, t.ex. forskargrupper och nätverk för kunskapsuppbyggnad.
- Organisationsform och huvudman.

Den fortsatta kunskapsuppbyggnadens profilering ska enligt uppdraget bland annat röra:

- Kyrkobyggnaden.
- Inredning och inventarier.
- Den religiösa platsens omgivning, dvs. kyrkotomt eller begravningsplats, med anläggningar, trädplanteringar och gravstenar m.m.
- Kyrkornas betydelse i samhället i dåtid och nutid.

- Liturgins påverkan på kyrkorummet i dåtid och nutid.
- Förhållandet till andra samfunds byggnader och miljöer för religiösa ändamål.

Arbetsmetod

Uppdraget från RAÄ har genomförts under ledning av konservator Karin Hermerén, projektanställd som sakkunnig utredare för detta uppdrag. Beställare av och diskussionsparter under arbetet har varit avdelningschef Sven Göthe, FoU-samordnare Karin Arvastson och utredare Christina Fredengren, samtliga Verkssektariatet, RAÄ. Som stöd för utredningen har en RAÄ-anknuten arbetsgrupp funnits, bestående av konservator Margareta Bergstrand och byggnadsantikvarie Karna Jönsson från Förvaltningsavdelningen, antikvarie Jonna Stewénus från Informationsavdelningen samt arkitekt Kersti Berggren, antikvarie Markus Dahlberg och antikvarie Ingrid Schwanborg från Samhällsavdelningen. Arbetsgruppen har vid ett tillfälle förstärkts med representanter från Svenska kyrkan. Under arbetet har också möteskonstellationer inom RAÄ, som avdelningsmöten, fungerat som referens.

Utredaren har även tillkallat en extern referensgrupp med representanter från RAÄ, Svenska kyrkan (centralt, Församlingsförbundet och stiftet), institutioner vid universiteten i Göteborg, Stockholm och Uppsala samt Högskolan på Gotland, Kungl. Vitterhetsakademien, regionala och statliga museer, länsstyrelser, Länsantikvarieföreningen och Sveriges Hembygdsförbund.

För utredningsarbetet har ett femtiotal intervjuer genomförts med olika personer med erfarenheter av kunskapsuppbyggnad gällande kyrkomiljöer och kulturarv. Inom RAÄ har detta skett på såväl chefs- som handläggarnivå inom de olika avdelningarna samt med representanter för RAÄ:s avdelningsövergripande kyrkgrupp, som bl.a. bereder ärenden inför Centrala samrådsgruppens möten.³ Regionalt har intervjuer genomförts med olika befattningshavare på länsstyrelser och läns museer. Även vid statliga och kommunala museer har intervjuer genomförts. Inom Svenska kyrkan har intervjuer utförts på såväl central som stiftsnivå, liksom med Församlingsförbundet. Samtal har även förts med representanter för olika fakulteter vid universiteten i Göteborg, Stockholm och Uppsala samt Gotlands högskola. Dessutom har ett flertal intervjuer skett med andra intressenter och företrädare för olika organisationer (se bilaga).

³ Centrala samrådsgruppen består av representanter från Svenska kyrkan på nationell nivå samt RAÄ. Se vidare kapitlet "Kunskapsuppbyggnad inom Svenska kyrkan".

Vidare har besök gjorts för att kunna träffa flera personer vid samma tillfälle: hos Svenska kyrkan centralt i Uppsala; Församlingsförbundet i Stockholm; Institutionen för kulturvård och Göteborg Organ Art Center (GOArt), båda vid Göteborgs universitet; kyrkogruppen vid Statens historiska museer, Stockholm, samt Förvaltningsavdelningen och Informationsavdelningen, båda RAÄ i Visby. Utredaren har deltagit i Centrala samrådsgruppens konferens om det kyrkliga kulturarvet, "Kunskap, kompetens och kommunikation", i Linköping 18-19 maj 2009.

Utredaren har även översiktligt tagit del av skrivet material kring det religiösa kulturarvet enligt bilaga, tidigare utförda utredningar, RAÄ:s omvärldsanalyser för kulturarvsområdet (2006 och 2007), myndighetens förvaltningsplaner och olika strategiska dokument kring verksamhet och bevarande.

Uppdraget, utfört på deltid, påbörjades december 2008 och avslutades i juni 2009.

Avgränsningar

Utredningen är skriven ur kulturmiljövårdens synvinkel och avgränsas av skrivningen i 4 kap. kulturminneslagen, lagen (1988:950) om kulturminnen m.m., dvs. vad som enligt lag rör det fysiska kulturarvet. Det var i ett antikvariskt/konstvetenskapligt perspektiv, som bokprojektet *Sveriges kyrkor* tog sin början för snart hundra år sedan. I denna utredning är perspektivet dock vidgat i förhållande till tidigare. För att kulturmiljömyndigheter och expertorgan ska kunna fullfölja sina roller av tillsyn och överinseende, så krävs exempelvis även kunskap om bruket av de kyrkliga kulturmiljöerna och deras förvaltningsproblematik.

Utredningen ska betraktas som ett förstadium, en plattform, för vidare samverkan mellan olika parter. Den ska föreslå inriktningen, inte själva färdvägen. Målsättningen för uppdraget ska inte förstås som att det handlar om att föreslå en färdig organisation, utan tänkbara alternativ utifrån vilka RAÄ, genom analysen av kunskapsbehov och intressenter, kan föra diskussionen vidare. Se slutsatser och förslag i kapitlena *Diskussion* och *Konklusion*. Detsamma gäller det fördjupade innehållet för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden – här bör framtidens intressenter forma forskningsprogrammets inriktning och utveckling. I nästa stadium krävs också en mer djupgående genomgång av befintlig kunskapsuppbyggnad än den som varit möjlig här.

Relationen till motsvarande frågor inom andra samfund är ett annat område som inte ryms inom denna utredning men som bör diskuteras vidare. Förutsättningarna mellan kunskapsuppbyggnad/forskning kring de kyrkomiljöer som förvaltas av Svenska kyrkan och andra samfund skiljer sig dock på väsentliga punkter, exempelvis vad gäller arkivalierna, förfogandet över offentligrättsliga funktioner som begravningsväsendet, det historiska djupet och komplexiteten i det materiella kulturarvet. Många frågor som har att göra med de av 4 kap. skyddade byggnaderna och miljöerna har av historiska skäl ingen motsvarighet bland andra samfund. Då det gäller samtidsfrågor är förstås bilden en helt annan.

Då val av samverkansformer och ett mer preciserat innehåll för framtida kunskapsuppbyggnad har formulerats, kan och bör olika förslag till finansiering diskuteras mellan intressenter och finansiärer. I detta arbete bör flera parter delta. Med det menas att finansiering bör komma från olika håll och också att parterna själva bör skjuta till medel. Här kanske även den kyrkoantikvariska ersättningen kan vara en resurs. En uppdelning mellan parternas roller i beställare, finansiärer och utförare kan förtydliga dessa diskussioner. Det är alltså för tidigt att föra den diskussionen redan nu, även om finansieringsmöjligheter översiktligt berörs i samband med diskussionen kring olika samverkansformer.

Problemformulering

Utredningen fokuseras huvudsakligen kring tre problemområden:

- I vilka avseenden behöver **kunskapssökandet** kring kyrkomiljöerna som kulturarv **breddas**?

Det vill säga, hur och i vilken form ska svensk kyrkoforskning föras vidare utifrån kulturmiljövårdens specifika behov, och var ska denna kunskap förvaltas någonstans? Bör det ske inom ramen av en forskningsmiljö motsvarande *Sveriges kyrkor* eller på annat sätt? Ska huvudmannen vara RAÄ, Svenska kyrkan, universiteten (och iså fall vilka universitet, högskolor, fakulteter) och/eller andra? Och *vilken* kunskap rör det sig om? Är det kunskap utifrån ett förvaltningsperspektiv, ett samhällligt/humanistiskt/etnologiskt perspektiv eller juridiskt perspektiv, med fokus på kulturminneslagen och den kyrkoantikvariska ersättningen? Kunskap *för* vem, *av* vem och *med* vem? I dessa

frågor ligger också implicit en fråga om kunskapsbegreppet, var och hur kunskap förvaltas idag, liksom hur den kan tillämpas och utvecklas. Är det möjligt att uppnå ett helhetsperspektiv, genom överblick och samordning av kunskap?

- Hur ska **behovet** av kunskapsunderlag för **myndigheter och andra inom kulturmiljövårdsområdet** tillgodoses, för att kunna utföra överinseende och tillsyn samt de eventuella uppgifter som är knutna till kyrkoantikvarisk ersättning?

Myndigheter företräder det allmänna intresset och ska inom kulturmiljövårdsområdet ha överinseende över att det kyrkliga kulturarvet bevaras för framtiden, bl.a. genom att tillståndspröva ansökningar om ändringar av kyrkomiljöerna och tillse att lagstiftning och regelverk följs. Vilken typ av kunskap krävs för att tillgodose myndigheternas behov av kunskapsunderlag för att kunna utföra överinseende- och tillsynsuppdrag och de eventuella uppgifter som är knutna till kyrkoantikvarisk ersättning? Och vilket kunskapsunderlag behövs för kulturmiljövårdens uppdrag att förmedla och tillgängliggöra information om det kyrkliga kulturarvet?

Den tolkning och prövning av regelverket som myndigheter inom kulturmiljöområdet tillämpar vägs mot församlingarnas behov och kyrkornas funktion som gudstjänstrum. I själva verket är bruket av kulturminnena en av de viktigaste faktorerna också för bevarandearbetet. Vilket kunskapsbehov har Svenska kyrkan vad gäller förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena? Hur ser Svenska kyrkans eget ansvar för detta ut och vilka behov kan föreligga av samverkan med staten och andra intressenter för en gemensam kunskapsuppbyggnad? Vilket behov av kunskapsunderlag föreligger för att Svenska kyrkans kyrkomiljöer ska kunna användas som ett levande kyrkorum och kulturarv, tillgängligt för alla? Hur ser processerna ut kring tillgängliggörande och tillhandahållande av denna kunskap? I samverkan med vilka parter?

- Hur ser en **samverkansmodell** ut för hur den framtida kunskapsuppbyggnaden, hur kan den **organiseras** och utformas?

I vilken miljö kan kunskap byggas, utvecklas och förvaltas på bästa sätt – och tillsammans med vem? Hur utformas processen för såväl en fortsatt tryggad tillgång till relevant kunskap som en plattform för breddat kunskapssökande kring olika aspekter

av kyrkobyggnaderna och dess miljöer? Hur kan/bör en framtida samverkansmiljö för kunskapsuppbyggnad organiseras och utformas?

Intressenter och kyrkomiljöerna som kulturarv

Relationsförändringens betydelse för samverkan och kunskapsuppbyggnad – kort historik

Förutsättningarna för kunskapsuppbyggnad om det kyrkliga kulturarvet har, vilket beskrevs inledningsvis, förändrats. Den 1 januari 2000 upphörde Svenska kyrkan att vara statskyrka, dvs. en del av staten. Från detta datum är det samfundet Svenska kyrkan som, genom sina organisatoriska enheter, entydigt äger och har ansvaret att förvalta, dvs. vårda och underhålla, de kyrkobyggnader med inredning och inventarier som skyddas av 4 kap. i kulturminneslagen. Denna omfattar bestämmelser om kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier och gäller de ”byggnader som före den 1 januari 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan eller någon av dess organisatoriska delar”, dvs. sådana som tillkommit eller förvaltats av Svenska kyrkan under eller före statskyrkans tid.

Alla kyrkobyggnader med inventarier, kyrkotomter och begravningsplatser som tillhörde Svenska kyrkan år 2000 ska enligt kulturminneslagen 4 kap. vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. För de kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser som är uppförda eller har tillkommit före utgången av 1939 gäller att det krävs tillstånd av länsstyrelsen vid väsentliga ändringar. En kyrka, kyrkotomt eller begravningsplats från tiden efter 1939 kan genom beslut av RAÄ också omfattas av tillståndsplikt vid ändringar om den är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

Kyrkomiljöerna har en särställning i vårt äldre, och även nyare, byggbestånd. Kyrkan berättar socknens och stadens historia; om församlingens växlande storlek, det andliga livet

och spåren av maktförhållanden i samhället under olika epoker. Den visar hur man byggt och begravt under gångna tider och ger oss en bild av äldre tiders organisation, könsmaktordning, gestaltningsvilja och hantverksskicklighet.⁴ De kyrkliga kulturminnena speglar nära tusen år av liturgisk kontinuitet, förändring och förnyelse. De har också varit en del av det offentliga byggandet och den statliga förvaltningen. Förutom att kyrkan fram till år 2000 stod under statlig lagstiftning och med staten gemensamt överhuvud i form av kungen, så hade varje församling territoriell beskattningsrätt, vilket innebär att alla församlingsbor gett resurserna för att bygga upp det kyrkliga kulturarvet. Kyrkorna berättar om hur det lokala stått i relation till det regionala, nationella och internationella. Många av kyrkorna har, liksom många av begravningsplatserna, en lång historia och kontinuitet, och är levande såtillvida att de fortfarande är i bruk. Genom det kyrkliga kulturarvet kan vi också följa beroendet av internationella förebilder, impulser och påtryckningar, såväl vad gäller byggnadsskick och inventarier, som dräktskick och liturgi. De kyrkliga kulturmiljöerna är därmed landets största sammanhållna materiella kulturarv och innefattar kulturhistoriska värden av stort allmänintresse.

Vid relationsförändringen år 2000 träffades en långsiktig ekonomisk överenskommelse mellan Svenska kyrkan och staten. Enligt denna har Svenska kyrkan rätt till kyrkoantikvarisk ersättning från staten för kulturhistoriskt motiverade merkostnader i samband med vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen, dvs. de kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier som omfattas av kulturminneslagens 4 kap. Målsättningen från statens sida var att förutsättningarna för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena inte skulle försämrats som ett resultat av relationsändringen.⁵

Svenska kyrkan ska å sin sida svara för att den har tillgång till erforderlig kompetens i frågor som rör de kyrkliga kulturminnenas förvaltning. Svenska kyrkan ska, enligt kulturminneslagens formuleringar, vårda och underhålla kyrkobyggnaderna, begravningsplatserna och kyrkotomterna, så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras

---

⁴ Se Sockenkyrkoprojektets riksrapport, Dahlberg, Markus & Franzén, Kristina (red.), *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, 2008.

⁵ Den statliga ersättningen ska enligt uppgörelsen betalas med 50 miljoner kronor för år 2002, 100 miljoner kronor för år 2003, 150 miljoner kronor för år 2004, 200 miljoner kronor för år 2005, 235 miljoner kronor för år 2006, 305 miljoner kronor för år 2007, 395 miljoner kronor för år 2008 samt med 465 miljoner kronor för år 2009. Användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen ska kontrolleras periodiskt, vilket för första gången sker innevarande år.

utseende och karaktär inte förvanskas. Församlingen ansvarar också för att en förteckning över inventarier av kulturhistoriskt värde upprättas samt att de förvaras och vårdas väl.

Den kyrkoantikvariska ersättning som hittills har slutredovisats uppgår till 1219 miljoner kronor. Den övervägande delen av dessa medel har gått till direkta vårdinsatser (65% eller 788 miljoner kronor). Den näst största delen, 20% eller 248 miljoner kronor, har använts till åtgärden inventering, planering och information, vilken inrymmer arbetet med karaktärsring och vård- och underhållsplaner. Genom ersättningen har alltså statliga medel ställts till Svenska kyrkans förfogande för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnen som omfattas av kulturminneslagen och därmed bidragit till en kunskapsuppbyggnad som inte tidigare bedrivits.⁶ Den kyrkoantikvariska ersättningen är ett exempel på att staten fortsatt tar ett stort ansvar för bevarandet och har engagemang i de kyrkliga kulturmiljöerna, något som alla medborgare bidrar till genom skattsedeln.

Den kyrkoantikvariska ersättningen fördelas av kyrkan centralt till stiftet som i sin tur beslutar om fördelningen inom sina respektive områden. Varje beslut om fördelning ska föregås av samråd med myndigheter inom kulturmiljöområdet. RAÄ ska ges tillfälle att yttra sig över fördelningen mellan stiftet och respektive länsstyrelse över fördelningen inom stiftet. Från länsstyrelserna måste tillstånd hämtas för tillståndspliktiga arbeten, och dessa har också ett tillsynsansvar vad gäller utförandet. Länsstyrelserna har också möjlighet att ställa villkor om dokumentation i beslutet. De regionala museerna deltar på uppdrag i hanteringen med arkiv, genom råd och ibland praktiskt arbete som inventering och konservering, ett arbete som till stora delar utförs av konsulter. Utfört uppdrag redovisas vanligen genom en antikvarisk rapport, tillgänglig genom länsstyrelsernas kyrkoarkiv med handlingar kopplade till handläggningen, RAÄ, de regionala museernas arkiv och församlingen. De analoga arkiven är i första hand topografiskt ordnade – exempelvis är antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) vid RAÄ ordnat efter landskap och socken, länsstyrelsernas arkiv efter län och kyrkans efter stift. Det kan noteras att en samordning mellan arkiven saknas, åtminstone för den del som inte är digitaliserad. Inte heller finns i egentlig mening något krav på motprestation för att få kyrkoantikvarisk ersättning, i stil med registrering i Bebyggelseregistret, för allmänt tillgängliggörande av ny kunskap.

---

⁶ Regeringens skrivelse 2008/09:220 "Kyrkoantikvariska frågor".

Andra omvärldsförändringar

Det finns även andra omvärldsförändringar som är av betydelse för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden. Genom relationsförändringen kyrka-stat och decentraliseringen till länsstyrelserna vid reformen 1995, har RAÄ:s expertfunktion då det gäller sakfrågorna tonats ner till förmån för mer generella och mer sammansatta stödfunktioner i anslutning till myndighetsutövningen. Det är istället länsstyrelserna som på den regionala nivån prövar och beslutar om förslag till tillståndspliktiga ändringar av kyrkobyggnader och utför tillsyn i samverkan med antikvarisk expertis, ofta vid länmuseerna. RAÄ har en överinseende roll, vilket innebär att utvärdera och följa upp frågor som rör kulturmiljö och kulturarv samt vara pådrivande och samlande i kulturarvsarbetet. RAÄ kan också höras för expertutlåtanden i samband med överklaganden av de beslut som fattats av länsstyrelse eller domstol.

RAÄ har alltså inte rollen att som tidigare förse allmänhet, forskare, institutioner och myndigheter med information, råd och uppgifter inom specialiserade sakområden, som t.ex. kyrkor. Den rollen är övertagen av länsstyrelserna och den kunskapsuppbyggnad som bedrivits av RAÄ inom ramen för det konsthistoriska bokverket *Sveriges kyrkor* har successivt fasats ut. Samtidigt har behovet av och kraven på kunskapsunderlag för olika typer av beslut och prioriteringar rörande förvaltning, vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena ökat, liksom allmänhetens intresse för dessa. För att kunna utöva ett överinseendansvar för kulturmiljön i landet och kyrkomiljöerna i synnerhet, har RAÄ behov av en ny typ av kunskapsplattform. Det finns också behov av delvis förändrade former för att utveckla och tillgängliggöra kunskapsunderlagen och tillse att resultaten utnyttjas inom kulturmiljövården.

Bokprojektet *Sveriges kyrkor* har sitt ursprung i tidigt 1900-tal. Det var en grundläggande period för den svenska kulturmiljövården. Förnyad lagstiftning och noggrann dokumentation var metoder för att säkra det kulturarv som av den statliga kulturminnesvården betraktades som mest angeläget ur nationell synvinkel. Synen på kulturarvet har sedan dess förändrats liksom samhället i övrigt. Vi lever idag i ett pluralistiskt samhälle då det gäller t.ex. människors ursprung, livsåskådning och religiösa praktik. Svenska kyrkan, och det byggnadsbestånd som samfundet förvaltar, måste idag betraktas ur ett mer mångfasetterat perspektiv än vad som var möjligt vid förra seklets början. Dessa omständigheter måste naturligtvis också påverka den kunskapsuppbyggnad och forskning som sker om kyrkomiljöerna som kulturarv idag, så att den vidgas i förhållande till tidigare forskning.

På regional nivå har länens framtid varit under utredning och kan förändras i en framtid. För närvarande pågår också en utredning om förändrad samverkan mellan länsstyrelserna. Vad utredningarna kan få för konsekvenser för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden på regional nivå är ännu för tidigt att uttala sig om, men tendensen har hittills varit att regionerna stärkts och att de frågor som hanteras på central nivå blir färre. Samma tendens finns internationellt och inom EU och kommer troligen att stärkas ytterligare. Detta återspeglas också i en tydligare ansvarsfördelning inom kulturarvsområdet, där den regionala nivån står för tillståndsprovning och tillsyn medan den nationella nivån står för samverkan.

De regionala museerna är nu (från att ha varit så gott som den enda parten på arenan) en av flera aktörer vad gäller den regionala kulturmiljövården. Inom museivärlden pågår även andra förändringar, som bl.a. lett till att museer idag i ökad omfattning arbetar med olika profilfrågor, vilka inte nödvändigtvis innefattar fördjupad expertis inom exempelvis byggnadsvård.

För Svenska kyrkans del har medlemsantalet sjunkit – dock inte i så stor omfattning som somliga kanske befarade före relationsförändringen år 2000. Däremot finns demografiska förändringar som påverkar. Idag bor ca 80% av befolkningen i städer/tätorter och inflyttningen fortsätter, något som påverkar landsortsförsamlingarnas ekonomiska underlag och därmed möjligheter till förvaltning av de kyrkliga miljöerna, byggnaderna och inventarierna. Landsbygdsförsamlingarna är på många håll åldrande och förvaltar fler kyrkor än de har behov av för att fira gudstjänst. För kyrkorna inom stadsförsamlingarna finns andra utmaningar. Kanske används kyrkorummet i förhållandevis liten utsträckning till religiösa ceremonier, men kan ändå vara utsatta för ett högt besöksstryck vilket genererar kostnader för förvaltning och underhåll.

RAÄ har i två omvärldsanalyser pekat ut en rad faktorer som väsentliga för kulturarvsområdet, och som därmed kan sägas vara av betydelse för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden. Exempel är klimat- och miljöfrågor, som kan påverka förvaltningsarbetet, interkulturella förändringar – men också frågor som berör den fortsatta utvecklingen av IT och upplevelseekonomin.⁷ Ur ett globalt perspektiv kan å ena sidan en ökad sekularisering påvisas, samtidigt som, å andra sidan, intresset för etik och religion är stort – kanske t.o.m. ökande.

---

⁷ För *framtidens kulturarvsarbete. Omvärldsanalys 2006* och *Samverkan för kunskapsutveckling. Omvärldsanalys 2007* – båda utgivna av RAÄ.

Kunskapsbehoven utgår i denna text från vikten av den fysiska kyrkomiljön och dess förvaltning, men det finns även liturgiska förändringar som behöver förstås och inkluderas i den fortsatta kunskapsuppbyggnaden.

Intressenter och kunskapsuppbyggnad

Av det som hittills sagts framgår Svenska kyrkans och statens grundläggande förhållanden, som de ter sig efter relationsförändringen år 2000. Utöver dessa finns även andra intressenter som arbetar med att vårda och underhålla de skyddade miljöerna, byggnaderna och föremålen samt förvalta, bygga upp och tillgängliggöra kunskap. Som intressenter räknas här Svenska kyrkan, kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan på nationell och regional nivå, universitet och högskolor samt kommuner, förbund, föreningar, konsulter och brukare. En översikt över intressenterna, den kunskapsuppbyggnad de bedriver och deras inbördes samverkan presenteras översiktligt i det följande.

Kunskapsuppbyggnad inom Svenska kyrkan

Inom Svenska kyrkan är det huvudsakligen de ca 1400 församlingarna som äger och förvaltar det kyrkliga kulturarvet och ansvarar för att inventarier av kulturhistoriskt värde förvaras och vårdas väl.⁸ Många församlingar har gått samman i ekonomiska samfälligheter som gemensamt hanterar t.ex. fastighetsförvaltning. Församlingarnas/samfälligheternas skärpta förvaltningsansvar kräver också ny kunskap. I de flesta fall anlitas utomstående konsulter för projektering av vård- och åtgärdsprogram. Det finns exempel på att större samfälligheter knyter denna typ av kompetens direkt till sin organisation, t.ex. har Västerås kyrkliga samfällighet anställt en egen konservator.⁹

Under senare år har flera stift förstärkt den antikvariska kompetensen genom att anställa stiftsantikvarier. Stiftsantikvarien kan bistå församlingarna med råd i kyrkobyggnadsfrågor, stödja dem i dialogen med de antikvariska myndigheterna och i samband med den kyrkoantikvariska ersättningen. Det sistnämnda har i sig inneburit kunskapsuppbyggnad, något som diskuterades i kapitlet "Relationsförändringens betydelse för samverkan och kunskapsuppbyggnad – kort historik". De stiftsantikvarietjänster som inrättats har i stort sett samma kompetensprofil som då det gäller handläggning av kyrkärenden vid länsstyrelse eller byggnadsantikvarie-

⁸ Siffra från Församlingsförbundet. Antalet församlingar har på senare tid ytterligare reducerats genom församlingssammanslagningar.

⁹ <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=134120&ptid=0>.

frågor vid länsmuseum, dvs. bebyggelseantikvarisk utbildning eller motsvarande, samt kunskaper om och erfarenhet av kyrkoantikvariska frågor.

Vad gäller frågor om kulturhistorisk förvaltning och fastighetsdrift kan de enskilda församlingarna/samfälligheterna få råd och hjälp av Svenska kyrkans församlingsförbund och även vända sig till den offentliga kulturmiljövården eller enskilda antikvariska konsulter. Församlingsförbundet är arbetsgivar- och serviceorganisation för Svenska kyrkans församlingar, samfälligheter och stift (på regional nivå finns även stiftsförbund). Förbundets uppgift är bl.a. att bistå med service och rådgivning, ge utbildning och information inom personaladministration, ekonomi, juridik, begravningsverksamhet och fastighetsförvaltning.¹⁰ Församlingsförbundet, liksom stiftsförbunden på regional nivå, anordnar kurser eller seminarier på regional nivå riktade till anställda och förtroendevalda, ofta i samarbete med den regionala kulturmiljövården. Dessa kan röra kyrkoantikvariska frågor i vid bemärkelse, eller vara inriktade på ett särskilt tema som brand- eller stöldskydd.¹¹ Det finns även andra expertorganisationer, som Svenska föreningen för byggnadsvård.

I enlighet med den centrala överenskommelse som träffats mellan staten och Svenska kyrkan inrättades år 2000 ett centralt samrådsorgan samt regionala samrådsorgan, ett i varje stift. Centrala samrådsgruppen består av representanter från Svenska kyrkan på nationell nivå samt RAÄ. Här diskuteras övergripande policy- och strategifrågor som rör de kyrkliga kulturvärdena. Centrala samrådsgruppen verkar för samförstånd och ökad förståelse för varandras organisationer och deras olika roller avseende det kyrkliga kulturarvet, inte minst genom att kalla till en årlig stiftsalternerande konferens med varierat tema.¹² De regionala samrådsgrupperna har representanter från kyrkans regionala och lokala nivå, varav minst en handläggare för kyrkoantikvariska frågor, samt representanter från länsmuseumerna och länsstyrelserna. Även här diskuteras övergripande frågor och anordnas utbildningar, på regional (stifts-)nivå. Det finns utbyte mellan central och regional nivå såtillvida att grupperna utväxlar varandras mötesprotokoll. För att kunna diskutera de enskilda ärendens mer specifika förvaltningsfrågor har flera stift inrättat arbetande ”kyrkgrupper”, med liknande sammansättning som den i regionala samrådsgruppen.

---

¹⁰ www.forsamlingsforbundet.se

¹¹ Dahlberg, Markus, ”Tillämpningen av 4 kap. kulturminneslagen – en översikt av nödvändig kompetens”, PM, RAÄ, 2005.

¹² Konferensen 2009 ägde rum i Linköping under 18-19 maj med temat ”Kunskap, kompetens och kommunikation”.

Vid Svenska kyrkan centralt sker också kunskapsuppbyggnad genom Forskningsenheten och Kyrkokansliet. Uppgiften vid Svenska kyrkans forskningsenhet är att stödja Svenska kyrkan i dess arbete. Forskningsenheten består för närvarande av en forskningschef och fyra heltidsanställda forskare. En del projekt är enhetens egna, andra genomförs i nära samverkan med universitet och andra aktörer. Dessa projekt är huvudsakligen teologiskt inriktade. Svenska kyrkan finansierar också åtta doktorandtjänster. Kyrkokansliet samordnar, utvecklar och driver frågor som rör organisation och ekonomi, ansvarar för gemensam information och internationellt arbete, ofta i samarbete med de 13 stiftet och med olika kyrkor runt om i världen. Kansliet samordnar även frågor som forskning, statistik och religionsdialog. Visst arbete är direkt kopplat till frågor som relaterar till fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Kyrkokansliet initierar exempelvis kurser och arbetar också med utvärderingar av de vård- och underhållsplaner samt karakteriseringar, dvs. beskrivningar och bedömningar av kulturhistoriska objekt, som utförts sedan relationsförändringen. Vidare ingår undervisning om de kyrkliga kulturarvsfrågorna sedan våren 2007 som en återkommande del i prästkandidaternas avslutande utbildningsår.

Kunskapsuppbyggnad vid kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan

Enligt förordning med instruktion ska RAÄ som central förvaltningsmyndighet ha överinseende över kulturminnesvården i landet, vilket också är inskrivet i kulturminneslagen. RAÄ som nationell myndighet har rätt att i viss utsträckning meddela föreskrifter om hur kulturminneslagen ska tillämpas. RAÄ får även överklaga beslut av domstol eller annan myndighet enligt denna lag. Enligt kulturminneslagen ska, om RAÄ beslutar det, tillståndsprövning tillämpas också i fråga om en kyrkobyggnad, kyrkotomt eller begravningsplats som har tillkommit efter utgången av år 1939 och som är märklig genom sitt kulturhistoriska värde. Svenska kyrkans byggnader efter år 2000 omfattas inte av bestämmelserna i 4 kap. kulturminneslagen, utan hanteras och bedöms som byggnader i allmänhet enligt 3 kap. samma lag.

Med överinseende menas att RAÄ ska leda, samordna och utveckla arbetet med att bygga upp kunskapen om kulturmiljöer, kulturminnen och kulturföremål, stödja länsstyrelserna och de regionala museerna samt verka för att kulturmiljön bevaras och brukas på bästa

sätt.¹³ RAÄ ska även arbeta för att resultat från forsknings- och utvecklingsverksamhet utnyttjas inom kulturmiljövården och att konsekvenserna för kulturmiljön vid samhällsförändringar analyseras. I ökad utsträckning ska RAÄ bedriva sitt utvecklingsarbete i samverkan med andra nationella myndigheter och med internationell utblick. För detta arbete krävs både överblick och ändamålsenliga system och metoder.¹⁴ RAÄ ska också förvalta arkiv, bibliotek, nationella databaser för kulturhistorisk information samt som myndighet tillföra kunskap inom kulturarvsområdet.

En metod för kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor har utvecklats av RAÄ och publicerades i en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan år 2002. Projekt enligt denna metod har genomförts för flertalet av landets kyrkor, varav ca hälften av resultaten är inlagda i Bebyggelseregistret. Projekten finansieras av kyrkoantikvarisk ersättning och drivs i samarbete mellan stift och länsstyrelser/länsmuseer. Arbetet utförs i av antikvarier med stöd av referensgrupper med representanter för Svenska kyrkan och kulturmiljövården. Syftet är att upprätta en beskrivning och historik över varje enskild kyrka som är skyddad genom kulturminneslagens 4 kap., att genom en kort karakteristik sätta in kyrkan i ett nationellt och historiskt perspektiv samt att bedöma vilka kulturhistoriska egenskaper som särskilt bör beaktas i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön. Med detta underlag förbättras möjligheterna till olika ställningstaganden och prioriteringar när det gäller förvaltning, lagtillämpning och fördelning av ekonomiskt stöd. Underlaget är också tänkt att integreras med kyrkornas vård- och underhållsplaner.¹⁵

Länsstyrelsernas kulturmiljöenheter (eller motsvarande) har tillståndsätten, dvs. ansvarar för den praktiska tillämpningen av kulturminneslagen genom att vara beslutande i tillståndsärenden enligt lagens 4 kap. Länsstyrelserna har också tillsyn över kulturmiljövården i länet, kontrollerar att kulturminneslagen följs, ger råd och information. Som stöd i

¹³ Från www.raa.se, under rubriken *Om oss*: ”Som central förvaltningsmyndighet har RAÄ ett övergripande ansvar för att målen för kulturarvsarbetet förverkligas. Myndighetens verksamhet innefattar olika typer av insatser till skydd för kulturarvet, med kunskapsbyggnad och kunskapsförmedling, vård och konservering, myndighetsarbete och arkeologisk uppdragsverksamhet som viktiga beståndsdelar.”

Se också Förordning med instruktion för RAÄ:

http://www.raa.se/publicerat/forordning_2007_1184_med_instruktion_for_raa.pdf.

¹⁴ http://www.raa.se/publicerat/forordning_2007_1184_med_instruktion_for_raa.pdf

¹⁵ För karakteriseringsprojekt, se Schwanborg, Ingrid, *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*, RAÄ, 2002.

expertfrågor använder sig länsstyrelserna i första hand av de regionala museerna.¹⁶ Länsstyrelserna ingår, som nämndes i förra kapitlet, tillsammans med stiftens och de regionala museerna i de regionala samrådsgrupperna.

De regionala museerna har ett ansvar för kunskapsuppbyggnad och publikt arbete inom det regionala kulturmiljöarbetet. De har som regel ett omfattande arkiv och kan kontaktas för historiska källor och kunskapsunderlag samt stå till tjänst med rådgivning i kyrkoantikvariska frågor. De fungerar som remissinstans åt länsstyrelserna i tillståndsärenden och genom uppdragsbaserad antikvarisk medverkan vid olika åtgärder. Vid vissa regionala museer finns konservatorer anställda som på uppdrag utför konservering åt församlingar eller samfälligheter.

Vid Statens Historiska museum (SHM) finns landets största samlade föremålsarkiv med kyrkliga inventarier. SHM är även ansvarsmuseum inom området kyrklig konsthistoria. Det innebär att museet ska verka för lämplig samordning av museiväsendet, framför allt mellan museer på central och regional nivå, bistå annan museiverksamhet, särskilt på regional nivå, samt verka för en utveckling av kontakterna mellan museiväsendet och omvärlden. Vid SHM drivs också forskningsprojekt inom området.

Ett annat exempel på föremålsarkiv med kyrkliga inventarier är Lunds universitets historiska museum (LUHM), med en av Europas största samlingar av medeltida träskulptur och liturgiska föremål. Till LUHM hör även Domkyrkomuseet. LUHM har Lunds universitet som huvudman och Riksantikvarieämbetet som tillsynsmyndighet. Museet har förutom sin publika funktion även i uppgift att medverka vid forskning och grundutbildning inom sina ämnesområden samt att regionalt ta hand om arkeologiskt material, äldre liturgiska inventarier och myntfynd.

Kyrkomiljöer som kunskapsområde vid universitet och högskolor

Vid landets universitet och högskolor finns en stor mängd grundutbildningar, vidare- och påbyggnadsutbildningar, forskarutbildningar samt program och kurser med inriktning på

¹⁶ Enligt Kulturminnesförordningens allmänna bestämmelser om samråd m.m. ska länsstyrelsen vid sin tillsyn över kulturminnesvården i länet samverka med kulturminnesvårdande organ inom länet, särskilt läns- och kommunmuseerna och motsvarande museer. Det hindrar inte att samråd kan ske med andra organ och enskilda.

byggnadsvård, musei- och kulturmiljöområdet. Vid flera av dessa samverkar universiteten med representanter för kulturmiljöns organisationer och Svenska kyrkan. Utbudet har inneburit en breddning från de klassiska museiämnena konsthistoria, arkeologi och etnologi mot olika yrkesförberedande utbildningar som både överskrider och integrerar de traditionella ämnesdisciplinernas perspektiv och kunskaper. Nedanstående översikt ger några exempel på de program och kurser som finns, och har ingen avsikt att vara heltäckande.

Två institutioner har idag en tydlig profilering inom kulturmiljöområdet avseende kopplingen mellan teori och praktik: dels Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet, dels Institutionen för kultur och samhälle vid Högskolan på Gotland.

Göteborgs universitet har lyft fram kultur som ett av fem profilmråden, med kulturarv som ett av åtta styrkeområden inom forskningen. Särskilda medel finns avsatta för detta.

Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet bedriver forskning och utbildning i ämnet kulturvård: i Göteborg inom ramen för *Bebyggelseantikvariskt program* och *Konservatorsprogrammet* samt i Mariestad/Dacapo genom *Bygghantverksprogrammet* respektive programmen *Landskapsvårdens hantverk* och *Trädgårdens hantverk och design*. Förutom grundutbildning erbjuds också fristående kurser, masterprogram och forskarutbildning.

Det *Bebyggelseantikvariska programmet* ger en bred kunskapsbas för arbete med antikvarisk rådgivning, dokumentationsverksamhet och historiskt baserade bebyggelseanalyser samt pedagogisk verksamhet med inriktning mot byggnadsvård, teknikhistoria, kultur- och miljöhistoria. Utbildningen vid *Konservatorsprogrammet* är tvärvetenskapligt uppbyggd och indelad på olika specialinriktningar som ges periodiskt, enligt ett rullande schema. Vidareutbildning av konservatorer bedrivs även i form av fristående kurser. Vid *Hantverksskolan i Mariestad/Dacapo* ges utbildningar som avser att ge kunskaper om och färdigheter för ett kvalificerat hantverksmässigt arbete.

Vid Göteborgs universitet finns också Göteborg Organ Art Center (GOArt), med orgelforskning, musikvetenskap med inriktning mot orgelrelaterade ämnen och musikhistoria som verksamhetsområden.

Även *Byggnadsvårdsprogrammet* vid Högskolan på Gotland syftar mot en yrkesinriktning som byggnadsantikvarie vid länsstyrelse, länsmuseum, kommun, arkitektkontor, byggbranschen eller inom annan konsultverksamhet. I utbildningen ingår förutom teori också praktiska byggnadsvårdsmoment. Vid Högskolan på Gotland finns också ett *Föremålsantikvariskt program*, som vänder sig brett till studenter intresserade av konst, konsthantverk, antikviteter och formgivning. Utbildningen innehåller både materialvetenskapliga och teknikhistoriska moment, vilka bidrar till en fördjupad förståelse för föremålens form och karaktär.¹⁷ Här finns även forskning särskilt inriktad på inomhusklimat och teknikfrågor. Högskolan på Gotland och Uppsala universitet planerar för samverkan vad gäller kurser om det kyrkliga kulturarvet.

På Stockholms universitet finns från 2009 ett nyinrättat masterprogram i kulturarvsstudier. Det är ett tvärvetenskapligt program som bygger på samverkan mellan disciplinerna arkeologi, etnologi, historia, konstvetenskap, kulturgeografi och nordiska språk. Det innehåller både teoretiskt studium och fältarbeten. På Stockholms universitet finns också Centrum för medeltidsstudier som genom symposier, seminarier och kurser främjar mångvetenskaplig medeltidsforskning.

Konsthögskolans Arkitekturskola erbjuder genom sin linje *Restaureringskonst*, som vänder sig till arkitekter, ingenjörer, antikvarier, konservatorer och andra professionella, en ettårig påbyggnadsutbildning med inriktning på restaurering och byggnadsvård.

Arkitektutbildningarna vid landets tekniska högskolor i Stockholm, Göteborg och Lund har enskilda kursmoment som omfattar ombyggnad och restaurering. Enstaka kurser med inriktning både mot kulturarvsfrågor och förvaltning har bl.a. tillhandahållits av Chalmers tekniska högskola vid Institutionen för arkitektur, utbildningsområde *Arkitektur* eller *Arkitektur och teknik*; Kungliga tekniska högskolan (KTH) Arkitekturskolan, exempelvis *Internationell restaureringshistoria*; och Lunds tekniska högskola (LTH), avdelningen för Bebyggelsevård som bl.a. ger *Restaurering i teori och praktik*, *Arkitektur och byggteknikhistoria*, *Restaurering och ombyggnad* och *Kyrkorummets och gudstjänstens arkitektur*. Det är viktigt att tydliggöra kopplingen mellan uppgiften att restaurera kyrkor och den antikvariskt inriktade vården av dem.

¹⁷ Dahlberg, Markus, ”Tillämpningen av 4 kap. kulturminneslagen – en översikt av nödvändig kompetens”, opublicerat PM, RAÄ, 2005.

Det finns även kurser med biologisk inriktning. Exempelvis ger Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) påbyggnadskursen *Förvaltning av kyrkogårdens gröna kulturarv* vid Institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik i Alnarp. Kursen avser att ge insikter i lagar och förordningar samt i de olika utgångspunkter som natur- och kulturvård respektive grönyteförvaltning har i dessa frågor. Här ges också kursen *Bebyggelsemiljöns gröna kulturarv* som syftar till att bygga broar mellan kulturmiljövårdens praktik och det akademiska/yrkesmässiga trädgårdskunnandet genom studier av trädgård, park och landskap som en del av det bebyggelsehistoriska kulturarvet.

Vid de teologiska utbildningarna, som Centrum för teologi och religionsvetenskap i Lund, Teologiska fakulteten i Uppsala, Teologiska högskolan i Stockholm, Institutionen för religionsvetenskap i Umeå och pastoralutbildningarna finns någon enstaka kurs med konstvetenskaplig/liturgisk, inte kyrkoantikvarisk, inriktning på grundutbildningsnivå. Exempel här kan vara *Kyrkoarkitektur och kyrkorum i tidens spegel* vid teologiska fakulteten, Uppsala universitet.

Övriga intressenter och brukare

I förvaltningen av de kyrkliga kulturvärdena är församlingarna beroende av ett stort antal konsulter. I vissa fall kan de vara knutna till myndigheter (då i en annan roll än vad som rör själva myndighetsutövningen), men framförallt är de fristående; som antikvarier, arkitekter, byggnadsingenjörer, hantverkare eller konservatorer. Utbildningsgång och kursinnehåll är naturligtvis specifik för respektive kategori och svarar mot de allmänna krav som samhället ställer på dessa arbeten. Flera är (vidare-)utbildade genom de program eller kurser som beskrivits ovan.

Andra intressenter som står för kunskapsuppbyggnad och kunskapsspridning på lokal nivå representeras av Sveriges Hembygdsförbund som verkar på ett lokalt plan, ofta tillsammans med socknens församling. Byggnadsvård och föremålsinsamling spelade länge en huvudroll. Under senare år har studier och forskning i den lokala historien blivit viktigare liksom vården av kulturlandskapet och kulturmiljöerna, där kyrkan har en central plats.¹⁸

Det finns också brukare av kyrkomiljöerna som inte nödvändigtvis aktivt bidrar till kunskapsuppbyggnaden men ändå vill ta del av den. Dessa kan vara den tillfällige kyrkobesökaren som

¹⁸ <http://www.hembygd.se/index.asp?lev=9883>.

deltar i ett liturgiskt sammanhang eller söker sig till kyrkan för en stunds mentalt ”spa”, turisten som vill veta mer om den lokala historien, konsertpubliken som sökt sig till en akustiskt lämplig lokal. Nya användningsområden av kyrkorummet, som allmänkulturella ändamål, gör det än mer angeläget i samverkan med nya aktörer. Enstaka kyrkomiljöer kan på så vis få betydelse för den lokala och regionala utvecklingen genom sin potential för en utvecklad turism- och besöksnäring, som de samlingspunkter de traditionellt varit i människors liv och genom kopplingen mellan det lokala, regionala och nationella.

En annan avnämning av kunskap finns på kommunal nivå, där landets kommuner är i behov av kunskapsuppbyggnad vad gäller kyrkomiljöerna för att kunna besluta i frågor som rör stadsplanering, bygglovsärenden m.m. Även kyrkogårdsförvaltningen kan vara kommunal. Kyrkomiljöer påverkas av samhällsförändringar relaterade till den fysiska planeringen av samhällsstrukturen, som konstruktion och förändring av vägar och bostäder. Det är viktigt att kommunerna är delaktiga i vad som händer med kyrkomiljöerna och det finns tillgång till kunskap för de beslut som ska fattas. Det gäller exempelvis olika typer av källmaterial för förståelsen av lokala, regionala och interkulturella förhållanden.

Sammanfattning: intressenter och kyrkomiljöerna som kulturarv

Roller och ansvarsfördelning i förhållande till kulturarvet har vid relationsförändringen mellan stat och kyrka ändrats och till viss del blivit tydligare. Det är Svenska kyrkan, genom sina församlingar, som äger och ansvarar för förvaltning av kyrkorna. RAÄ och länsstyrelserna företräder det allmänna och ska tillse att kulturarvet bevaras för framtiden, bl.a. genom att kunskap finns tillgänglig (arkiv och register) och att lagstiftningen följs. Parterna behöver en nära och ständig dialog kring dessa frågor – bevarande är en viktig del i Svenska kyrkans förvaltarskap och bruk är en förutsättning för långsiktigt bevarande även ur de ansvariga myndigheternas perspektiv. Att gemensamt hitta former för kunskapsuppbyggnad och förvaltning av de kulturhistoriska värdena ligger både i Svenska kyrkans och i de statliga parternas intresse.

Vid relationsändringen år 2000 ställde staten den så kallade kyrkoantikvariska ersättningen till Svenska kyrkans förfogande för kulturhistoriskt motiverade merkostnader i samband med vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen. Svenska kyrkan ska å sin sida svara för tillgång till

erforderlig kompetens i frågor som rör de kyrkliga kulturminnenas förvaltning, så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

Staten tilldelar kyrkoantikvarisk ersättning till kyrkans centrala organisation. Denna fördelar, efter ansökan, medlen stiftsvis och vidare till församlingarna. Den kyrkoantikvariska ersättningen fungerar delvis som ett kitt mellan parterna, både vad gäller samverkan och kunskapsuppbyggnad. På regional nivå är det länsstyrelserna som står för den praktiska tillämpningen genom att yttra sig över besluten, tillståndspröva ärenden och utöva tillsyn i samverkan med olika antikvariska myndigheter. På central nivå yttrar sig RAÄ över fördelningen och kan överklaga beslut som rör kulturminneslagen.

Vid landets universitet och högskolor finns en stor mängd grundutbildningar, vidare- och påbyggnadsutbildningar, forskarutbildningar samt program och kurser med inriktning på byggnadsvård, musei- och kulturmiljöområdet. Dessa berör även (i större eller mindre grad) kyrkomiljöerna som kulturarv.

Det finns en rad övriga intressenter som kan vara både kunskapsbyggare och avnämare av kunskap. Här återfinns fristående konsulter som antikvarier, arkitekter, byggnadsingenjörer, hantverkare eller konservatorer; förbund och föreningar som Sveriges Hembygdsförbund eller Svenska föreningen för byggnadsvård; Sveriges kommuner och enskilda brukare av kyrkomiljön.

Kunskapsbehov

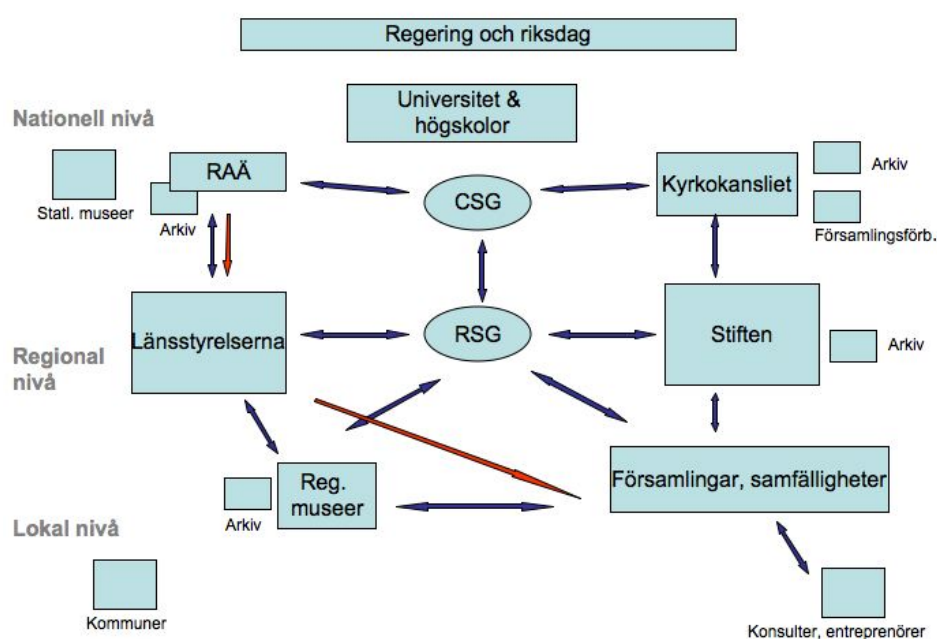
Samverkan kring kunskapsuppbyggnad

Övergripande policy- och strategifrågor som rör de kyrkliga kulturvärdena diskuteras i Centrala samrådsgruppen med parter både från RAÄ och Svenska kyrkan centralt. Varje stift har en regional samrådsgrupp, med parter från länsstyrelsen, det/de regionala museet/museerna och stiftet. Även här diskuteras övergripande frågor och anordnas utbildningar, på regional (stifts-)nivå. Kurser och vidareutbildningar anordnas också av Församlingsförbundet och stiftsförbunden. De utbildningar och kurser som initieras kan betraktas som sprungna ur ett direkt (lokalt) behov av kunskap och fördjupning utifrån omvärldens

förändring. De är viktiga mötesplatser för kunskapsuppbyggnad och samsyn kring kyrkomiljöerna som kulturarv. Vad som sker var kan dock vara svårt att hitta – och därmed nyttja – stiftens emellan, då överblicken är begränsad.

Den omfattande samverkan och kunskapsuppbyggnad som sker mellan olika aktörer på nationell, regional och lokal nivå, kan sammanfattas med en figur¹⁹:

Dubbelsidiga pilar illustrerar olika former för samverkan och kunskapsuppbyggnad, enkelsidiga (röda) överinseende, tillstånd, tillsyn och antikvarisk kontroll. Pilar har inte ritats mellan kommuner, arkiv, museer, universitet och högskolor då dessa förutsätts. "CSG" står för Centrala samrådsgruppen och "RSG" för regionala samrådsgrupper.

Arkiven är viktiga för kunskapsuppbyggnaden. Regionalt finns arkiv vid museerna, men också inom stiftens. Även länsstyrelserna har arkiv med handlingar rörande kyrkor. Något som bör framhållas är landsarkiven som efter år 2000 förvaltar kyrkornas arkivmaterial. Av stort intresse är inte bara sådana källor som berättar om byggande och renoveringar av kyrkan, utan också de rika källor som berättar om människor, liv och verksamhet i socknen. Här finns sockenstämmoprotokoll, död- och födsloböcker, dop, ut- och inflyttning, husförhörslängder (om läskunnigheten), alltså rika källor till socialhistoria m.m.

¹⁹ Figuren är baserad på en figur ur Riksrevisionens rapport *Statens insatser för att bevara de kyrkliga kulturminnena*, 2008:2, s 69.

RAÄ ska enligt förordningen ha ett specialbibliotek för forskning och utveckling inom områdena kulturmiljö, arkeologi, medeltidens konsthistoria och numismatik samt förvalta Kungl. Vitterhetsakademiens arkiv från tiden före den 1 juli 1975 och dess bibliotek.²⁰ RAÄ ska som överinseende myndighet förvalta arkiv, bibliotek och nationella databaser för kulturhistorisk information.

De största föremålsarkiven, med register, finns vid SHM och LUHM.

En samordning mellan de olika arkiven saknas, liksom en tvingande koppling mellan den kyrkoantikvariska ersättningen och arkivföring.

Den överväldigande delen av den långsiktiga kunskapsproduktionen sker vid universitet och högskolor, både vad gäller grundutbildning och forskning. Vid olika fakulteter finns en omfattande verksamhet av kurser och program med inriktning på byggnadsvård, musei- och kulturmiljöområdet, teologi, arkitektur, teknik- och förvaltning; ofta allmänt inriktade i förhållande till kyrkliga kulturmiljöer. Universiteten har olika profil och verksamhetsinriktning och samverkar (i olika utsträckning) med både kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan samt Svenska kyrkan. Samverkan sker även mellan universitet och högskolor samt fakultetsövergripande inom samma universitet.

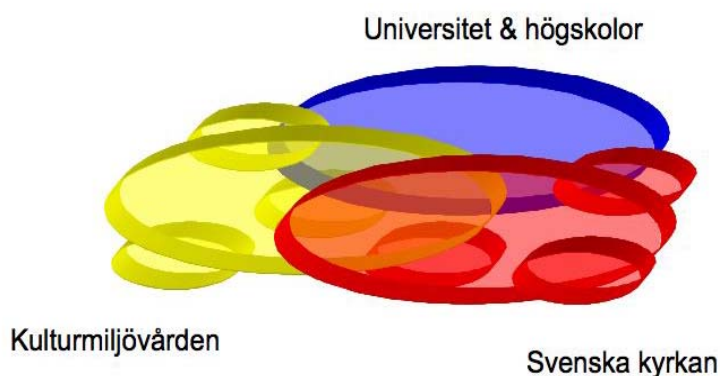
Som tidigare nämnts finns en rad övriga intressenter som kan vara både kunskapsbyggare och avnämare av kunskap. Här återfinns fristående konsulter som antikvarier, arkitekter, byggnadsingenjörer, hantverkare eller konservatorer; förbund och föreningar som Sveriges Hembygdsförbund eller Svenska föreningen för byggnadsvård; Sveriges kommuner och enskilda brukare av kyrkomiljön.

Universitet och högskolor har, liksom Svenska kyrkan, myndigheterna och expertorganen, breda verksamhetsområden som bara delvis berör varandra. Kanske är det därför riktigare att rita en annan figur för samverkan och kunskapsuppbyggnad. Sfären för kulturmiljövård representeras här av myndigheter, museer, förbund, organisationer och enskilda konsulter. Sfären med Svenska kyrkan representeras även av expertgrupper vid stiftet, Kyrkokansliet, Församlingsförbundet m.fl. I skärningspunkterna mellan dessa finns regionala

---

²⁰ Förordning (2007:1184) med instruktion för Riksantikvarieämbetet.

samrådsgrupper och utbildningsinitiativ som är av intresse vad gäller kyrkliga kulturmiljöer:

En bild av intressenter, kunskapsuppbyggnad och samverkan vad gäller kyrkomiljöerna som kulturarv, där sfärerna representeras av olika expertgrupper och bara delvis överlappar varandra. I skärningspunkterna finns samrådsgrupper och utbildningsinitiativ som är av gemensamt intresse.

Kunskapsuppbyggnad sker alltså inom flera system och tillhandahålls bl.a. genom olika utbildningar, regionala arkiv samt nationella databaser, arkiv och bibliotek. Många av de frågor som driver kunskapsuppbyggnaden ligger i förändringsarbeten på lokal nivå – och kanske också måste komma fram där behovet finns. Vad som händer i enskilda miljöer får sedan bäring för vem som gör vad och vilken kunskap som ytterligare behövs. Här finns också en skillnad mellan kunskaper och data relaterade till enskilda miljöer och kunskaper av en mer generell natur.

Kunskapsöverföring sker i olika fora, genom möten och vidareutbildningar, men också personligen, handläggare emellan. Kunskap kan vara svår att överblicka, och övergripande metoder för insamling, förvaltning, tillgängliggörande och kommunikation behöver utarbetas. Alla parter är beroende av en god överblick, aktiv dialog och kontinuerlig analys för sina beslutsunderlag. Detta behövs också för att kunna göra likartade bedömningar. Det finns behov av kunskap och kunskapsutveckling, både vad gäller kulturhistorisk grundutbildning och forskning, kulturhistorisk förvaltning och fastighetsdrift. Nästa kapitel ska handla mer om vilka kunskapsbehov som föreligger.

Behov av kunskap

Kunskapsbehovet varierar för de olika intressenterna. Ur kulturmiljömyndigheternas perspektiv behövs kunskapsunderlag för att kunna ge råd, utföra överinseende och tillsyn. Det finns även en uppgift för kulturmiljövården att förmedla och tillgängliggöra kunskapsunderlag för att kulturarvet ska kunna skyddas och vårdas i enlighet med de inledande bestämmelserna i kulturminneslagen. Ur Svenska kyrkans perspektiv finns behov av kunskap för att på bästa sätt förvalta det kyrkliga kulturarvet så att dess kulturhistoriska värde brukas, förvaras och vårdas väl. Såväl kulturmiljövårdens företrädare på central och regional nivå som motsvarande nivåer inom Svenska kyrkan behöver kunskap om det kyrkliga kulturarvet, för att uppnå största möjliga kulturmiljönytta med fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. För regionala museer, arkiv och bibliotek är det viktigt att rätt kunskap förvaltas och att det finns möjligheter att tillhandahålla denna. För universitet och högskolor är det viktigt att de kurser och utbildningar som ges är relevanta. Även för privata aktörer, brukare och avnämare är det viktigt att både tillgodogöra sig och tillhandahålla relevant kunskap.

Tidigare har en större del av forskningen på RAÄ kring de kyrkliga kulturmiljöerna skett genom projektet *Sveriges kyrkor*. Som konstaterades i inledningen har här skett en förändring, både genom minskade resurser för projektet och förändrade roller för kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan, men också genom delvis förändrade och utökade behov av lokal kunskap hos intressenterna.

De kyrkliga kulturminnena måste ständigt uttolkas och tillföras nya betydelser om de fortsatt ska framstå som angelägna. Behovet av kunskap går nu utöver de traditionella akademiska disciplinerna och kunskapsbehov kring vård och förvaltning har ökat. Samtidigt har universitetsämnet konstavvetenskap, som var basen för den forskning kring kyrkliga kulturmiljöer som tidigare bedrevs, rört sig i riktning mot en ökad teoretisk medvetenhet. Kontakten mellan kulturmiljövårdens tillämpning och akademierna, då det gäller t.ex. kyrkorna som forskningsämne, har tunnats ut. Det gäller även kontakten med allmänheten som stöd för och avnämare av forskningsresultaten. Detta kan få återverkningar för kyrkorna som humanistiskt forskningsämne och hur vi ser hela kyrkans historia, och kanske i ett längre perspektiv även för kritisk förståelse av de kulturhistoriska värdena

bakom 4 kap. i kulturminneslagen – vilket på sikt kan ge återverkningar på lagstiftningens relevans.²¹

Dialoger

För att ringa in hur kunskapsbehovet ter sig för olika intressenter har ett femtiotal intervjuer genomförts med representanter för olika erfarenheter av kyrkomiljöerna som kulturarv, på nationell, regional och lokal nivå, liksom ett tiotal dialogmöten. Synpunkter på utredningsarbetet har vid dessa tillfällen lämnats av RAÄ, Svenska kyrkan (centralt, Församlingsförbundet och stiftet), institutioner vid universiteten i Göteborg, Stockholm och Uppsala samt Högskolan på Gotland, Kungl. Vitterhetsakademien, regionala och statliga museer, länsstyrelser, Länsantikvarieföreningen, Sveriges Hembygdsförbund samt andra intressenter och företrädare för olika företag, förvaltningar och organisationer (se bilaga).

Vid dessa dialogtillfällen har diskussioner förts kring kyrkomiljöerna som kulturarv, den kunskap och kunskapsuppbyggnad som finns eller borde finnas, samt hur processerna för detta ser ut – och skulle kunna se ut – avseende samverkan och organisation. I samband med diskussionerna har även kunskapsuppbyggnadens mål berörts – vill man uppnå vissa mål, behöver man vissa kunskaper; vill man uppnå andra, behövs (delvis) andra. Det finns mål av olika slag (ekonomiska, ideologiska, politiska, etiska, pedagogiska etc.), på olika nivåer (individer, organisationer, institutioner etc.), somliga mer grundläggande, andra kopplade till tekniker och ekonomiska förutsättningar, somliga medvetna och formulerade i skrift, andra mer diffusa och inte formulerade i skrift, somliga är verksamhets specifika, andra inte, vissa är tidsbestämda, andra inte, etc. Målen (liksom vad man eventuellt vill undvika) kan se olika ut på lång respektive kort sikt. Samma intressenter kan ha flera mål och dessa kan (åtminstone delvis) sammanfalla med andra intressenters mål. Klarhet beträffande målen på olika nivåer och av olika slag är en förutsättning för diskussionen kring hur en framtida utveckling av organisationsmodeller ska kunna beakta intressenternas behov.

Det har också varit skäl att ställa frågor kring de problem man eventuellt upplever; hur de ser ut, deras orsaker och effekter samt vem problemen egentligen är problem för. De olika typer av hinder på vägen mellan där vi är och vart vi vill komma bör (måste) kringgås eller

²¹ Dahlberg, Markus, "Tillämpningen av 4 kap. kulturminneslagen – en översikt av nödvändig kompetens", opublicerat PM, RAÄ, 2005.

minskas på skilda sätt, vilket kan komma att få betydelse för hur en framtida plattform för kunskapsuppbyggnad kan komma att organiseras.

Andra frågor har rört kunskapsuppbyggnaden. Hur fungerar rollfördelningen idag (och bör fungera framgent) mellan Svenska kyrkan och företrädare för kulturmiljön? Vilken typ av kompetenser behöver Svenska kyrkan för sitt förvaltningsansvar? Vilka kompetenser behöver myndigheterna för att leva upp till sin tillsyns- och överinseenderoll? Hur bör kunskapsuppbyggnad utformas som vänder sig till Svenska kyrkan? Hur ska kunskapsuppbyggnad se ut som vänder sig till företrädare för kulturmiljövården? Vilken kunskapsuppbyggnad ska tas fram av dessa själva och vilken kan överlåtas till universitet/högskolor eller till fristående aktörer? Hur ska kunskap som tas fram av eller finns hos universitet eller högskola kunna tas tillvara i praktisk tillämpning?

Syftet med dialogerna har också varit att få en bild av vilka intressenter som samverkar och i vilka sammanhang, liksom vilka kunskaper som finns tillgängliga (för vem, på vilket sätt och i vilken form), vilket redogjordes för i föregående kapitel.

I dialogerna har intressenterna beskrivit mål, hinder och möjligheter med utgångspunkt från nuläget, sådant det uppfattas av den enskilde. Likheter och skillnader mellan olika uppfattningar kan kopplas både till utmaningar för framtiden och till breddat kunskapssökande. Ett första steg till kartläggning av dessa frågor har alltså tagits här, men en fördjupad översikt av vilken sorts kunskap som pågår och kommer att behövas – kunskap om var kunskap finns i form av en detaljerad kompetens- och intressentanalys – är en inledande uppgift för en framtida samverkansmiljö.

Fortsatt forskning kring kyrkomiljöer

Något som samtliga intressenter tagit upp är vikten av att fortsätta ta fram kunskap kring det kyrkliga kulturarvets fysiska miljö, som karakteriseringsprojektet, liksom frågor kring bruket och hur kyrkan har använts. Här har även nämnts behovet av att ta tillvara och utveckla äldre och nyare dokumentation, som arkiv, Pietas-katalogen, bokverket *Sveriges kyrkor*, etc.

Behovet av en stabil och långsiktig kunskapsuppbyggnad liksom av olika nätverk inom vilka det finns kontinuitet och förutsättningar för återväxt av forskare betonas, både av

Svenska kyrkan och myndigheter, för att möjliggöra planering och prioritering av olika insatser samt uppbyggnad av gemensam sakkunskap. Långsiktighet, kompetens och kvalitet är ledord.

Breddning av ämnesområden

Även om fokus ligger på 4:e kapitlet i kulturminneslagen, så behöver kunskapen breddas och fördjupas hos intressenter och avnämare; Svenska kyrkan som förvaltare av kulturhistoriskt värdefulla miljöer, myndigheter för att kunna fatta riktiga beslut i frågor som rör kulturmiljövården, konsulter för att kunna utföra rätt åtgärder etc. Samtliga intressenter, i synnerhet från kulturmiljövårdens håll, har poängterat vikten av ett brett historiskt anslag för att kunna fatta rätt beslut i olika frågor, tillsammans med antropologiska, arkeologiska, etnologiska, konstvetenskapliga, kulturgeografiska, psykologiska, religionssociologiska m.fl. infallsvinklar. Exempel på ämnen där fördjupning skulle kunna ske: den del av historien som man skäms över eller av andra skäl valt att inte lyfta fram tidigare (som häxprocesserna); kyrkor byggda av olika byggherrar; sockenborna som fysiskt byggt kyrkorna; vunnen kunskap om trakten där kyrkorna byggts som kommer genom arkivforskning; religiösa kulturarvet efter 1940; restaureringshistoria, vårt kyrkliga kulturarv sett i ett europeiskt perspektiv; musikens betydelse i efterreformatorisk tid; dialekternas historia; kyrkogårdarnas sociala historia; ödekyrkogårdar; kyrkan som samhällsfaktor; diskussioner kring lokala, immateriella, sociala och upplevelsebaserade värden etc. Två perspektiv som särskilt betonats i dialogerna är det samhälleliga och det humanistiska.

Den tvärvetenskapliga forskningsmiljö som fanns vid *Sveriges kyrkor* hade metoder för att ta fram kunskap om sådana frågor. Idag saknas motsvarande forum, som även skulle kunna vidareutveckla relevanta frågor och sprida kunskapen om dessa. Varumärket *Sveriges kyrkor* bör bevaras enligt många, men utvecklas i takt med den förändrade omvärldens nya frågeställningar och behov. Exempelvis skulle intressenterna, inte minst från det regionala tillämpningsarbetet, gärna se en ökad koppling kring bruk och värdefrågor, och mindre av det ursprungliga bokverkets objektorientering.

Helhetsperspektiv på kyrkomiljöerna

Med en breddning av ämnesområden följer också en stark önskan om ett ökat fokus på helhetsperspektivet. Med detta menas att kyrkomiljöerna ses som en helhet och som en del av det samhälle där de befinner sig. En bred kunskapsuppbyggnad kan exempelvis verka för bättre samhällsplanering vad gäller kommuner, god förvaltning av kyrkans kultur-

miljöer, motverka avyttring genom hållbart bruk samt bidra till större medvetenhet om kulturarvet och dess materiella och immateriella värden.

Här efterlyser framför allt länsstyrelserna en djupare diskussion och samverkan med Svenska kyrkan samt fördjupad dialog med RAÄ kring frågor som rör kulturhistoriska värden och kyrkorummets bruk. Liturgiska behov ska samsas med funktion avseende tillgänglighet och förvaltning – med hänsyn till de kulturhistoriska värdena och ett historiskt och samhällligt perspektiv. För hur påverkar luftvärmepumpar inventarierna, hur samsas kravet på tillgänglighet med kravet på säkerhet, hur ersätter man skadade träd på kyrkogården, hur hanteras den växande mögelproblematiken i den globala uppvärmningens spår?

Även övertalighetsproblematiken är något som samtliga intressenter anser bör diskuteras utifrån ett helhetsperspektiv. Frågan måste diskuteras vidare utifrån en differentierad användning, vad kyrkorummet kan eller inte kan användas till, och i förhållande till landsbygdens avfolkning, så att det finns en plan för de kyrkor vars församlingar eller samsälligheter inte längre har råd att förvalta dem.

Samordning

Avsaknaden av helhetsperspektiv är alltså något som många pekar på som en brist. Många goda insatser görs på regional nivå, men det saknas överblick och samordning av kunskap, exempelvis genom databaser eller ett nätverk/organ som kan sätta det kyrkliga kulturarvet i ett stift i relation till ett annat. Det gör att befintlig kunskap kan vara svårtillgänglig eller svårt att jämföra och analysera. Detta är något som också Svenska kyrkan pekat på i sin utvärdering och utveckling av karakteriseringar och prioriteringar.²² Avsaknad av helhetsperspektiv försvårar förvaltning, kunskapsuppbyggnad och tillgång till beslutsunderlag. Det gör också att brister i kunskapen är svårare att identifiera, trots att behov föreligger. Samordning behövs för att göra kulturarvet angeläget, tillgängligt och användbart!

Samsyn och överblick

Det har framkommit vid intervjuerna att Svenska kyrkan emellanåt upplever att olika handläggare vid myndigheterna kan företräda skilda hållningar i sakfrågor, något som blir

²² Lindbladh, Henrik, "Utvärdering och utveckling av karakteriseringar och prioriteringar", etapp 1, Svenska kyrkan, rapport januari 2009.

särskilt tydligt i de fall där flera län ingår i samma stift. Här behöver kulturmiljömyndigheterna förbättra sin samsyn för att handläggning och beslut ska uppfattas som välgrundade och rimliga.

Inte heller Svenska kyrkan är homogen – det är en decentraliserad organisation med stort regionalt självbestämmande. Det kan finnas stora skillnader på central, regional och lokal nivå när det gäller förståelse för exempelvis de krav kulturhistoriska värden kan ställa. Därtill kommer att kyrkan innehåller olika grupper, med skilda synsätt på kyrkomiljöerna.

För att skapa förutsättningar för samsyn är utbildningar, kurser och gemensamma fora viktiga, liksom kunskapens samordning, tillgängliggörande och förmedling. Utvärdering och uppföljning av befintlig kunskap är också av vikt. Nationella databaser, som Bebyggelseregistret, vilket är nåbart för alla via RAÄ:s hemsida, skulle kunna användas i ökad utsträckning. Då krävs att uppgifter efter hand läggs in i databasen av berörd institution och att insamlad grundkunskap sammanställs och kvalitetssäkras. Även Svenska kyrkans projekthanteringssystem (PHS) och dess kyrkobyggnadsregister skulle kunna utvecklas och eventuellt samköras med Bebyggelseregistret. Svenska kyrkans system är dock inte publika och kan inte nås av andra än kyrkans handläggare till skillnad från Bebyggelseregistret.

Överblick är viktigt för att få ett nationellt perspektiv på förvaltning, för att kunna arbeta med strategiska frågor och framtida riktlinjer. Det är också något som Svenska kyrkan har haft som mål för sammanställningen på nationell nivå av vård- och underhållsplanerna. Med överblick kan också kunskapsuppbyggnad ske där den verkligen behövs och göras tillgänglig för dem som behöver den – exempelvis kan god lokal kompetens komma fler till del. Även brister, i tillsyn och förvaltning, på lokal nivå kan framkomma vid överblick. Det är också viktigt för att finna system för fördelning, uppföljning och samverkan – något som pågår och blir allt bättre.

Samverkan och kompetensförsörjning

Församlingarnas eget ansvar att vårda kulturarvet har blivit större efter relationsförändringen mellan stat och kyrka. Det ställer större anspråk på samverkan med experter, från såväl den regionala som den centrala kulturmiljövården, liksom från expertorgan som museer eller konsulter – och naturligtvis Svenska kyrkan själv.

Genom den kyrkoantikvariska ersättningen har Svenska kyrkan skaffat mer antikvarisk och byggnadsteknisk sakkunskap. Inom både Svenska kyrkan och bland handläggare vid länsstyrelserna och de regionala museerna finns ett stort behov av varierad (och utökad) kunskap för tillståndsärenden och antikvarisk kontroll, exempelvis beträffande teknik, material och kulturhistoria. Inom vissa områden saknas kompetens, oftast vad gäller konservering, orglar, materialkunskap, inventarier och kyrkogårdens naturmiljö. Här finns en önskan om samordning genom nationella projekt. Samverkan är överlag en förutsättning för exempelvis församlingar att få tillgång till behövlig kompetens.

Med möjlighet att söka kyrkoantikvarisk ersättning över regionala gränser skulle en typ av kompetenshöjning kunna ske som i dagsläget inte lika enkelt kan genomföras. Det skulle också vara möjligt att använda kyrkan som regionalt kunskapscentrum genom att bygga upp hantverkskompetens kring exempelvis medeltida tekniker, kunskap om material och metoder; kunskap som är viktig även i ett nationellt perspektiv.

Roller och ansvarsfördelning

Trots tydligare rollfördelning mellan Svenska kyrkan och myndigheterna, finns en ömsesidig kritik mellan de inblandade parterna som huvudsakligen gäller ansvarsfrågor. RAÄ, anser man, har exempelvis inte riktigt funnit sin roll i förhållande till länsstyrelserna efter decentraliseringen 1995. RAÄ borde ägna sig mindre åt detaljfrågor, mer åt övergripande frågor. Även från Svenska kyrkan finns en klart uttalad önskan om att RAÄ ska ha en bättre riksöverblick i såväl tillämpningen av kulturminneslagen som då det gäller kunskapsfrågor, samt initiera diskussioner i viktiga policyfrågor. Det finns också, som tidigare nämnts, en lucka vad gäller den expertkunskap som efterfrågas, framförallt i specialiserade konserveringstekniska frågor.

Svenska kyrkan, å sin sida, måste ta till sig den fulla bredden av sitt förvaltningsuppdrag, tillse det kompetensbehov som föreligger, hitta egna system för att planera och kvalitets-

säkra förvaltningen på samtliga nivåer, samt tillsammans med kulturmiljövårdens företrädare arbeta för att de kulturhistoriska värdena integreras i denna.

Länsstyrelserna bör ta ansvar för att tillsynsuppdraget kan utföras. Vid flera länsstyrelser anges att man varken hinner med tillsyn (annat än akuta ärenden) eller det uppföljningsarbete som är viktigt för kunskapsuppbyggnad, utan huvudsakligen ägnar sig åt tillståndsärenden. Som skäl anges att arbetsbördan har ökat genom tillkomsten av den kyrkoantikvariska ersättningen utan att den egna organisationen har varit förberedd eller har kompenserats resursmässigt. Man har inte heller alltid varit lyhörd för förändringsarbetet kring RAÄ:s uppdrag. Nätverk mellan handläggare har växt fram i decentraliseringens kölvatten, även om en ”remissinstans för råd och stöd” ibland saknas innan egna kontakter ännu etablerats.

Ur kunskapsuppbyggnadssynpunkt efterlyses en tydligare ansvarsfördelning av flera intressenter. Många har påpekat att det finns specialister inom olika områden på regional nivå – här borde finnas möjlighet till uppdragsforskning om det fanns en organisation som kunde beställa, sprida (och finansiera) detta. Det är viktigt att definiera vem som efterfrågar vilken typ av kunskap och vem som kan tillföra vad – samt hur samverkan sker.

Nationellt stöd; allmänna råd, metodutveckling, utvärdering och nationella projekt

Något framför allt länsstyrelserna önskar, är ett ökat nationellt stöd i samband med tillståndsärenden gällande de kyrkliga kulturmiljöerna och deras värden. Ett exempel här är föreskrifter och allmänna råd för tillämpningen av 4 kap. kulturminneslagen. Detta skulle bidra till en större samsyn vad gäller prioriteringar och ersättningsnivåer mellan stift och olika länsstyrelser.

Det är stora pengar som satsas i kunskapsuppbyggnad genom vård- och underhållsplaner, och det är därför viktigt att myndigheterna och Svenska kyrkan är överens om formerna. Både kulturmiljövården och Svenska kyrkan efterlyster metodutveckling för olika system, som modeller att använda vid handläggning och förvaltning – exempelvis för planering av differentierad användning utifrån lokala och regionala behov. Metoder behöver även

utvecklas för utvärderingssystem, exempelvis av hur den kyrkoantikvariska ersättningen fördelats och använts för att kunna precisera ytterligare råd och villkorsskrivningar.²³

Nationella inventeringsprojekt (även uppdateringar) liksom nationella projekt i värdefrågor efterlyses också från regionalt håll. Ett exempel här är att av de ca 2600 kulturhistoriska karakteriseringar och värderingar som gjorts finns endast drygt hälften tillgängliga i Bebyggelseregistret. Detta beror på att stiftens eller museernas handläggare eller konsulter, som utfört inventeringarna, ännu inte avslutat sina uppdrag alternativt valt att inte göra inventeringarna allmänt tillgängliga. De kan också vara olika utförda, varför en jämförelse inte alltid låter sig göra. Arbete pågår med att samordna register vid Svenska kyrkan respektive RAÄ, bl.a. för att bidra till en utvärdering av den kyrkoantikvariska ersättningen.

Lagstiftning

Svenska kyrkan är sedan relationsförändringen ett samfund bland andra, men förvaltar ett kulturarv som har ett särskilt skydd i kulturminneslagen. I dialogerna har framkommit att gränsdragningen mellan kulturminneslagens 3 och 4 kap. avseende lagens tillämpning för det kyrkliga kulturarvet är något som i en framtid bör problematiseras.

Flera lagar kan ibland gälla för kyrkomiljöerna. Här behövs mer kunskap för att reda ut de olika lagarnas inbördes förhållande till varandra i olika frågor; kulturminneslagen, plan- och bygglagen (PBL) samt miljöbalken.

Regionalt – centralt

Länsmuseernas funktion som arkiv och kunskapsbas betonas av många. De har en viktig roll för kunskapsuppbyggnaden och är betydelsefulla i arbetet inom de regionala samrådsgrupperna, där deras allmännyttighet har ökat enligt många.

Just tillkomsten av de regionala samrådsgrupperna, med representanter från Svenska kyrkan och företrädare för kulturmiljövården, uppfattas av de flesta som något positivt – i vissa fall ovärderligt. Arbetet inom dessa leder till samsyn och kompetensförsörjning, även om det regionalt ifrån framförs kritik av att det regionala blir starkare på det centralas bekostnad och att det nationella stödet saknas. På vissa håll fungerar samrådsgrupperna

²³ Riksantikvarieämbetet, "Kyrkoantikvarisk ersättning 2002-2008 – effekter för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet", redovisning av ett regeringsuppdrag, 2008, dnr 312-519-2008.

utmärkt både som brobyggare mellan intressenterna (inte minst för att ofta flera län representeras i ett stift) och som kunskapsbyggare – på andra håll kan de fungera bättre än vad de gör idag. Det finns en stor samstämmighet kring de regionala samrådsgruppernas (potentiella) betydelse.

Samverkan mellan myndigheter, kulturmiljöorganisationer och Svenska kyrkan är ett effektivt sätt att hävda det kyrkliga kulturarvet för framtiden, och betydelsen av samrådsgrupperna kan inte nog poängteras. Från regionalt håll har dock framkommit att den Centrala samrådsgruppens ansvarsområde och förankring i viss mån framstår som oklar. Kontakterna mellan centralt och regionalt borde öka för att kunna initiera forskningsprojekt och förbättra överblicken inom området.

Kunskapsbehovens inriktning

Ur dialogerna har framkommit både övergripande tankar kring de kunskapsbehov som föreligger, och specificerade synpunkter på hur denna kunskap bör vara beskaffad. En aspekt är inriktningens bredd; de behov som finns är synnerligen tvärvetenskapliga och rör sig i spannet mellan det praktiskt tillämpbara och det forskningsinriktade, mellan dåtid och samtid, mellan enskildheter och komplexa sammanhang. En annan aspekt rör behovet av tillgängliggörande samt samordning och överblick, huvudsakligen för att bygga broar mellan Svenska kyrkans och kulturmiljövårdens behov, men även för att vara tillgänglig för och bilda länkar till universitet, högskolor, museer, hembygdsförbund, konsulter m.fl. aktörer på central, regional och lokal nivå. Med detta menas också att befintlig kunskap förvaltas och tillgängliggörs. En tredje aspekt rör behovet av långsiktighet och stabilitet för kunskapsuppbyggnad, för att skapa förutsättningar för såväl bredd som tillgängliggörande, samordning och överblick.

Vid dialogerna har framkommit tankar kring vilken kunskap som behövs och hur den ska vara inriktad. Dessa tankar kan i sin tur utvecklas och följas upp genom att följande frågor besvaras:

- 1) Vilken kunskap är viktig eller intressant för vem?
Vem är ”beställare” av kunskap? Kriterier på vad som är viktigt och intressant skiljer sig delvis för de olika intressenterna.

- 2) Vem kan ta fram denna kunskap på bästa sätt?
Eller – vem är utförare och tar fram ”beställd” kunskap? Förslag till kriterier: tillförlitlighet (kunskapen skall vara tillförlitlig), kostnader (vad det kostar att ta fram, vidmakthålla och sprida kunskapen), effektivitet (hur effektivt kunskapen tas fram och sprids) etc.
- 3) Vem organiserar och betalar lämpligen för detta?
Vem kan, vill, bör betala? Samarbetsformer mellan olika finansiärer, långsiktighet och stabilitet kommer in i diskussionen av bästa modeller. Vad fungerar bäst i ett långsiktigt perspektiv, så att alla aktörers intresse tillgodoses och helt optimeras?

Med tanke på kunskapsbehovens skilda natur, och även delvis skilda behov från intressenterna, kan tre kunskapsområden identifieras:

1. Ett område med fokus på fysiska förvaltningsfrågor.
2. Ett område med fokus på lagstiftning och regelverk i anslutning till kulturminneslagen samt verktyg för planering och uppföljning/utvärdering av kyrkoantikvarisk ersättning.
3. Ett område med fokus på samhällsvetenskapliga/humanistiska/teologiska perspektiv.

Dessa områden har naturligtvis beröringspunkter med varandra, men svarar på olika behov från intressenterna. Utifrån dessa områden bör det vara möjligt att formulera inriktning, organisations- och samverkansformer, som delvis utgår från sådant som redan finns och fungerar, samt skärpa sådant som idag ännu inte funnit sin form. Att de delvis överlappar är oundvikligt och behöver inte ses som en nackdel utan som en möjlighet till ytterligare samverkan.

Fokusområde fysisk förvaltning

Fokusområdet fysisk förvaltning svarar på frågan *hur* kyrkomiljöerna som kulturarv ska vårdas och förvaltas.

Svenska kyrkan har nu det fulla förvaltningsansvaret för de kyrkliga kulturmiljöerna och det behövs kunskap för att förvalta dessa på rätt sätt. Vid länsstyrelse och länsmuseum finns behov av kompetens för handläggning av konkreta tillståndsärenden, och för antikvarisk medverkan vid åtgärder. De tillståndsärenden som skall hanteras enligt 4 kap. kulturminneslagen är mångskiftande och kan t.ex. röra byggnadstekniska frågor, ny färgsättning av interiör, växtval på begravningsplats, nybyggnad av komplementär byggnad på kyrktomt eller konservering av medeltida träskulptur.

Som tidigare nämnts finns ett stort utbud av kurser och utbildningar inriktade på kulturhistorisk förvaltning, inomkyrkligt och utomkyrkligt samt anordnade i samarbete mellan olika aktörer. De regionala samrådsgrupperna är viktiga initiativtagare och utbildning sker på bred basis. Ofta rör frågorna övergripande ämnen av kulturhistorisk eller praktiskt förvaltningskaraktär. I många fall fungerar stiftsantikvarier och handläggare vid länsstyrelser och läns museer som brobyggare mellan Svenska kyrkan och kulturmiljövården, vilket har ökat kyrkans beställarkompetens.

Det intressenterna saknar, både från regionalt och statligt håll, är en överblick över och ibland samordning av den kunskapsuppbyggnad som sker lokalt-regionalt-centralt. Det gäller digital kunskap likaväl som utveckling och utvärdering av förvaltningsrelaterade frågor. Vidare saknas ofta sakkunskap inom olika områden, en expertinstans att ta kontakt med i samband med olika ärenden. Det saknas också fora där värderingsfrågor i anslutning till kulturminneslagen kan diskuteras, i anslutning till den kyrkoantikvariska ersättningen.

Det är Svenska kyrkan som förvaltar kyrkomiljöerna och staten skjuter till medel för antikvariska merkostnader. I den Centrala samrådsgruppen är både Svenska kyrkan och myndigheten RAÄ representerad. Kanske kan man tänka sig att gruppen blir ännu tydligare i sitt uppdrag genom att även övergripande frågor tas upp kring kunskapsbyggnad och förvaltning, på samma sätt som redan görs genom dagens tematiska konferenser?

Fokusområde lagstiftning och regelverk

Fokusområdet lagstiftning och regelverk svarar på frågan *vad* som ska vårdas och förvaltas genom att ha fokus på värderingsfrågor i anslutning till kulturminneslagen samt på verktyg för planering och uppföljning/utvärdering av kyrkoantikvarisk ersättning. Det innebär frågor som rör bruket och liturgins (förändrade) behov, frågor kring kulturminneslagens tillämpning, beslutsunderlag och dokumentationer, frågor som rör värdering och urval samt frågor som rör iscensättning och kommunikation av kulturarvet. Tre styrmedel kan nämnas här: lagstiftningsmässiga, finansiella och informativa.

Det är viktigt att styrsystemen fungerar för att kulturmiljövården ska uppnå sina målsättningar med ett angeläget, tillgängligt och användbart kulturarv. Flertalet av stiftens har i samverkan med kulturmiljövården inventerat och karakteriserat de kyrkliga kulturminnena i regionen. Vissa stift har också gått vidare med tematiska inventeringar av olika föremålskategorier, eller med skadeinventeringar. I de fall det varit möjligt har det funnits ambitioner att knyta de regionala inventeringarna till nationella kunskapsprojekt. I många stift har man samordnat arbetet med karakteriseringarna och de vård- och underhållsplaner som av församlingarna/samfälligheterna tagits fram för den övervägande delen av de skyddade kyrkobyggnaderna. Av de medel som redovisats fram till och med februari 2009 har 113 miljoner kronor gått till projekt stiftens själva administrerar och 133 till vård- och underhållsplaner.²⁴

Kunskapsunderlagen används idag vid handläggning och för planering och fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning. Däremot visar Svenska kyrkans uppföljning och utvärdering att materialet har brister när det gäller möjligheten att få en samlad, rikstäckande bild. Här behöver metoder utvecklas för planering, dokumentation och tillgängliggörande, exempelvis genom Bebyggelseregistret. Andra fora, som de kyrkoantikvariska dagarna och de regionala samrådsgruppernas kurser och möten, är också av stor betydelse för ökad samsyn.

Lagstiftning och regelverk kring hur kyrkomiljöerna som kulturarv ska vårdas och förvaltas beslutas av riksdagen och hanteras av myndigheter. Här behöver RAÄ:s överinseenderoll förtydligas och utvecklingsarbetet få ökade resurser. De föreskrifter och allmänna råd för tillämpningen av 4 kap. kulturminneslagen som är under utarbetning vid RAÄ är ett steg på

²⁴ Dahlberg, Markus, "Kyrkoantikvarisk ersättning och "Sveriges Kyrkor" som kunskapscentrum – några utgångspunkter för vidare diskussion", 2009-04-15.

vägen. Fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning sker genom Svenska kyrkans organ och styrs av de villkor och allmänna råd som Svenska kyrkan antagit. I frågor om prioriteringar och ersättningsnivåer av kyrkoantikvarisk ersättning måste alltså parterna samverka.

Fokusområde samhällsvetenskap, humaniora och teologi

Fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi svarar bl.a. på frågan *varför* kyrkomiljöerna som kulturarv eventuellt ska vårdas och förvaltas.

Frågan kan bidra till att ge perspektiv på i vilka avseenden kyrkan bidrar till en rikare livsmiljö och öka vår självförståelse som historiska individer.

Inom detta fokusområde återfinns universitetsämnen som arkeologi, arkitektur, byggnadsarkeologi, etnologi, historia, konstvetenskap, restaureringshistoria, religionspsykologi, teologi m.fl., men även frågor som rör materiella och immateriella perspektiv liksom interkulturella förhållanden och förhållanden till andra samfund. Forskningsområden inom detta fokusområde kan fungera som stöd till de båda andra, *fysisk förvaltning* och *lagstiftning och regelverk*. Även här kan värderingsfrågor i anslutning till kulturminneslagen diskuteras, i anslutning till den kyrkoantikvariska ersättningen.

Detta område bör också omfatta förvaltning av *Sveriges kyrkors* skriftserier, och ev. nya former för utgivningen, i samverkan med exempelvis Kungl. Vitterhetsakademien och andra parter.

Inom området sker redan en omfattande kunskapsuppbyggnad vid universitet och högskolor. Mellan en del universitet, högskolor och fakulteter sker samverkan kring ämnesinriktade program och kurser. Här skulle dock koordinering kunna ske i ännu högre grad än vad som görs idag. Initiativ till forskning bör kunna tas av Svenska kyrkan, myndigheter och organisationer samt universitet och högskolor tillsammans, beroende på hur samverkan organiseras och finansieras. Det borde också vara möjligt att tilldela medel för forsknings- och utvecklingsprojekt genom denna form för samverkan.

Kunskapsbygge och kunskapsåterföring

Generella aspekter

För detta utredningsuppdrag är den fortsatta kunskapsuppbyggnaden central, och det har därför funnits skäl att uppehålla sig vid frågor som: Hur tas befintlig kunskap tillvara som rör fokusområdena ovan? Hur lagras, utvecklas och sprids den? Hur kan användningen säkerställas? Är det rätt kunskap, eller finns det behov av annan kunskap eller kunskapsinriktning? Hur förhåller sig exempelvis kunskapen om enskilda miljöer till mer generell kunskap? Vilka processer behövs för att långsiktighet ska kunna säkerställas, forskningen föras vidare och system för tillgängliggörande utvecklas?

Ordet kunskapsuppbyggnad har flera innebörder. *Vidmakthålla kunskap* gör man genom att ständigt praktisera sina erfarenheter och kunskaper. *Inhämta eller utbyta kunskap* sker genom olika sorters möten, dialog eller kommunikation. *Bygga upp och utveckla kunskap* görs då frågor, antaganden och teorier provas i verkligheten, bl.a. genom praktiskt arbete, fallstudier, forsknings- och utvecklingsprojekt.

För en samverkansmiljö inom området *kyrkomiljöerna som kulturarv* behöver strategier utvecklas när det gäller kunskapshandling (dess vidmakthållande och utveckling) för att kunskapsuppbyggnad ska kunna ske så effektivt som möjligt nu och i framtiden. Kunskapsutveckling behöver ske på bred basis för att säkerställa kunskaps- och kompetensförsörjning inom ämnesområdet. Gemensamma samarbetsvägar behöver utarbetas och tydliggöras. Snabbt växande informationsmängd gör det nödvändigt att arbeta strategiskt för att kunna nå ut med kunskap – och att bli nådd. Adekvat kunskap är också en förutsättning för att kunna arbeta med värdering och urval. Kunskapshandling kan handla om:

- hur man **identifierar** relevant kunskap (vilket kunskapsbehov olika parter har och var kunskaper finns, vilket kräver överblick),
- hur den enskilda medarbetaren **delar** med sig av kunskap inom och utanför sin egen organisation,
- hur kunskap **lagras** och organiseras (intranät, databaser, register etc.),
- hur kunskap **används**, vilken tillgång till informationstjänster (som webb, arkiv m.m.) som finns och hur de fungerar,
- hur kunskap **utvecklas**,
  - hur samarbetsformer med olika parter fungerar,

- hur erfarenhet från olika utvecklings- eller samverkansprojekt och arbetslag tas tillvara,
- hur kunskap byggs upp genom vidareutbildning inom kompetens- eller verktygsområdet,
- hur man hittar metoder för att generera och använda relevant kunskap.

Kommunikation av kunskap genom förmedling och tillgängliggörande kan ses som redskap för kunskapsutveckling. Genom spridning sker användning, revidering och erfarenhetsåterföring. En kontinuerlig bred dialog där kulturmiljökvaliteter diskuteras ökar medvetenheten om kulturmiljövärdena och stärker beredskapen för en god bevarandepraktik och bruket och användandet av kulturarvet i samhällsutvecklingen. Kommunikationens övergripande syfte är i detta fall att allas delaktighet i, förståelse och ansvarstagande för kulturarvet ska öka, liksom att tillgängligheten till och användningen av information om kulturmiljövärdena ska förbättras.

Kyrkomiljöerna som kulturarv

Ett gott exempel på kunskapsbyggande är de nuvarande vård- och underhållsplanerna, som sedan relationsförändringen har genomförts till nästan 80% av samtliga kyrkobyggnader, tillika med att nära 90% omfattas av karakteriseringar.

Den kyrkoantikvariska ersättningen har betytt att Svenska kyrkan har kunnat stärka sin kompetens i förvaltnings- och kulturarvsfrågor. Den har stimulerat till samråd, konferensdagar och olika fördjupnings- och kartläggningsprojekt för bland andra handläggare inom stiftet, länsstyrelser och regionala museer. Centrala samrådsgruppens årliga konferenser är viktiga mötesplatser för diskussion kring olika frågor mellan Svenska kyrkan, myndigheter och expertorgan.

Sedan decentraliseringen av kyrkoärendena har RAÄ sammankallat till "kyrkoantikvariedagar", vilka har fungerat som fora för aktuella frågor och för kunskapsförmedling. De kan också ses som led i ett kunskapsuppbyggande och även som en kompetensöverföring till nytillträdda antikvarier. Kanske kan det finnas skäl i en framtid att i ökad utsträckning samverka kring sådana satsningar.

Den kyrkoantikvariska ersättningen har även bidragit till att samverkan har ökat mellan myndigheter, universitet och högskolor, både på grund- och forskningsnivå. Den kyrkoantikvariska ersättningen har även lyfts fram som en möjlig väg till delfinansiering av en förstärkt och förnyad kunskapsuppbyggnad inom området.

I regeringens skrivelse om kyrkoantikvariska frågor 2009 poängteras vikten av att denna typ av (kunskapsuppbyggande) projekt kan fortsätta och utvecklas i samverkan mellan Svenska kyrkan, myndigheterna inom kulturmiljöområdet och exempelvis universitet och högskolor. Skrivelsen konstaterar att det krävs ”en kunskapsutveckling på vetenskaplig grund om det svenska kyrkliga kulturarvet, ett kulturarv som är av stor betydelse även ur ett internationellt perspektiv. Att olika vetenskapliga perspektiv och infallsvinklar kommer till användning bidrar till att levandegöra det kyrkliga kulturarvet.”²⁵

Det finns dock skäl att i nuläget ytterligare utveckla sakkunskapen relaterad till förvaltningsfrågorna liksom samverkan på olika nivåer för att uppnå större effektivitet och kvalitet, i synnerhet vad gäller små församlingar eller samfälligheter.

Vidare är det viktigt att den kunskap som kommer fram via t.ex. vård- och underhållsplaner, karakteriseringsprojekt, annan forskning, olika fördjupnings- och kartläggningsprojekt förmedlas och blir tillgänglig. I synnerhet gäller detta projekt som bekostas av kyrkoantikvarisk ersättning, dvs. med allmänna medel. Utförda inventeringar är inte alltid jämförbara, då de innehåller olika sorters uppgifter (inventarierna är exempelvis olika behandlade) eller saknar viss typ av kompetens (som konservatorns). Ofta är även de yttre förutsättningarna för dem olika.

För ökad tillgänglighet kan det finnas skäl att överväga om inte resultaten från karakteriseringsprojekten i större utsträckning kunde komma Bebyggelseregistret till del eller om andra insatser kunde göras för att öka kunskapsöverföringen mellan dem som arbetar med det kyrkliga kulturarvet och den övriga kulturmiljövården. Det är inte tvingande att föra in uppgifter, exempelvis i Bebyggelseregistret, som villkor för att tilldelas kyrkoantikvarisk ersättning. Det är inte heller så att den vetenskapliga dokumentationsprocessen är en förutsättning för vidare arbete (som det formuleras i kulturminneslagens 2 kap. om fornminnen).

---

²⁵ Skr. 2008/09:220, ”Kyrkoantikvariska frågor”, s 34.

Ansvar för att informationen förs in i Bebyggelseregistret delas av många olika registerförare. För basinformationen om kyrkorna svarar RAÄ. Den bygger i första hand på Sockenkyrkoprojektets material och det tidigare Byggnadsregistret. En betydligt mer fördjupad information kommer från de stiftsvisa inventerings- och karakteriseringsprojekten och läggs in i Bebyggelseregistret av de regionala museer och stift, som svarat för inventeringen. Viktigt är att dessa också svarar för kvalitetssäkring av det egna materialet. Informationen består av nulägesbeskrivning av kyrkan och kyrkomiljön, kulturhistorisk bedömning, fotodokumentation samt arkiv- och litteraturgenomgång.

En grundläggande tanke för Bebyggelseregistret är att det ska vara allmänt tillgängligt, lätt att använda och vara nåbart via RAÄ:s hemsida. I dagsläget har från vissa håll framförts kritik mot registreringsförfarandet och man har framhållit behov av tydligare instruktioner. Som ett led i att göra registret än mer användarvänligt och för att förbättra och underlätta inläggning av uppgifter har en ny version tagits i drift under 2009. En ny manual tas fram i samband med detta. I det utvecklingsarbete, som kontinuerligt görs för registret, läggs stor vikt vid användarnas synpunkter. Kvalitetssäkring är också nödvändig då det gäller den generella, övergripande kunskapsnivån, så att t.ex. nationella sökningar av vissa företeelser är möjliga.

Det finns en stor mängd register, både nationellt och regionalt. Det är av stor vikt att det finns samlad kunskap om och överblick över de kyrkliga kulturminnena och behoven av t.ex. renoverings- och vårdinsatser, något som också konstaterats i regeringens skrivelse om kyrkoantikvariska frågor.²⁶ Här poängteras väsentligheten i att det finns aktuella register över skyddade objekt och relevant information om dessa, för att på så vis ge underlag för långsiktiga strategiska prioriteringar i fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen liksom för enhetligare bedömningar i tillståndsärenden och bedömningar av var tillsynsinsatser är nödvändiga. Registren kan också bidra till en ökad enhetlighet i prioriteringar mellan olika insatser och skapa bättre möjligheter till uppföljning. I detta sammanhang kan nämnas att det finns viss kritik mot kyrkans register, PHS, både vad gäller hur uppgifter förs och det faktum att det endast är tillgängligt för Svenska kyrkans kansli och stiftshandläggarna. Regeringen bedömer i skrivelsen att Svenska kyrkan och de kulturmiljövärdande myndigheterna tillsammans bör verka för att det finns aktuella register med relevant information och att dessa är möjliga att samköra.

²⁶ SKr. 2008/09:220 "Kyrkoantikvariska frågor", s.19-20.

Inom RAÄ pågår ett arbete med att få till stånd en samordning av olika söksystem, såväl inom som utanför RAÄ. Detta kommer att bli en värdefull grund för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden. Kanske kan man tänka sig ännu effektivare verktyg i framtiden, så att kontakten mellan dem som bygger/förvaltar systemen och kunskapen om stoffet stärks. Exempelvis skulle kulturmiljömyndigheternas diarium kunna utvecklas tillsammans med ett geografiskt informationssystem (GIS) i Bebyggelseregistret, samt PHS, för att samordnas till ett nytt inventarium där kunskaper om kulturarvet lagras för vidare vetenskaplig bearbetning och till allmänhetens glädje.

Grundläggande för forskning i ämnet är tillgången till arkiv; landsarkiv, kyrkoarkiv, museiarkiv, kommunarkiv m.fl. Kyrkans arkiv bör särskilt framhållas som historisk källa. Vidare finns arkiv som förvaltas centralt av RAÄ. Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) är arkiv för RAÄ och Statens historiska museer och speglar de olika verksamheter som dessa, samt deras föregångare, haft sedan 1600-talet. Mycket av arkivhandlingarna finns i den stora topografiska serie som är upplagd efter landskap och socken. Vidare finns ungefär 140 arkiv efter enskilda personer. Det finns också fotoarkiv, som är indelade i olika samlingar efter fasta fornlämningar, kyrkor och profana byggnader. Till det här kommer även ett antal fotosamlingar efter enskilda fotografer. En del av arkivmaterialet går att söka efter med hjälp av Visual Arkiv på nätet, Ritningsregistret och Kulturmiljöbild via RAÄ:s hemsida.

ATA har en särställning inom forskningen om det kyrkliga kulturarvet genom sin omfattning och kontinuitet. Det är viktigt att kontinuiteten upprätthålls även efter decentraliseringen, då länsstyrelserna övertog tillståndsgivningen enligt 4 kap. kulturminneslagen från RAÄ, och att länsstyrelsebeslut och antikvariska kontrollrapporter fortsatt skickas in för arkivering. Ett samlat arkivmaterial bidrar till en god överblick och underlättar framtida forskning. Dock finns uppgifter om att arkivet i minskad omfattning används till kyrkoforskning, något som kan ha flera förklaringar (svårt att skicka material ur arkiv till skillnad från böcker ur bibliotek, minskning av antalet forskare inom ämnet, minskade resurser regionalt – handläggare är som regel inte forskare etc.).

Frågor om arkivets användning ställer även frågor om Kungl. Vitterhetsakademiens bibliotek vid RAÄ. Så länge det finns underlag, dvs. så länge det finns behov av att litteratur köps in och lånas ut, kan ett område som kyrkolitteratur växa och hållas aktuellt. Bibliotek är användarstyrda och för att kunna upprätthålla kvalitet och utvecklas behövs

samverkan med forskningsvärlden. Detta är även något att ha i åtanke när det gäller hur en samverkansmiljö ska vara organiserad och placerad.

För forskning behövs även de föremålssamlingar som visar den svenska kyrkliga konsthistorien, som vid SHM och LUHM.

Kunskapsuppbyggnad och tillgängliggörande sker alltså i varierade fora, beroende på vilka intressenterna är i frågan. Den kyrkoantikvariska ersättningen har varit en motor för mycket av den kunskapsuppbyggnad som bedrivits, men det har även andra omvärldsförändringar, som decentraliseringen av tillståndsbesluten. Formerna för samverkan kring kunskapsuppbyggnad håller på att etableras, på delvis olika vis för de tre fokusområden som har identifierats; fysisk förvaltning, lagstiftning och regelverk samt samhällsvetenskap/humaniora/teologi. Inför framtiden, och inför nästa kapitel om förslag till framtida samverkansmiljöer, kan det i detta sammanhang vara klargörande att skilja mellan verksamheter, organisation, strategier och kriterier för den framtida kunskapsuppbyggnaden:

- Verksamheter som ska initieras kan vara omvärldsbevakning, forskning och utvecklingsprojekt, utveckling av metoder för att ta fram och återföra kunskap.
- Organisation och administration bör vara samverkande.
- Strategier för att få igång dessa verksamheter kan vara beställd forskning, strategisk rekrytering, adjungerad professur, tjänstebyten, stipendiattjänster, gästforskarplatser och postdoc-tjänster, informationsspridning (råd, stöd, skrifter, artiklar, rapporter, konsultation, periodiska tidskrifter, nätverk, internet, databaser, kurser, seminarier, årliga möten, workshops, symposier, konferenser m.m.).
- Kriterier som särskilt bör beaktas vid val mellan – och utvärdering av – strategier och verksamheter kan vara långsiktighet, tvärvetenskapligt och interdisciplinärt kunskapsutbyte/arbetssätt, överblick, kontinuitet i kompetensförsörjningen.

Sammanfattning: kunskapsbehov

Efter relationsförändringen har delvis nya kunskapsbehov växt fram kring förvaltningen av kyrkomiljöerna som kulturarv. Det finns ett behov av breddning vad gäller ämnesinriktning och fördjupning vad gäller sakfrågorna jämfört med tidigare. Myndigheterna har behov av kunskapsunderlag för att kunna utföra överinseende och tillsyn. Svenska kyrkan har behov av kunskap för att på bästa sätt förvalta det kyrkliga kulturarvet så att dess kulturhistoriska

värde bevaras. Regionala museer och bibliotek bör förvalta och tillgängliggöra rätt kunskap. Universitet och högskolor bör tillhandahålla relevanta kurser och utbildningar. Privata aktörer, brukare och avnämare bör både tillgodogöra sig och tillhandahålla relevant kunskap.

I diskussioner med intressenter har framkommit en rad områden där behov av kunskap eller klargöranden är stora: fortsatt forskning kring kyrkomiljöer, breddning av ämnesområden, helhetsperspektiv på kyrkomiljöerna, samordning, samsyn och överblick, samverkan och kompetensförsörjning, roller och ansvarsfördelning, nationellt stöd (allmänna råd, metodutveckling, utvärdering och nationella projekt), lagstiftning samt förhållandet regionalt – centralt.

Tre övergripande fokusområden har ringats in vad gäller kunskapsbehov; fysisk förvaltning, lagstiftning och regelverk samt samhällsvetenskap/humaniora/teologi.

Fysisk förvaltning

Avseende fysisk förvaltning finns kunskapsbehov om alltifrån konstruktionen av medeltida takstolar till kyrkogårdens biotoper.²⁷ Svenska kyrkan har förvaltningsansvaret för kyrkomiljöerna som kulturarv och har sedan relationsförändringen utökat sin kompetens inom området. Många utbildningar sker i samverkan med myndigheter, regionala museer, universitet, högskolor, Församlingsförbundet och privata aktörer. Här har de regionala samrådsgrupperna en viktig roll för översikt av behov och som samordnare av kunskapsuppbyggnad. För att underlätta arbetet med den fysiska förvaltningen behövs kontinuerlig utbildning på bred basis och av praktisk karaktär, i samverkan med de olika intressenterna. Det finns skäl att ytterligare utveckla sakkunskapen inom området, liksom samverkan på olika nivåer, för att uppnå större effektivitet och kvalitet – i synnerhet vad gäller små församlingar eller samfälligheter. Frågeställningar på lokal nivå kan leda till regional, och nationell, kunskapsutveckling. Samverkan bör också naturligt kunna ske med fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi. Kanske kan Svenska kyrkan också i ännu högre utsträckning än idag driva projekt, medan länsstyrelsen genom samverkan kan påverka inriktning och innehåll.

²⁷ Gustafson, Tomas & Josefsson, Henrik, ”Synpunkter på RAÄ:s underlag för *Sveriges kyrkor den fortsatta kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv*”, (2009-03-20) ur Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda trädmiljöer, Länsstyrelsen Örebro, 2009-02-11.

Avseende fysisk förvaltning behövs också (och har tagits) nationella initiativ, exempelvis vad gäller uppvärmning och säkerhet. Stifts- och länsgränser stämmer inte överens, vilket å ena sidan ger möjligheter till fler kontakter och därigenom, på sikt, ökad samsyn. Å andra sidan kan viss administration bli tyngre, liksom en del arkivforskning då arkiven finns sorterade genom stift, län och landskap. Viktiga verktyg för kunskapsuppbyggnad, förutom de regionala samrådsgrupperna, är olika nätverk liksom sammanställning av utförda inventeringar. Här bör Svenska kyrkan och de kulturmiljövårdande myndigheterna arbeta vidare för att de olika register som finns inom området ska innehålla relevanta uppgifter, fortlöpande uppdateras och vara möjliga att samköra i lämplig utsträckning.

Lagstiftning och regelverk

Den kunskapsuppbyggnad som kan komma ifråga för kyrkoantikvarisk ersättning ska ha en tydlig koppling till bevarandefrågor, dvs. den ska förbereda, underlätta och förbättra förutsättningarna för vård och bevarande. Den kyrkoantikvariska ersättningen är avsedd för *vård och underhåll* av de kyrkliga kulturminnena. Det finns tydliga skrivningar i prop. 1998/99:38 om målsättningen med ersättningen. Enligt de villkor och allmänna råd som antagits av Kyrkofondens styrelse får ersättning även beviljas till "... kulturhistoriskt betingade kostnader för sådana åtgärder som förbereder, underlättar och förbättrar förutsättningarna för vård och bevarande, såsom utredning, planering och projektering. Ersättning får även beviljas för kontroll, skadeförebyggande åtgärder samt åtgärder för förbättrad förvaring, visning och information." Praktiken visar att det finns ett stort behov av samordning i kunskapsfrågor på nationell nivå.²⁸

Kulturminneslagens 4 kap. och den kyrkoantikvariska ersättningen har varit incitament för mycket av den kunskapsuppbyggnad som bedrivits. Den kompetens som krävs för att vidmakthålla det kyrkliga kulturarvet enligt kulturminneslagens mening är mångfasetterad och måste finnas både bland förvaltarna, bland de konsulter som församlingarna anlitar och bland företrädarna för myndigheterna som har tillsyn och överinseende över lagens tillämpning. Behoven är olika beroende på roll och ansvar. De olika parternas behov av specialiserad kompetens, för att upprätthålla kvalitet i såväl handläggning som tillämpning, har inte minskat sedan relationsförändringen, snarare tvärtom. Detta ställer nya krav på överblick och nätverksbyggande för tillgängliggörande av kunskap i syfte att verka för en enhetlig tillämpning av kulturminneslagen. Här behövs både forskningsmässiga överblickar

²⁸ Dahlberg, Markus, "Kyrkoantikvarisk ersättning och "Sveriges Kyrkor" som kunskapscentrum – några utgångspunkter för vidare diskussion", PM, 2009-04-15.

och kunskap om var expertis finns inom olika sakområden. Överblick är viktigt för att få ett nationellt perspektiv på kulturhistoriska värden, för att kunna arbeta med strategiska frågor och för att utveckla framtida riktlinjer. Överblick leder till bättre förutsättningar för samsyn och minskar risken för felaktiga beslut.

Det finns stora behov av metodutveckling inom området, exempelvis av olika förvaltningsmodeller för kyrkor i ett förvaltningsområde, med hänsyn till de kulturhistoriska värdena i det enskilda fallet. Modeller behövs vid handläggning, exempelvis vid planering av differentierad användning utifrån lokala och regionala behov. Metoder behöver utvecklas för beskrivning och dokumentation, för tolkning av kulturmiljöerna och deras bruk. Modellerna behöver vara likartade inom olika områden för att underlätta jämförelser. Modeller behövs även för samordnade bedömningar genom utveckling av utvärderings-system, exempelvis av hur den kyrkoantikvariska ersättningen fördelats och använts för att kunna precisera ytterligare råd och villkorsskrivningar.

För en ökad samsyn vad gäller kulturhistoriska bedömningar är dialog och utbildningar viktiga, i synnerhet med Svenska kyrkan och myndigheterna i samverkan. Här kan eventuellt den Centrala samrådsgruppens roll stärkas.

Det är viktigt att de olika projekt som pågår är väl förankrade i en tydlig process hos bägge parter och att resultaten tillgängliggörs, i synnerhet när de är bekostade med allmänna medel. Samverkan lämpar sig för vissa frågor. Samtidigt är det viktigt att parternas grundläggande ansvarsområden respekteras, t.ex. när det gäller fysisk förvaltning och frågor som rör lagstiftningens utformning och tillämpning.

Samhällsvetenskap/humaniora/teologi

Vid intervjuer och möten har de flesta intressenter pekat på vikten av att ta fram kunskap kring det kyrkliga kulturarvets fysiska miljö utifrån en breddad vetenskaplig ram. Det finns också behov av forskning kring kulturarvets samhällsnytta, att försöka förstå kyrkornas betydelse för landskapsmönster och livsmiljö. En annan fråga är samtida relationer, till andra församlingars byggande och övriga skyddade byggnader för religiösa ändamål. Den tvärvetenskapliga forskningsmiljö som fanns vid *Sveriges kyrkor* hade metoder för att ta fram kunskap om sådana frågor, med utgångspunkt i antikvariska ämnen. Det finns fortsatt

stora behov av en stabil och långsiktig kunskapsuppbyggnad samt en breddning av ämnesinriktningen.

Många och goda utbildningsinsatser sker idag vid universitet och högskolor, men ofta inom ramen för olika kurser eller program och inte utifrån kyrkomiljöernas specifika perspektiv. Det är svårt att få fram vilken forskning som bedrivs var och vilka experter som finns på området. Här skulle länken mellan kulturmiljövårdens olika företrädare och universiteten kunna förbättras och en koordinering ske i ännu högre grad än vad som görs idag. Initiativ till forskning med egna eller externa medel bör kunna tas av Svenska kyrkan, myndigheter och expertorgan samt universitet och högskolor tillsammans. Såväl grundforskning som ”beställd” forskning behövs, liksom forskningskompetens för särskilda utredningar.

Grundläggande för forskning i ämnet är tillgången till arkiv, både avseende arkivhandlingar och föremål. ATA vid RAÄ har en särställning inom forskningen om det kyrkliga kulturarvet genom sin omfattning och kontinuitet, något att ha i åtanke när det gäller hur en samverkansmiljö ska vara organiserad och placerad.

Framtida samverkansmiljöer – förslag

Modeller för samverkan

För att bedriva kunskapsuppbyggnad avseende kyrkomiljöerna som kulturarv krävs samverkan mellan olika intressenter och det omgivande samhället. Formerna för hur detta kan ske beror på de specifika behov som föreligger och intressenternas förutsättningar på lokal, regional och nationell nivå. Samverkansformen/-formerna ska också ha förutsättningar att bedriva långsiktig kunskapsuppbyggnad inom det mångfacetterade området som kyrkomiljöerna som kulturarv utgör.

Det finns, vilket redan beskrivits, många goda insatser som redan görs, och dessa kan det finnas all anledning att bygga vidare på. Man kan tänka sig olika modeller för samverkan avseende de tidigare skisserade fokusområdena, med högre eller lägre grad av verksamhets-

koordinering. Gemensamt behov för fokusområdena förefaller vara en kartläggning av gjorda insatser (överblick), tydligare målsättning och mer samlad verksamhetsinriktning (samordning) samt ökad förmedling av resultaten (tillgänglighet/dialog).

Organisatoriska samverkansformer kan vara fysiska eller virtuella, långsiktiga eller kort-siktiga. De bör tillgodose utvecklingsbehoven, det vill säga ha möjligheter till tvärspektoriell samverkan, inkludera ideella och andra organisationer samt växelverka mellan praktik och forskning. För detta kan olika organisationsformer, med varierande verksamhetsinnehåll och kombination, diskuteras utifrån de möjligheter och risker de kan ha, samt det ansvar och den rollfördelning de skulle innebära.²⁹

I det följande diskuteras sju modeller för samverkan som har legat till grund för diskussionerna kring den fortsatta kunskapsuppbyggnaden för kyrkomiljöerna som kulturarv; centrumbildning, institut, spetsforskningsenhet, Triple Helix, förmedlingscentrum (Clearing House), nätverk och partnerskap.

Centrumbildning

Centrumbildningar används av högskolor och universitet för att främja samverkan med externa aktörer. Avsikten är att bygga långsiktiga kontakter och att samla olika ämnen och forskningsdiscipliner omkring ett tema. Därigenom kan forskningen tillgängliggöras för det omgivande samhället.

Syftet med en centrumbildning ska vara att lyfta fram ett område som ligger i skärningspunkten mellan traditionella discipliner och skapa en mötesplats för medarbetare och studenter – samt i förekommande fall – näringsliv och offentlig sektor. Avsikten är att å ena sidan öppna för samarbete mellan forsknings- och utbildningsenheter (nationellt och internationellt) liksom mellan akademi och samhälle; och å andra sidan att öka möjligheten att attrahera externa forskningsmedel. Verksamheten vid en centrumbildning kan omfatta såväl grundforskning till tillämpad forskning samt uppdragsutbildning.

Huvudmannskapet vilar på ett av de universitet som ingått avtal med varandra och är placerat vid en fakultet eller institution som då har ansvar för personal, ekonomi,

²⁹ Kartläggningen av vanligt förekommande former för samverkan har hämtats ur *Samverkan för kunskapsutveckling. Omvärldsanalys 2007*, RAÄ, s. 65-70.

administration m.m. Vanligen finns en styrgrupp vid centrumbildningen (utes av inrättande instans), vilken föreslår aktiviteter för att följa centrumbildningens mål, ofta kompletterat med en referensgrupp (utes av styrgruppen).

En centrumbildning för det kyrkliga kulturarvet skulle kunna innebära att flera lärosäten samverkar kring utbildning och forskning i ämnet. Det bör i så fall vara ett universitet med största möjliga bredd avseende det kyrkliga kulturarvsområdet, dvs. med institutioner som representerar såväl förvaltningen och dess praktik som samhällsvetenskap, humaniora och teologi. I en tänkt styrgrupp skulle representanter kunna finnas för RAÄ, Svenska kyrkan, olika universitet och högskolor, som tillsammans föreslår forskning, diskuterar inriktning och verksamhetsmål. Centrumbildning rymmer både ”fri” forskning och uppdragsforskning. Det är naturligtvis också möjligt att söka externa medel för olika forskningsprojekt.

Huvudmannaskapet är alltså vanligen knutet kring ett av universiteten, och här bör staten och Svenska kyrkan tillsammans (med universiteten) överväga behovssituationen och därmed vilken huvudinriktning forskningen ska ha. Bör fokus ligga på förvaltning eller samhällsvetenskap/humaniora/teologi? Bör huvudmannaskapet vila på det universitet som tillhandahåller bådaderna, eller är det en fördel att decentralisera forskning kring kyrkomiljöer till olika universitet? Centralt här är att få samverka att fungera i praktiken, både lärosäten emellan, med Svenska kyrkan, kulturmiljövårdens myndigheter och expertorgan samt med befintliga arkiv och bibliotek.

Inom ramen för centrumbildningen kan finnas olika former för samverkan, som forskarskolor och adjungerade professorer. En forskarskola är en sammanhållen forskarutbildning som kan bedrivas vid ett eller flera lärosäten, nationellt eller internationellt. Det finns tre typer av forskarskolor: av regeringen inrättade nationella forskarskolor, externt finansierade forskarskolor och av högskola och universitet upprättade forskarskolor. Vanligtvis samverkar forskarskolorna med andra aktörer. Adjungerade professorer är vetenskapligt meriterade specialister eller experter, som på inbjudan av forskarskolans universitet åtar sig att arbeta 20 procent vid detta under en begränsad tidsperiod samtidigt som de är fortsatt verksamma, utanför forskarskolans universitet, hos sin huvudarbetsgivare. Universitetet får tillgång till specialistens hela kompetens samtidigt som det skapas starka kontakter till verksamheter utanför universitetet. Adjungerade professorer har stor betydelse för samverkan.

Centrumbildningen har flera fördelar. Den har bredd vad gäller utbildning, forskning och samverkansparter. Forskning, ny och pågående, vid flera universitet och högskolor skulle med en centrumbildning relativt lätt kunna samordnas. En annan fördel kan vara att den är organisatoriskt placerad utanför Svenska kyrkan, RAÄ och andra kulturmiljömyndigheter eller expertorgan vilket underlättar både egen forskning och beställd sådan. Men det finns också risker – en kan vara att centrumbildningen lever sitt eget liv, fjärrad från både Svenska kyrkans och kulturmiljövårdens forskningsbehov, en annan att långsiktighet inom forskningen inte kan tillgodoses genom centrumbildningen som organisationsform. Kopplingen till den regionala nivån måste också tydligt utarbetas, liksom kommunikationsformer och metoder för att tillgodose behovet av bredd rörande forskningen kring kyrkomiljöerna som kulturarv.

Institut

Institut eller forskningsinstitut är en statlig, privat eller internationell inrättning för forskning eller undervisning inom ett särskilt område. Forskningen kan vara inriktad på såväl grundforskning som tillämpad forskning och instituten kan vara statliga, privata eller utgöra internationella organisationer. Två tydliga skillnader mellan ett forskningsinstitut och ett universitet är dels att ett universitet har både undervisning och forskning som huvudsakliga verksamheter men ett institut bara forskning, dels att ett forskningsinstitut oftast forskar inom ett mer avgränsat område än den samlade forskningen vid (åtminstone ett större) universitet. Ofta upprättas institut av universitet, högskola eller myndighet för särskilda satsningar inom ett visst område eller inom nya områden där forskning ännu inte är etablerad. Det är även en vanlig form för uppdragsforskning och tillämpad forskning som bedrivs i nära samarbete med näringslivet.

Det finns en tradition av slutenhet för institut som organisationsform eftersom man ofta arbetat med innovationer. För forskning kring kyrkomiljöerna som kulturarv är det viktigt med öppenhet och samverkan, något som kan styras genom valet av styrelsens sammansättning och institutets arbetssätt.

Ett institut för forskning om det kyrkliga kulturarvet skulle fungera som ett nationellt centrum, självständigt i förhållande till Svenska kyrkan, RAÄ, universitet och högskolor. Institutets arbete skulle ledas av en styrelse, med representanter för olika intressenter. Styrelsen skulle ha det övergripande ansvaret för forskningsverksamhet, analys och prioritering, bevaka aktuella frågor samt medverka i universitetsövergripande forskningsprojekt.

Fördelen med institutet är att det kan vara självständigt i förhållande till olika parter – i synnerhet om det har eget kapital. Det ägnar sig också uteslutande åt fördjupad forskning inom ämnet, till skillnad från den grundforskning som återfinns på universitet och högskolor. Även ekonomiskt fungerar enheten självständigt och kan verka på längre sikt, till skillnad från ett universitets (eller en fakultets) ibland periodiska satsningar.

Institutens tillämpade forskningsinriktning (åtminstone i Sverige – i ett internationellt perspektiv förekommer även grundforskning) kan ses som såväl en fördel som en nackdel. Möjligheterna till en kombination av tvärvetenskaplighet och fördjupning kan vara en fördel. En nackdel kan vara att undervisning som regel saknas. En annan nackdel är den tradition av slutenhet eller isolering som nämndes ovan. Inriktningen kan kanske inte göras tillräckligt bred för de behov som föreligger inom ämnesområdet kyrkomiljöerna som kulturarv, vilket också påverkar möjligheterna till samverkan och omfattningen av tillgängliggjord kunskap. Ytterligare en kommentar här är att mycket av den forskning som idag behövs faktiskt redan görs – det behövs kanske inte ett nytt institut utan en samordning av befintliga verksamheter.

Spetsforskningsenhet

Spetsforskningsenhet/kunskapscentrum/kompetenscentrum/expertcentrum³⁰ är ett nationellt eller internationellt centrum för samverkan mellan parter från de akademiska, industriella, offentliga och icke vinstdrivande sektorerna för att utföra spetsforskning och kunskapsöverbryggande aktiviteter inom strategiska utvecklingsområden.

En spetsforskningsenhet består av en eller flera forskargrupper och den har klara gemensamma mål och en gemensam ledning. En spetsforskningsenhet kan bildas av forskargrupper som arbetar både vid universitet och vid forskningsinstitut, också i samarbete med företag. En spetsforskningsenhet kan få finansiering av universitet och forskningsinstitut eller andra finansiärer.

Ett exempel på en spetsforskningsenhet är Discovery Programme på Irland, som primärt arbetar med arkeologiska undersökningar med tvärvetenskapliga metoder. Organisatoriskt styrs verksamheten av ett råd med forskare och representanter från universitet och myndigheter samt en styrelse, som väljs av rådet. Inom organisationen identifieras forskningsbehov och forskningsprogram föreslås. Forskare och projektledare väljs på en period om sju år för

³⁰ Samtliga ord är översättningar för Centres of Excellence, enligt EU:s lexikon www.iate.europa.eu.

att utföra uppdraget, som redovisas till styrelsen. Resultaten från forskningen tillgängliggörs huvudsakligen genom publikationer.

En spetsforskningsenhet för forskning om det kyrkliga kulturarvet skulle vara möjlig i samverkan med Svenska kyrkan, RAÄ och universitet och högskolor med representantskap inom olika ämnesområden. En styrelse här skulle kunna ta fram långsiktiga forskningsstrategier och -program, kunskapsöversikter och utvärderingar inom vissa områden.

Viktigt för en spetsforskningsenhet i detta sammanhang är att även det regionala och lokala perspektivet beaktas. En annan aspekt är tillgängliggörande av uppnådd kunskap – här behöver strategier utvecklas så att den verkligen når dem som arbetar med tillämpning.

Triple Helix och förmedlingscentrum

Triple Helix är en modell för samverkan där akademien, näringslivet och den offentliga sektorn ingår i ett trepartssystem. Inom innovationssystem anses samarbetet mellan parterna vara en förutsättning för att åstadkomma hållbar utveckling och konkurrenskraft. Många EU-projekt har en sådan konstellation. Modellen syftar till att främja behovsmotiverad forskning och utveckling. När resurser sammanförs och gemensamma behov definieras genereras resultat som de deltagande parterna inte förmått åstadkomma var och en för sig. Quadrupel Helix är en utveckling av denna form där även ideella föreningar finns med, i detta fall exempelvis Sveriges Hembygdsförbund m.fl.

Triple Helix påminner om en spetsforskningsenhet, men är i mindre grad inriktad på spetsforskning och mer på tillämpning, vilket skulle kunna vara intressant när det gäller kunskapsområdet kyrkomiljöerna som kulturarv. Det finns flera exempel där universitet och högskolor står för forskning, kommuner för pedagogisk verksamhet och företag för produktutveckling inom ett ämnesområde. Samverkansmodellen kan även lämpa sig som en virtuell organisationsform.

Förmedlingscentrum, eller Clearing House, är benämning på virtuell eller fysisk plats för informationsutbyte och kunskapsspridning inom ett kunskapsområde och dess angränsande kunskapsfält.³¹ Ett förmedlingscentrum för kyrkomiljöerna som kulturarv skulle ha som

³¹ Ordet ”förmedlingscentrum” är översatt från engelskans ”clearing house” (EU:s lexikon www.iate.europa.eu) och är benämningen på en virtuell eller fysisk plats för omfattande

övergripande uppgift att stärka förutsättningar för (behovsmotiverad) forskning, stärka de nätverk som är nödvändiga kring det arbetet, samt verka för utveckling och långsiktighet.

Nätverk och partnerskap

Nätverk hålls samman av frivilliga relationer. Grundprincipen för nätverk är dynamiken, där nya relationer kan tillkomma och tidigare relationer upphöra, utan att nätverket påverkas. Behovet av informations-, erfarenhets- och kunskapsutbyte är basen för nätverket, men det är även beroende av att de aktörer som deltar är drivande och kan avsätta tid och resurser för nätverksbyggandet. Över tid kan det gemensamma behovet, den sammanhållande länken i nätverket, förändras, vilket kan medföra att intresset för att delta minskar. Arrangerade nätverk hålls samman av en koordinator som har till uppgift att ansvara för administrationen och hålla nätverket aktivt. Genom nätverk skapas kontakter vilka kan leda till att aktiva aktörer finner gemensamma behov och sluter sig samman i partnerskap eller liknande. Nätverk kan också fungera väl som komplement till partnerskap (eller andra samverkansformer).

Partnerskap är en organiserad form av samverkan där olika aktörer arbetar tillsammans för att utveckla eller lösa olika komplexa problemställningar, som kan vara svåra att lösa för enskilda aktörer. Tillsammans definierar aktörerna uppgiften och ställer upp avtal för partnerskapet. Avtalet är i allmänhet en frivillig överenskommelse, men de aktörer som deltar i ett partnerskap måste anpassa sig så att de kan arbeta tillsammans och med andra aktörer. Drivkraften i samarbetet finns hos parterna, medan samordningen sköts av en koordinator. Partnerskap skiljer sig från projekt främst genom att partnerskapet äger verksamheten, att alla parter har gemensamt och likvärdigt ansvar samt att ett avtal reglerar verksamheten. I ett projekt rapporterar projektgruppen till uppdragsgivaren och projektet styrs av uppdragsgivarens projektplan.

Det finns även ett s.k. offentligt-privat partnerskap, en samverkan mellan två eller flera parter, varav minst en är offentlig och en är privat, i ett långsiktigt samarbete vars resultat bidrar till offentliga tjänster. Den offentliga sektorn får genom partnerskapet tillgång till ny kompetens och bättre ekonomiska resurser. Därigenom kan initiativ komma till stånd snabbare, då nya idéer och arbetssätt bidrar till att finna lösningar för komplicerade tjänster

---

informationsutbyte och kunskapsspridning inom ett kunskapsområde och dess angränsande kunskapsfält. Det når och finns utanför redan existerande organisationsformer.

samtidigt som de ekonomiska förutsättningarna förbättras. Partnerskapet kan således genomföra projekt som den offentliga sektorn inte ensam kunnat verkställa. Nackdelen med det offentligt-privata partnerskapet är främst att medborgarnas inflytande riskerar att försvagas i och med att transparensen minskar.

Både nätverk och partnerskap kan ses som modeller eller kompletterande former för samverkan vad gäller kunskapsområdet kyrkomiljöer som kulturarv. Ett nätverk är flexibelt, och kan snabbt ta till vara nya kunskapsområden och sprida dem vidare. Risker med nätverk är att de oftast är relativt kortlivade till sin natur då de saknar långsiktig finansiering. Egen forskning bedrivs inte heller i nätverk – de är snarare fora för tillgängliggörande av redan gjord forskning, utbyte av information och kunskapsspridning. Partnerskapet är en samverkansform som lämpar sig då vissa frågor ska drivas, med gemensamma medel och målbilder. Hur resultaten av samverkan sprids utanför partnerskapet är inte givet, men kan avtalas.

Diskussion

Kombination av samverkansmodeller

De olika fokusområden som skisserats i kapitlet *Kunskapsbehovens inriktning* är alltför disparata för att förekomma och samverka i en och samma organisationsform, av flera skäl. Dels är intressenternas behov alltför skilda åt för att kunna rymmas inom samma samverkansmodell. Dels finns inte någon samverkansmiljö som är tillräckligt bred i sin inriktning för att tillgodose intressenternas olika behov. Dels utnyttjas inte befintliga resurser och samverkansformer i någon av organisationsformerna, vilket kan leda till ökade omkostnader som på sikt försvårar vidare forskning och kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv.

Ett nätverk för fokusområde fysisk förvaltning

Inom fokusområdet fysisk förvaltning sker redan idag en omfattande kunskapsuppbyggnad genom olika aktörer, huvudsakligen i anknytning till uppstådda behov. Men överblick och samordning mellan vilka utbildningar som finns var saknas, liksom kunskap om vem som har vilka behov. Det är även svårt att samarbeta i projekt över regionala gränser i nuvarande system. De nationella fora som finns är yrkesmässiga (som Länsantikvarieföreningen), eller sprungna ur de behov som växt fram i samband med relationsförändringen mellan kyrka

och stat. Exempel här är de kyrkoantikvariska dagarna initierade av RAÄ och de årligen återkommande tematiska konferenser som initieras av Centrala samrådsgruppen.

Den kunskapsuppbyggnad som idag sker regionalt inom området har olika inriktningar. De kurser som ges av Församlingsförbundet är exempelvis inriktade mot fastighetsförvaltning, medan kurser anordnade genom de regionala samrådsgrupperna har en tydlig koppling till den fysiska förvaltningen föranledd av den kyrkoantikvariska ersättningen. Det pågår även omfattande forskning av förvaltningskaraktär vid universitet och högskolor, huvudsakligen med teknisk inriktning, som inte nödvändigtvis kommer kyrkan till del.

Förutsättningarna för fortsatt kunskapsuppbyggnad i samverkan skulle förbättras om informationen styrs upp genom *nätverk*. Inom ett nätverk har man kunskap om var kunskap finns och kan även samarbeta i projekt av forsknings- och utvecklingskaraktär. Fördelen med ett nätverk är dess flexibilitet till innehåll och omfattning – nya relationer kan tillkomma och upphöra, utan att nätverket påverkas, samtidigt som det kan rymma en stor kunskapsbredd.

En nackdel med ett nätverk är att det är beroende av drivande aktörer som kan avsätta tid och resurser för arbetet. Det behöver också någon som ger uppdrag till verksamheten. Därför skulle det, med tanke på det långsiktiga och finansiella perspektivet, kunna vara parter från Svenska kyrkan och RAÄ som koordinerade nätverket. Svenska kyrkan, som har förvaltningsansvaret över de kyrkliga kulturmiljöerna, bör stå för huvudmannaskapet. RAÄ, som redan ansvarar för att leda, samordna och utveckla arbetet med att bygga upp kunskapen om kulturmiljöer, kulturminnen och kulturföremål, kan ha en koordinerande roll i samverkan med Församlingsförbundet och regionala representanter. RAÄ bör också ansvara för att kunskap förmedlas mellan olika intressenter, exempelvis genom olika register och databaser.

Vid RAÄ finns Förvaltningsavdelningen, som bl.a. arbetar med frågor om hur man ska vårda fastigheter, fornlämningar, bebyggelse och värdefulla landskapsområden. Förvaltningsavdelningen arbetar med övergripande förvaltningsfrågor kopplat till tillämpning genom forskning och metodutveckling, och borde kunna stärka sin roll i detta sammanhang. Vid RAÄ finns också Informationsavdelningen, som arbetar med att göra information om kulturarvet tillgängligt och användbart, exempelvis genom att erbjuda

tjänster för insamling, förvaltning, användning och analys av analog och digital information om kulturarvet. Här förvaltas bl.a. Bebyggelseregistret. Samhällsavdelningen, tidigare Kulturmiljöavdelningen, är den avdelning som svarar för myndighetsutövandet vad gäller tillstånd och tvister i förvaltningsfrågor.

I den styrande delen av nätverket är det av stor vikt att regionala representanter ingår och att samverkan sker nära de regionala samrådsgrupperna och olika intresseföreningarna. De regionala samrådsgruppernas roll skulle kunna stärkas ytterligare, med kurser som tillkännages och resultat som sprids genom ett etablerat nätverksforum, och en webbportal som bidrar till överblick.

Uppgiften för ett nätverk inom fokusområdet fysisk förvaltning skulle vara att i nära samverkan med olika aktörer tillhandahålla seminarier och konferenser, samla och sprida kunskap, hantera och sortera information. En webbportal eller hemsida, som administreras av en koordinator, skulle kunna fungera som ”anslagstavla” för information, synpunkter och förslag, och stå för öppenhet och transparens. Men det är viktigt att ett nätverk inte blir alltför virtuellt, utan att det också finns människor att tala med. Förhoppningsvis kan en webbportal/hemsida även fungera som expertstöd genom att länka vidare till områden som byggnadsvård och konservering. De frågor som lyfts i stiftsprojekten skulle kunna tillgängliggöras. Genom att identifiera områden där extra förvaltningsresurser krävs kan även externa projektmedel sökas. Viktigt för ett sådant nätverks överlevnad är att det är användarstyrt, att det gör nytta där det verkligen behövs. Förutsättningarna för detta bör diskuteras i samverkan intressenterna emellan.

Forskning ska också bedrivas när det gäller fysisk förvaltning och här finns redan koppling till universitet och högskolor. Forskningen är en förutsättning om den expertinstans som efterfrågas av intressenterna ska kunna byggas. Sådan expertis gäller förebyggande och aktiv konservering samt byggnadsvård. Resultatet av detta kan senare förmedlas på olika sätt och bland annat ingå i Församlingsförbundets kursutbud. Det är en övergripande forskning och kunskapsuppbyggnad det handlar om och ur den synpunkten önskvärt att förvaltningsforskningen starkare kopplas till fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi.

Övergripande förvaltningsfrågor bör hanteras av Centrala samrådsgruppen eller Kyrkokansliet och policyfrågor knutna till den kyrkoantikvariska ersättningen bör hanteras av fokusområdet lagstiftning och regelverk.

Ett partnerskap för fokusområde lagstiftning och regelverk

Inom fokusområdet lagstiftning och regelverk hanteras de frågor som bl.a. rör kulturminneslagen och den kyrkoantikvariska ersättningen. Genom den kyrkoantikvariska ersättningen har staten eftersträvat ett bevarat kulturarv och genom att låta Svenska kyrkan fördela medlen på nationell och regional nivå har staten avsett att skapa förutsättningar inom kyrkans egen organisation för en effektiv och långsiktig förvaltning och ett tydligare ansvarstagande för de kulturhistoriska värdena.

Genom den kyrkoantikvariska ersättningen har betydande satsningar gjorts på karakteriseringsprojekt och vård- och underhållsplaner, som därmed kan sägas stå för en stor del av kunskapsuppbyggnad kring förvaltnings- och värdefrågor. Vidare har former för samverkan förnyats och samsyn stärkts mellan Svenska kyrkan och RAÄ vad gäller bruk och bevarande.

Kunskapsunderlagen används idag vid handläggning och för planering och fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning. Däremot visar Svenska kyrkans uppföljning och utvärdering att materialet har brister när det gäller möjligheten att få en samlad bild av de behov som föreligger. Metoder och verktyg behöver utvecklas för att långsiktigt följa den kyrkoantikvariska ersättningens effekter. Metoder behöver också utvecklas för planering, dokumentation och tillgängliggörande. Här finns redan Bebyggelseregistret och kyrkoregistret, vilka båda skulle kunna utvecklas, förbättras och kanske samordnas. Bebyggelseregistret var ett centralt initiativ för ett rikstäckande system, men det har visat sig att intressenterna inte alltid har varit eniga när det kommer till att göra det bästa och mesta möjliga av det system som redan finns – man har uppfunnit egna system istället.

Olika fora, som de tematiska konferenserna initierade av Centrala samrådsgruppen, de kyrkoantikvariska dagarna initierade av RAÄ och de regionala samrådsgruppernas kurser och möten, har redan nämnts som viktiga för ökad samsyn och kunskapsutbyte. Genom den Centrala samrådsgruppen finns idag utarbetade former för samverkan och övergripande samverkansfrågor hanteras redan här. Fokusområdet lagstiftning och regel-

verk föreslås därför vara del av till denna grupps arbete genom ett *partnerskap* mellan RAÄ och Svenska kyrkan. Förslagsvis drivs frågorna av en arbetande grupp, med parter utsedda av Svenska kyrkan och RAÄ, som tillsammans arbetar för att utveckla eller lösa olika komplexa problemställningar vilka är förknippade med den kyrkoantikvariska ersättningen. Här är dialogen med såväl handläggare som forskare viktig. Samverkan ska ägnas frågor där bägge parter har nytta av den och det krävs för att nå resultat.

Samverkansformen förutsätter att det är möjligt för RAÄ som myndighet att bilda partnerskap med ett fritt samfund i denna fråga. Annars bör RAÄ, som statlig myndighet, ansvara för huvudmannskapet.

Uppgiften för partnerskapet inom fokusområdet lagstiftning och regelverk skulle vara att utveckla de verktyg och metoder för att långsiktigt följa den kyrkoantikvariska ersättningens effekter som idag saknas. Hur fungerar styrmedlen? Hur effektiva är de? Hur relevanta är de? Vidare bör en fördjupad utvärdering och diskussion komma till stånd om vilka typer av åtgärder som ska vara ersättningsberättigade och vilka principer som ska styra hur mycket av kostnaderna som ska räknas som ”antikvariska merkostnader”. Partnerskapet bör också initiera nationella projekt som utvecklas i samråd mellan Svenska kyrkan och kulturmiljövårdens företrädare, med nära koppling till kulturminneslagens förvaltningskrav och den kyrkoantikvariska ersättningens fördelning och effekter. Några tänkbara exempel på sådana projekt/utvecklingsområden har tidigare nämnts: metodutveckling för planering av differentierad användning, utifrån lokala/regionala behov och kyrkornas kulturhistoriska värden; metoder för dokumentation av inventarier utifrån kulturminneslagens krav; fördjupade utvärderingar av hur den kyrkoantikvariska ersättningen fördelats och använts, för att kunna precisera tydligare råd och villkorsskrivningar.³² Beredningen av projekt skulle kunna tillgå på samma sätt som för dagens forsknings- och utvecklingsprojekt vid RAÄ, varifrån medel för forskning och utvecklingsinsatser inom kulturområdet kan sökas en gång per år. I nationella projekt bör även universitet och högskolor finnas med som parter.

Det finns ett brett stöd för den kyrkoantikvariska ersättningen, och huruvida dessa medel kan (ska) finansiera forskning eller nationella projekt har diskuterats. Om det låter sig göra

³² ”Kyrkoantikvarisk ersättning 2002-2008 – effekter för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet”. Redovisning av ett regeringsuppdrag. Riksantikvarieämbetet, dnr 312-519-2008.

är det viktigt med ett tydligt samrådsförfarande, där samverkande parter ges möjlighet att påverka projektens uppläggning och direktiv. Det finns en oklarhet i hur den kyrkoantikvariska ersättningen kommer att se ut framöver, och om det kommer att finnas utrymme att finansiera kunskapsuppbyggnad med hjälp av dessa medel.

En annan uppgift för partnerskapet är att tillse utveckling och eventuell samordning av parternas befintliga register.

Centrumbildning(ar) för fokusområde samhällsvetenskap/ humaniora/teologi

Det finns ett stort behov av forskning inom fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi. Ämnesbredden behöver knytas ihop ”på tvären”, över fakultetsgränserna, och samtidigt kopplas ihop med de andra fokusområdena.

Samverkan mellan universitet och högskolor, Svenska kyrkan och kulturmiljövården behöver stärkas. Myndigheterna bör ha kunskap om vilken relevant forskning som pågår nationellt och internationellt. Den regionala kompetensen bör tas tillvara och utvecklas bättre än vad som varit möjligt idag – exempelvis borde forskarmiljöer kunna kopplas till länsstyrelserna genom praktikplatser och flera av de projekt som initierats genom de regionala samrådsgrupperna kunna lyftas till vetenskapliga forskningsprojekt. Eventuellt kan post-doc tjänster finansieras på samma vis som skett inom andra områden genom Kungl. Vitterhetsakademien eller Riksbankens Jubileumsfond. Forskningskompetens bör också tas tillvara vid tjänstetillsättning vid myndigheterna.

Mellan en del universitet, högskolor och fakulteter sker redan idag viss samverkan kring program och kurser. Inom området kyrkomiljöerna som kulturarv skulle samverkan kunna stärkas ytterligare genom en *centrumbildning*. På så vis skulle samarbeten öka mellan: forsknings- och utbildningsenheter (nationellt och internationellt); akademi och samhälle; grundforskning, tillämpad forskning och uppdragsutbildning. Möjligheten att attrahera externa forskningsmedel ökar också. En centrumbildning ger en långsiktig avtalsreglerad stabilitet med en fastare organisation och tjänster.

Initiativ till forskning bör kunna tas av Svenska kyrkan, myndigheter och expertorgan samt universitet och högskolor tillsammans, beroende på hur samverkan organiseras och finansieras.

Centrumbildningar är som regel knutna till universitet, och här är det viktigt att förankringen är bred och inte ämnessnäv. Ett antal forskartjänster bör knytas till centrumbildningen. Dessa skulle bekostas av medverkande universitet och högskolor, Svenska kyrkan, RAÄ och externa finansiärer. Uppdragsforskning skulle kunna genomföras, exempelvis i samband med utredningar. Det borde också vara möjligt att tilldela medel för forsknings- och utvecklingsprojekt genom denna form för samverkan. Vidare bör centrumbildningen omfatta förvaltning av och nya former för *Sveriges kyrkor* och dess skriftserier i samverkan med exempelvis Kungl. Vitterhetsakademien.

Arkiven har en central roll för forskningen, och hur samverkan ska ske med dessa, framför allt ATA vid RAÄ, liksom vem som bör vara huvudman för en centrumbildning, bör diskuteras av parterna i nästa skede.

Förmedlingscentrum för koordinering av samverkan

De tre föreslagna fokusområdena och samverkansmiljöerna nätverk, partnerskap och centrumbildning behöver hållas samman och koordineras för att ekonomiska och kunskapsmässiga resurser ska utnyttjas så effektivt som möjligt. Detta bör ske genom ett *förmedlingscentrum*, eller Clearing House.

Ett förmedlingscentrum skulle ha flera uppgifter. Det skulle kunna ansvara för att samordna register och inventeringsresultat, som kyrkans eget register, Bebyggelseregistret, länsstyrelsernas register, vård- och underhållsplanerna samt karakteriseringsprojekten. Att på det viset öka tillgängligheten skulle innebära bättre helhetsperspektiv, samordning och överblick över kyrkomiljöerna, vilket i sin tur skulle öka möjligheterna för likartade tolkningar, allmänna råd och generella bedömningar.

Förmedlingscentrat tar in, bearbetar, sorterar och förmedlar kunskap i ett nationellt perspektiv. Det bör följa vad som händer inom kunskapsuppbyggnaden för kyrkomiljöerna som kulturarv. Det bör också vara behovsinventerande, så att kunskap tillämpas där det finns behov. Förmedlingscentrat kan även ha ett övergripande ansvar att bevaka pågående nationella projekt. Vidare kan det svara för (kontakter vid) viss finansiering i samband med projektansökningar och forskningsuppslag. Genom att vara länken som hanterar frågor gemensamma för fokusområdena ökar möjligheterna till överblick, samordning och förmedling av kunskap, något som upplevs som en brist i dagsläget. Ett helhetsperspektiv

bör underlätta förvaltning, kunskapsuppbyggnad och tillgång till beslutsunderlag.

Huvudmannaskapet för förmedlingscentrat bör innehas av RAÄ, av flera skäl. Ett offentligt organ bör ha denna typ av kunskap och roll. Vid RAÄ finns ett bredare sammanhang än vid Svenska kyrkan avseende arkiven, forsknings- och utvecklingsprojekten, K-samsök och Bebyggelseregistret. Det gäller även den kompetens som finns inom det kulturarvsförvaltande området. Vidare har RAÄ övergripande ansvar för frågor som rör kulturmiljö och kulturarv, med uppgift är att vara pådrivande och samlande i kulturarvsarbetet och att verka för att kulturmiljön bevaras och brukas på bästa sätt. Det har bäring på annan kunskap av antikvarisk inriktning. Här finns alltså möjlighet till växelverkan vad gäller det kyrkliga kulturarvet.

Förmedlingscentrat bör skapas vid det befintliga samverkansorganet Centrala samrådsgruppen. Denna bör ha en styrfunktion och kunna vara beställare av forskning eller projekt. Vidare kan finansiering hanteras genom den Centrala samrådsgruppen. Med denna knytning stärks också banden indirekt till de regionala samrådsgrupperna.

Konklusion

Kunskapsuppbyggnad bedrivs idag inom många områden avseende kyrkomiljöerna som kulturarv, och av flera intressenter. Samverkan ökar, både genom de behov som föreligger och de samarbetsformer som etableras i relationsförändringens spår. Men det finns brister också. Dessa rör kunskapsområden likaväl som de system och processer som bör utveckla och tillgängliggöra dem.

Behovet av sakkunskap inom olika områden leder till fortbildning som är av lokal betydelse. Kommunikationen mellan den akademiska världen, Svenska kyrkan, myndigheter, regionala museer, brukare och intressenter är därmed viktig. Ökad samverkan och kunskapsuppbyggnad har skett på många plan sedan relationsförändringen mellan kyrka och stat, inte minst genom den kyrkoantikvariska ersättningen, men det är också viktigt att ansvar tas för frågan inför framtiden och att förutsättningar skapas för kunskapsuppbyggnad i ett långsiktigt perspektiv.

Olika sorters kunskap är mer eller mindre intressant för aktörerna. För den enskilda församlingen finns ett förvaltningsbehov, som direkt kan kopplas till den kyrkoantikvariska ersättningen och indirekt till samhällsvetenskap, humaniora eller teologi. För planering och uppföljning av den kyrkoantikvariska ersättningen finns andra behov. För det lokala finns en växelverkan till regionala och nationella kunskapsbehov. På samma vis finns en växelverkan med andra kunskapsområden, som samhällsplanering och integration. Kunskapsområdena länkar i varandra, liksom processerna för hur kunskap ska samlas in, förvaltas och tillgängliggöras.

Vid de dialoger som förts har framkommit både övergripande tankar kring de kunskapsbehov som föreligger, och mer generella synpunkter på hur denna kunskap bör vara beskaffad.

- En aspekt är inriktningens bredd; de behov som finns är synnerligen tvärvetenskapliga och rör sig i spannet mellan det praktiskt tillämpbara och det forskningsinriktade, mellan dåtid och samtid, mellan enskildheter och komplexa sammanhang.

- En annan aspekt rör behovet av tillgängliggörande samt samordning och överblick, huvudsakligen för att bygga broar mellan Svenska kyrkans och myndigheternas behov, men även för att vara tillgänglig för och bilda länkar till universitet, högskolor, museer, hembygdsförbund, konsulter m.fl. aktörer på central, regional och lokal nivå. Med detta menas också att befintlig kunskap förvaltas och tillgängliggörs.
- En tredje aspekt rör behovet av långsiktighet och stabilitet för kunskapsuppbyggnad. På så vis skapas förutsättningar för kontinuitet så att olika insatser kan planeras och prioriteras, förutsättningar för forskare, bredd i inriktningen samt förbättrade möjligheter för tillgängliggörande, samordning och överblick.

Dessa aspekter avseende kunskapsbehov har beaktats i samband med att tre fokusområden har ringats in: fysisk förvaltning, lagstiftning och regelverk samt samhällsvetenskap/humaniora/teologi. Fokusområdena överlappar varandra delvis.

Eftersom vad som är viktigt och intressant delvis skiljer sig mellan intressenterna, och kunskapen tas fram på bästa sätt av olika parter, har skilda samverkansmiljöer för dessa föreslagits. De bör dock koordineras gemensamt för att på bästa sätt utnyttja ekonomiska och kunskapsmässiga resurser. Befintliga grupper, nätverk, utbildningar och annat som finns och fungerar bör också ses som tillgångar för vidare kunskapsuppbyggnad och samverkan.

- För *fokusområdet fysisk förvaltning* har de regionala aktörerna en huvudroll i den kunskapsuppbyggnad som sker idag kring de fastigheter som Svenska kyrkan förvaltar. Den kunskap som är intressantast här rör den fysiska förvaltningen, ofta kopplad till den kyrkoantikvariska ersättningen. Kunskapsbehoven uppstår ofta lokalt/regionalt. Stiften, Församlingsförbundet, de regionala samrådsgrupperna och/eller andra aktörer initierar utbildningar, ofta i samverkan.
- För att underlätta arbetet med den fysiska förvaltningen behövs kontinuerlig utbildning på bred basis och av praktisk karaktär i samverkan med olika intressenter. Därför föreslås *nätverk* som samarbetsform, där nya relationer kan tillkomma och tidigare relationer upphöra, utan att nätverket påverkas. Ett nätverk är användarstyrt, det gör nytta när och där det behövs.

- Det är av stor vikt att regionala representanter ingår och att samverkan sker nära de regionala samrådsgrupperna och olika intresseföreningarna.
- Svenska kyrkan, som har förvaltningsansvaret över de kyrkliga kulturmiljöerna, föreslås ansvara för huvudmannskapet.
- RAÄ, som redan ansvarar för att leda, samordna och utveckla arbetet med att bygga upp kunskapen om kulturmiljöer, kulturminnen och kulturföremål, föreslås ha en koordinerande roll, eventuellt i samverkan med Församlingsförbundet och regionala representanter. Förvaltningsavdelningen vid RAÄ har i uppgift att ta fram kunskap och utveckla metoder för förebyggande och praktisk förvaltning, och borde kunna stärka sin roll i detta sammanhang. RAÄ föreslås också ansvara för att kunskap förmedlas mellan olika intressenter, exempelvis genom olika register och databaser.
- De regionala samrådsgruppernas roll för kunskapsuppbyggnad bör lyftas, exempelvis genom att kurser och resultat sprids genom ett etablerat forum, kopplat till forskning inom olika ämnesområden, genom nationella projekt och ökad samordning av befintliga register.
- En webbportal skulle kunna bidra till samordning av och överblick över den kunskapsuppbyggnad som sker lokalt-regionalt-centralt. Det gäller digital kunskap likaväl som utveckling och utvärdering av förvaltningsrelaterade frågor, sakkunskap inom olika områden, eller fora där värderingsfrågor i anslutning till kulturminneslagen kan diskuteras, i samband med den kyrkoantikvariska ersättningen.
- Med nätverk ökar transparensen av den befintliga kunskapsuppbyggnaden och de behov som finns. Det lokala knyts närmare det regionala och nationella och vice versa. Nätverk bidrar också till samordning, samverkan och kompetensförsörjning, något som efterfrågats i dialogerna. Nätverk kan ingå i centrumbildningar inom fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi.
- Övergripande förvaltningsfrågor bör hanteras av Centrala samrådsgruppen eller Kyrkokansliet och policyfrågor knutna till den kyrkoantikvariska ersättningen bör hanteras av fokusområdet lagstiftning och regelverk.
- *Fokusområdet lagstiftning och regelverk* är kopplat till kulturminneslagens 4 kap. och de gemensamma frågor som uppstått kring hanteringen av den kyrkoantikva-

riska ersättningen. Mycket av den kunskapsuppbyggnad som redan sker initieras genom den kyrkoantikvariska ersättningen.

- För den regionala kulturmiljövårdens tillämpningsarbete finns behov av nationellt stöd och kunskapsuppbyggnad genom exempelvis nationella projekt. Det finns stora behov av metodutveckling inom området, som av olika förvaltningsmodeller; modeller för handläggning, beskrivning och dokumentation; modeller för samordnade bedömningar genom utveckling av utvärderingssystem. Detta skulle gagna både den regionala och den nationella nivån.
- Här föreslås Svenska kyrkan och RAÄ samverka i *partnerskap* inom Centrala samrådsgruppen, en redan existerande samverkansmiljö. I ett partnerskap äger man gemensamt verksamheten som man driver tillsammans, och parterna har gemensamt och likvärdigt ansvar. En förutsättning är att det är möjligt för RAÄ som myndighet att bilda partnerskap med ett fritt samfund i denna fråga. Annars bör RAÄ, som statlig myndighet, ansvara för huvudmannaskapet.
- För *fokusområdet samhällsvetenskap/humaniora/teologi* föreslås en *centrumbildning* med flera samverkande lärosäten.
- Huvudman bör vara ett universitet med största möjliga bredd avseende det kyrkliga kulturarvsområdet, dvs. med institutioner som representerar såväl förvaltningen och dess praktik som samhällsvetenskap, humaniora och teologi.
- Utbildningsinsatser bör ske i samverkan med Svenska kyrkan och RAÄ – här finns en tydlig koppling till de båda andra fokusområdena.
- Länken mellan kulturmiljövårdens olika företrädare och universiteten bör förbättras ytterligare genom samverkan med både den nationella och regionala kulturmiljövården genom praktikplatser, forskningstjänster och utvecklingsprojekt. För detta krävs särskilda satsningar.
- Centrumbildningen bör omfatta förvaltning av och nya former för *Sveriges kyrkors skriftserier*.
- Tillgången till arkiv är viktigt att ha i åtanke vid kommande diskussioner.
- För att *koordinera* de tre fokusområdena och samverkansmiljöerna föreslås ett *förmedlingscentrum* (Clearing House).
- Ett förmedlingscentrum skulle ha flera uppgifter. Det skulle kunna ansvara för att samordna register och inventeringsresultat, koordinera fokusområdena med olika

intressenter, brukare och organisationer, stärka banden mellan de regionala samrådsgrupperna och Centrala samrådsgruppen, ha ett övergripande ansvar att bevaka pågående nationella projekt samt svara för (kontakter vid) viss finansiering i samband med projektansökningar och forskningsuppslag.

- Genom förmedlingscentrats roll som koordinator vid den Centrala samrådsgruppen samordnas kunskap både mellan fokusområdena och mellan de regionala samrådsgrupperna – överblick uppnås.
- Huvudmannskapet för förmedlingscentrat bör innehas av RAÄ. Förmedlingscentrat bör knytas till den Centrala samrådsgruppen, som föreslås ha en styrfunktion och vara beställare av forskning eller projekt samt hantera finansiering.

Med detta har en plattform beskrivits för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden för kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen mellan kyrka och stat år 2000. Genom en analys av intressenter och föreliggande kunskapsbehov har möjliga framtida samverkansmiljöer kunnat skisseras.

I nästa stadium krävs en mer djupgående genomgång av befintlig kunskapsuppbyggnad än den som varit möjlig här, liksom en detaljerad analys av kompetens och intressenter, för vidare samverkan. Innehållet för framtida kunskapsuppbyggnad avseende kyrkomiljöerna som kulturarv behöver diskuteras i sin fulla bredd samverkansparterna emellan, liksom kompetensförsörjning, utveckling och resultatspridning.

Processerna för att initiera, utveckla, förankra, genomföra, administrera (och i ett senare skede utvärdera) de olika samverkansmodellerna bör utredas, liksom juridiska konsekvenser. Mål för framtida verksamhet(er) behöver definieras, och metoder utarbetas som mäter sådant som kostnad, effektivitet i relation till målen och effekter av förändring.

Intressenterna har skilda roller och ansvarsområden, vilket innebär att oenighet kan uppstå i olika sakfrågor. Här bör en fördjupad diskussion föras om gränsdragningarna mellan intressenter och samverkansmiljöer. Vidare bör vem som har möjlighet till insyn i processerna beaktas liksom behovet av kontroll, kvalitetskontroll och mätning av effekter.

De ekonomiska förutsättningarna är ytterligare ett område som behöver klargöras inför det framtida arbetet. Förslag till finansiering är avgörande för möjligheten att bygga upp en bredd i kunskapen kring kyrkomiljöerna som kulturarv i ett långsiktigt perspektiv.

Bilagor

Sveriges kyrkor som forskningsmiljö

Historia 1912-2007

Bilaga författad av Ann-Catherine Bonnier

Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium (SvK), har sedan 1912 i monografiform publicerat svenska kyrkobyggnader och deras inredning och inventarier. Verket startades av Sigurd Curman och Johnny Roosval med målsättningen att kyrkornas kulturarv skulle inventeras och publiceras i sin helhet, för att gagna forskningen och kulturminnesvården men också för att väcka allmänhetens intresse för ett hotat kulturarv. Författarna var från början konsthistoriker vid Johnny Roosvals seminarium och uppmätningarna gjordes av blivande arkitekter under Sigurd Curmans tid som professor i arkitekturhistoria. Genom sina kontakter kunde Curman och Roosval snart knyta kvalificerade forskare till *Sveriges kyrkor*, i form av fasta medarbetare i redaktionen eller på frilansbasis mot arvode.

Tryckningen finansierades genom subskription och anslag från fonder och församlingar, och Curman och Roosval deltog själva utan ersättning. År 1940 blev Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA) utgivare för bokverket och det finansiella ansvaret för personal och tryckning övergick till Humanistiska forskningsrådet. I samband med att KVHAA upphörde som huvudman för RAÄ övertogs ansvaret för utgivningen år 1976 av en redaktionskommitté med representanter från båda parter. Från år 1982 har RAÄ även finansierat SvK:s löner och till en viss grad bekostat tryckning, fotografering, resor m.m. samt hållit med lokal och kontorsmateriel.

Ett villkor för förstatligandet var att SvK skulle fungera som ett stöd för kulturmiljövården, och behovet av mer översiktlig kunskap ledde till att två delprojekt startade, *Medeltida träkyrkor* 1977 och *Kyrkobyggnader 1760-1860* 1984. Monografiserien fortsatte dock parallellt med de nya serierna.

När RAÄ:s anslag minskade och nya uppdrag lades på verket, ledde detta till omprioriteringar. Personal och resurser krympte, samtidigt som SvK i ökande grad fick andra expertuppgifter inom RAÄ. Öronmärkta expensmedel upphörde och tryckningsmedel från fonder och forskningsråd fick sökas för varje enskilt bokprojekt. I takt med den finansiella åtstramningen sjönk utgivningstakten snabbt. År 1992 beslöt ledningen att ge SvK 10 års frist. I detta trängda läge startade SvK projektet *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, i samarbete med kulturgeografer, konstvetare och religionsvetare vid tre universitet och bekostat av Riksbankens Jubileumsfond med totalt 19,5 mkr under 1996-2002. Nära 20 forskare verkade under kortare eller längre tid inom projektet, däribland fyra ur SvK:s personal. Projektet har bl.a. haft som mål att översiktligt beskriva samtliga befintliga och försvunna kyrkor i hela landet, vilket nu finns samlat i en databas. Analyser publiceras i form av landskapsrapporter, och färdiga katalogtexter läggs in i Bebyggelseregistret (som är tillgängligt via nätet).

År 2002 erbjöd sig KVHAA att finansiera en 4-årig forskartjänst mot att en vakans återbesattes av RAÄ. Under två år hade SvK därefter fyra forskare. Efter pensionsavgång, uppsägning och ett avhopp i förtid från den av KVHAA finansierade tjänsten finns i dag ingen forskare kvar på SvK.

Sveriges kyrkor som forskarmiljö

När personalen varit som störst (1976-1989) har den bestått av 8 heltidstjänster, varav 5 antikvarier/forskare (som dels skrivit själva, dels redigerat volymer av externa författare), två sekreterare och en excerptist samt dessutom två arkitekter med lönebidrag.

Genom att SvK arbetat kontinuerligt sedan 1912 har en stor expertis byggts upp om kyrkobyggnaderna och deras inredning och inventarier. Nya medarbetare har inskolats i fält och det har alltid funnits möjlighet att dra nytta av äldre medarbetares erfarenheter. Genom samarbete med olika specialister, tvärvetenskapliga projekt samt mångårig seminarieverksamhet har en både djup och bred kunskap samlats inom SvK. Kontakten med systerverken i Danmark, Norge och Finland har ytterligare bidragit till specialiserad kunskap, liksom de sedan 1982 regelbundet återkommande nordiska kyrkoarkeologiska symposierna.

Sedan kyrkofrågorna decentraliserats till länsstyrelserna 1995 har SvK också svarat för utbildning och vidareutbildning av kyrkoantikvarierna samt medverkat vid de årliga kyrko-

antikvariedagarna. Personalen har också anlitats som experter inom och utom myndigheten samt anordnat kurser och hållit föreläsningar vid universiteten. Utredningar och förfrågningar från forskare och allmänhet om det kyrkliga kulturarvet har också bidragit till bredd i kunskaperna.

Kyrkobyggnader 1760-1860 har fokuserat på en kategori byggnader som tidigare varit föga behandlade av forskningen, och *Sockenkyrkoprojektet* har tagit fram helt ny kunskap om de regionala variationerna över tid i hela landet. Specialkompetens om träbyggande har blivit följden av arbetet med *Medeltida träkyrkor*, liksom även genom förundersökningar inför återuppbyggandet av Södra Råda gamla kyrka. I samarbete med SvK har också inventeringar och dendrodateringar av medeltida takstolar gjorts.

Publicering

Omfattningen av SvK:s verksamhet och utgivning kan följas år från år i KVHAA:s årsbok. Hittills har 226 monografier publicerats, omfattande drygt 500 bevarade sockenkyrkor och mer än 300 försvunna kyrkor och kapell. I serien *Medeltida träkyrkor* har alla kända bevarade kyrkor av kategorin (ett tiotal) dokumenterats och publicerats tillsammans med uppgifter om närmare 250 försvunna träkyrkor (dock återstår en planerad avslutande del). I serien *Kyrkobyggnader 1760-1860* har närmare 350 kyrkor hittills dokumenterats, vilket är ungefär hälften av beståndet. Vid sidan av dessa serier har andra skrifter givits ut med SvK:s personal som författare och redaktörer. SvK har också ansvarat för serien *Nya svenska kyrkor* (kyrkor byggda 1920-1984) och medverkat i verk som Sveriges Nationalatlas, Signums svenska konsthistoria och Sveriges kyrkohistoria.

År 2002 började utgivningen av *Sockenkyrkoprojektets landskapsrapporter*. Till dags dato har tolv stycken publicerats och för ytterligare nio finns fullständiga eller påbörjade manus.

Bibliotek och arkiv

Under åren har *Sveriges kyrkors* personal samlat ett omfattande handbibliotek med specialinriktning på kyrkor, inredning och inventarier. En del av biblioteket är topografiskt ordnat för att göra det lättare att finna litteratur om ett enskilt landskap. Även broschyrer och särtryck är samlade topografiskt. Formellt tillhör innehållet i biblioteket RAÄ och en stor del är katalogiserat av KVHAA:s bibliotek, som numera ingår i myndigheten. Böcker som

fanns då KVHAA och RAÄ gick skilda vägar kan dock förmodas tillhöra KVHAA. Vidare finns publikationer som är deponerade av tidigare medarbetare till SvK.

Arkivet har byggts upp sedan starten 1912. Det innehåller ett antal olika delar, bl.a.:

- enstaka originaluppmätningar (de flesta har överförts till Antikvarisktopografiska arkivet, ATA)
- det s.k. Gröna arkivet, som innehåller topografiskt ordnade pärmar med små kyrkoberskrivningar samt vykort eller foton av kyrkor
- den s.k. lappkatalogen med ämnesmässigt och topografiskt sorterade klichéavdrag från monografier publicerade före 1980-talet (?)
- ett stort antal äldre, kortfattade manus till kyrkoberskrivningar
- äldre excerpter, anteckningar och foton, topografiskt ordnade
- material för olika landskap, deponerat av tidigare medarbetare

Nationella databaser vid RAÄ

Förutom arkiv och bibliotek ska RAÄ också tillhandahålla och förvalta nationella databaser för kulturhistorisk information. Dessa databaser/söktjänster är tillgängliga från myndighetens hemsida:

- *Kulturmiljösök*. Samsökning i flertalet av RAÄ:s digitala källor.
- *Kulturmiljöbild*. Bildbank med ca 77.000 publika bilder på byggnader, fornminnen och kulturmiljöer från hela landet.
- *Rosenhanesamlingen*. Digital katalog över svenska, topografiska planscher från 1700-talet.
- *Fornsök*. Information om över 1,7 miljoner lämningar på närmare 600.000 platser, både på land och på havsbotten.
- *Arkeologi i Sverige*. En databas över arkeologiska utredningar och undersökningar.
- *Bebyggelseregistret*. Databas med information om vårt byggda kulturarv från medeltida kyrkor till moderna storstadsområden. De ca 12.000 byggnader som är skyddade som byggnadsminnen och kyrkor, finns presenterade.
- *Materialguiden*. Faktabas för dem som arbetar med byggnadsvård eller konventionell fastighetsförvaltning.
- *Det Medeltida Sverige*. Ett historiskt forskningsprojekt som kartlägger den medeltida bebyggelsen i Sverige
- *Naturstensregistret*. En webbtjänst som innehåller uppgifter om cirka 14.550 naturstensobjekt i byggnader.
- *Ritningsregistret*. Register över kart- och ritningssamlingen i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).
- *Visual arkiv*. Många av Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA:s, arkivförteckningar finns tillgängliga på Internet

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m., 4 kap.

Utfärdad 1988-06-30, omtryck SFS 2002:620 och ändrad t.o.m. SFS 2007:1097.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

2 § Kyrkobyggnader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

Kyrkobyggnader enligt denna lag är byggnader som före den 1 januari 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan eller någon av dess organisatoriska delar.

Kyrkotomt är ett område kring en kyrkobyggnad som hör samman med byggnadens funktion och miljö och som inte är begravningsplats. Lag (1999:304).

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1995:560).

4 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 3 § om tillståndsprövning tillämpas också i fråga om en kyrkobyggnad eller en kyrkotomt som har tillkommit efter utgången av år 1939 och som är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

5 § Sedvanliga underhållsarbeten eller brådskande reparationsåtgärder får utföras utan tillstånd. Sådana åtgärder skall utföras med material och metoder som är lämpliga med hänsyn till byggnadens eller anläggningens kulturhistoriska värde.

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

7 § För varje församling skall det finnas en förteckning över inventarier som avses i 6 §. I förteckningen skall anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än församlingen och om det förvaras på någon annan plats än i kyrkan.

I varje församling skall det utses två personer som har ansvar för att föra förteckningen. De skall också se till att föremålen förvaras och vårdas väl. Församlingen skall anmäla till länsstyrelsen vilka som har utsetts. Lag (1999:304).

8 § Stiftet skall minst vart sjätte år kontrollera att alla föremål i förteckningen finns kvar. Sådant kontroll skall också göras vid byte av någon av de personer som har utsetts enligt 7 § andra stycket. Efter varje kontroll skall en kopia av förteckningen sändas till länsstyrelsen. Lag (1999:304).

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,

2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller
4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besiktiga kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

Begravningsplatser

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Beredskapsförberedelser

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Ingripande för att åstadkomma rättelse

17 § Länsstyrelsen får förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse eller avbryta pågående åtgärder för att säkerställa efterlevnaden av föreskrifter och beslut enligt detta kapitel. Ett sådant föreläggande får förenas med vite.

I de fall som avses i första stycket får länsstyrelsen i stället hos kronofogdemyndigheten begära särskild handräckning enligt lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning mot den som ansvarar för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne. Lag (1999:304).

Överklagande

18 § Beslut som anges i 3, 4, 9, 10, 13 och 14 §§ samt 17 § första stycket får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten. Lag (1999:304).

Informanter

Agnes Kempe, RAÄ, Samhällsavdelningen
Anna Klint, RAÄ, Verkssektariatet
Anna Lindqvist, Östergötlands länsmuseum
Ann-Catherine Bonnier
Anne-Louise Eriksson, Svenska kyrkan, Forskningsenheten
Barbro Mellander, Regionmuseet Kristianstad
Boel Hössjer Sundman, Svenska kyrkan, Kyrkokansliet
Cecilia Andersson, Svenska kyrkan, Kyrkokansliet
Christina Fredengren, RAÄ, Verkssektariatet
Christina von Arbin
Elisabeth Regner, SHM
Erik Nordin, Lst Gävleborg/Svenska kyrkan, Kyrkokansliet
Eva Ringborg, Östergötlands länsmuseum
Fredrik Svanborg, SHM
Gunilla Lagnesjö, RAÄ, Förvaltningsavdelningen
Gunnar Almevik, Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård (Dacapo)
Gunnar Nordanskog, Linköpings stift
Hans Bergfast, Lst Halland
Heidi Vassi, Lst Kronoberg
Henrik Axiö, Sveriges Hembygdsförbund
Henrik Larsson, Gotlands högskola, avdelningen för kulturvård
Henrik Lindblad, Svenska kyrkan, Kyrkokansliet
Herman Bengtsson, Upplandsmuseet, Domkyrkoprojektet
Håkan Lindberg, SHM
Ingmar Brohed, Svenska kyrkans forskningsråd/Kungl. Vitterhetsakademien
Ingrid Schwanborg, RAÄ, Samhällsavdelningen
Ingrid Sjöström
Jan Andersson, RAÄ, Verkssektariatet
Jan von Bonsdorff, Uppsala universitet, konstvetenskapliga institutionen
Joakim Hansson, Lst Gotland
John Rothlind, Västerås stift
Jonna Stewénus, RAÄ, Informationsavdelningen
Karin Sterner, RAÄ, Informationsavdelningen
Karin Arvastson, RAÄ, Verkssektariatet
Karna Jönsson, RAÄ, Förvaltningsavdelningen
Kathrin Hinrichs Degerblad, RAÄ, Förvaltningsavdelningen
Kersti Berggren, RAÄ, Samhällsavdelningen
Kerstin Assarsson-Rizzi, RAÄ, Informationsavdelningen
Kina Linscott, Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård (Dacapo)
Lars Lundqvist, RAÄ, Informationsavdelningen
Lena Landström, Lst Gävleborg
Lotta Gustafsson, KTH Arkitekturskolan
Margareta Gavatin, RAÄ, Samhällsavdelningen
Margareta Bergstrand, RAÄ, Förvaltningsavdelningen
Margaretha Rossholm-Lagerlöf, Stockholms universitet, Institutionen för konstvetenskap
Maria Janzén, Östergötlands länsmuseum
Marie Hård, Svenska kyrkan, Kyrkokansliet
Markus Dahlberg, RAÄ, Samhällsavdelningen
Matilda Dahlquist, Lst Västra Götaland
Mia Geijer, Lst Örebro
Märta Lilja, Svenska kyrkans Församlingsförbund
Ola Hanneryd, Lst Jämtland
Ola Wetterberg, Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård
Peter Bratt, Stockholms läns museum

Rolf Källman, RAÄ, Informationsavdelningen
Sten Rentzhog, SHM
Suzanne Lindhagen, Stockholms Stadsmuseum
Sven Göthe, RAÄ, Verkssektariatet
Ulf Gyllenhammar, RAÄ, Samhällsavdelningen
Ulrica Grubbström, Västerbottens museum
Åsa Dahlin, RAÄ, Samhällsavdelningen

Referenslitteratur och källor

- Adlercreutz, Thomas, *Kulturegendomsrätt – med en kommentar till kulturminneslagen*, 2001.
- Andrén, Åke, "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1988.
- Andrén, Åke: "Kyrkorna i den teologiska forskningen", i *Sockenkyrkan i landskapet och sockenkyrkan som källmaterial* (red. Margareta Kempff), 1995.
- Begravningslag (1990:1144).
- Bet. 1987/88:KrU21 *Om kulturmiljövård*.
- Bet. 1994/95:KrU29 *Beslutanderätten i fråga om kyrkliga kulturminnen*.
- Bet. 1995/96:KU12 *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*.
- Bet. 1998/99:KU18 *Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen m.m.*
- Bexell, Peter & Weman, Gunnar, *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst*, 2008.
- Bonnier, Ann-Catherine, div. opublicerat material, inkl. PM i bilagan.
- Boström, Ragnhild, "Sveriges Kyrkor 75 år! Hur det började", i *Kulturminnesvård* 1987:4.
- Dahlberg, Markus, "Kyrkoantikvarisk ersättning och "Sveriges Kyrkor" som kunskapscentrum – några utgångspunkter för vidare diskussion", PM, 2009-04-15.
- Dahlberg, Markus, "Kyrkorna och det offentliga byggandet. Kyrkan och staten som bärare av ett kulturarv", *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst*, 2008.
- Dahlberg, Markus, "Tillämpningen av 4 kap. kulturminneslagen – en översikt av nödvändig kompetens", PM, 2005.
- Dahlberg, Markus & Franzén, Kristina (red.), *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, 2008.
- Dahlberg, Markus, div. opublicerat material.
- Ds C 1986:11 *Kulturhistorisk tillsyn över kyrkliga miljön*.
- Ds U 1987:9 *Kulturminneslag*.
- Fädernas kyrka. Församlingskyrkan igår – idag – i morgon*. Konferens 8 dec 1993.
- Författningssamlingsförordning (1976:725).
- Förvaltningslag (1986:223).
- Förordning (1942:929) om vården av vissa kyrkliga inventarier.
- Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.
- Förordning (1997:1171) med instruktion för Riksantikvarieämbetet.
- Förordning (2002:864) med länsstyrelseinstruktion.
- Gardberg, Carl Jacob, "Linköpings domkyrka" (recension i samband med Sveriges Kyrkors 75-årsjubileum 1987), i *Fornvännen* 1988.
- Granberg, Gunnar, ed., *Gamla kyrkor i en ny tid*, 2004.
- Gustafson, Tomas & Henrik Josefsson, "Synpunkter på RAÄ:s underlag för Sveriges kyrkor den fortsatta kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv", (2009-03-20) ur Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda trädmiljöer, Länsstyrelsen Örebro, 2009-02-11.
- Isaksson, Lennart & Sverker, Gudrun, *Kyrkan bygger och förnyar*, 1983.
- Karling, Sten, "Sveriges kyrkor som historiska monument", i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 1959.
- Kempff, Margareta (red.), *Sockenkyrkan i landskapet och sockenkyrkan som källmaterial. Ett symposium med stöd av Stiftelsen natur och kultur i Vitterhetsakademiens regi 16-17 juni 1994*, 1995.
- Kristiansen, Kristian, "Förslag till institut för kulturarvsforskning", 2006.
- KRFS 2005:2 (Kulturrådets författningssamling) *Riksantikvarieämbetets allmänna råd till 4 kap. lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) samt förordningen (1988:1188) om kulturminnen m.m. (KMF)*.
- Kulturdepartementet, *Beslutanderätten i fråga om kyrkliga kulturminnen*, dnr Ku95/166/Ka.
- Kulturdepartementet, *Uppdrag till Riksantikvarieämbetet om den kyrkoantikvariska ersättningen*, Ku2008/172/KT.
- Kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.
- Lag (1942:350) om fornminnen.
- Lag (1960:690) om byggnadsminnen.
- Lag (1985:1104) om skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål.

- Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.
 Lag (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning.
 Lag (1995:560) om ändring i lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.
 Lag (1999:304) om ändring i lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.
 Lagerlöf, Erland, "Kommentar till 75 års verksamhet samt årsberättelse", i *Vitterhetsakademiens årsbok* 1988.
 Lindahl, Göran, "Kyrkorna i den humanistiska forskningen", i *Sockenkyrkan i landskapet och sockenkyrkan som källmaterial* (red. Margareta Kempff), 1995.
 Lindahl, Göran, "Kyrkorna i den humanistiska forskningen", i *Kulturmiljövård* 1996:3-4.
 Lindblad, Henrik, "Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar", etapp 1, Svenska kyrkan, rapport januari 2009.
 Länsstyrelsen i Stockholms län, Faktablad 2007:04.
 Länsstyrelsernas årsredovisningar för 2006.
 Länsstyrelsernas regleringsbrev för 2007.
 Nordin, Erik, "Kyrkorna – titthål till vår historia", i *Kulturmiljövård* 1996:3-4.
 Noreen, Sven E, "Sveriges Kyrkor' under femtio år", i *Fornvännen* 1960.
 Prop. 1987/88:104 *Kulturmiljövård*.
 Prop. 1992/93:100 *Ekonomiska vårpropositionen 1993*.
 Prop. 1994/95:208 *Beslutanderätten i fråga om kyrkliga kulturminnen*.
 Prop. 1995/96:80 *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*.
 Prop. 1998/99:38 *Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.*
 Prop. 2001/02:1 *Budgetpropositionen för 2002*.
 Prop. 2002/03:1 *Budgetpropositionen för 2003*.
 Prop. 2003/04:1 *Budgetpropositionen för 2004*.
 Prop. 2004/05:1 *Budgetpropositionen för 2005*.
 Prop. 2005/06:1 *Budgetpropositionen för 2006*.
 Prop. 2006/07:1 *Budgetpropositionen för 2007*.
 Prop. 2007/08:1 *Budgetpropositionen för 2008*.
 Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, "Utvärdering av decentraliseringen av beslut om kyrkliga kulturminnen från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna", 1997, dnr 300-2775-1997.
 Riksantikvarieämbetet, "Centrala samrådsgruppen för det kyrkliga kulturarvet", PM, 1999-08-30.
 Riksantikvarieämbetet, "Riksantikvarieämbetet och det kyrkliga kulturarvet. Rapport från Arbetsgruppen för utredning av RAÄ:s arbete med det kyrkliga kulturarvet" (Markus Dahlberg, sekr.), PM, 2003.
 Riksantikvarieämbetet, "Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor – dokumentation från RAÄ:s seminarier serie våren 2006", PM, 2006, dnr 312-4154-2006.
 Riksantikvarieämbetet, "Tillämpningen av 2-4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Statistik gällande 2005", 2006:7.
 Riksantikvarieämbetet, *För framtidens kulturarvsarbete. Omvärldsanalys 2006*.
 Riksantikvarieämbetet, *Samverkan för kunskapsutveckling. Omvärldsanalys 2007*.
 Riksantikvarieämbetet, "Yttrande om kyrkoantikvarisk ersättning", beslut 2007-05-09.
 Riksantikvarieämbetet, "Centrala samrådsgruppen för det kyrkliga kulturarvet", sammanställning av enkätsvar inför Centrala samrådsgruppens konferens 2007.
 Riksantikvarieämbetet, "Kyrkoantikvarisk ersättning 2002-2008 – effekter för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet", redovisning av ett regeringsuppdrag, 2008, dnr 312-519-2008.
 Riksantikvarieämbetets regleringsbrev för 2007, 2008, 2009.
 Riksantikvarieämbetets årsredovisning för 2006, 2007, 2008.
 Riksrevisionen, "Enkät till länsstyrelserna om skyddet av de kyrkliga kulturminnena och det kyrkoantikvariska ersättningssystemet (KAE)", 2007.
 Riksrevisionen, 2008:2, *Statens insatser för att bevara de kyrkliga kulturminnena*.
 Robertsson, Stig, "Vård- och underhållsplanering. Presentation av en modell", Riksantikvarieämbetet, 2002.

- Schwanborg, Ingrid, *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*, 2002.
- Schwanborg, Ingrid, div. opublicerat material.
- Sjöström, Ingrid, "Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor", i *Sockenkyrkan i landskapet och sockenkyrkan som källmaterial* (red. Margareta Kempff), 1995.
- Sjöström, Ingrid, "Kyrkorna som kunskapskälla. Projektet Sockenkyrkorna", i *Kulturmiljövård* 1996:3-4.
- Sjöström, Ingrid & Marian Ullén, "Pågående projekt vid Sveriges Kyrkor", i *Kulturmiljövård* 1993:1.
- Sjöström, Ingrid, div. opublicerat material.
- Skr. 2008/09:220 Kyrkoantikvariska frågor.
- SOU 1997:43, *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven*
- SOU 1997:47, *Den kyrkliga egendomen*.
- SOU 2004:100, *Tillsyn. Förslag om en tydligare och effektivare tillsyn*.
- Sundman, Boel Hössjer (red.), *Levande arv. Teologisk eftertanke och praktiska råd vid förändring och bevarande av kyrkobyggnader*, 2007.
- Svenska kyrkan, 2007 (dnr KAE 2007:5), *Svenska kyrkans redovisning för år 2006 angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen*.
- Svenska kyrkan, 2007, *Ramfördelning för kyrkoantikvarisk ersättning år 2008. Bilaga till kyrkostyrelsens beslut 2007-06-15*.
- Svenska kyrkans projekthanteringssystem (PHS).
- Svenska kyrkans utredningar, *Fädernas kyrkor och framtidens*, betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning, 1996:1.
- Unnerbäck, Axel, "Sveriges Kyrkor 75 år! Hur arbetet fortsatt och fortsätter", i *Kulturminnesvård* 1987:4.
- Unnerbäck, Axel, "Sveriges Kyrkor – konsthistoriskt inventarium", ur *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, 1992.
- Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 2002.
- Westerlind, Ann Mari, "Kompetensutveckling och vägledning om kulturmiljön i PBL", Riksantikvarieämbetet, 2009, dnr 331-1789-2009.
- Wienberg, Jes, "Kyrkorna som arkeologiskt källmaterial", i *Sockenkyrkan i landskapet och sockenkyrkan som källmaterial* (red. Margareta Kempff), 1995.
- Wikström, Eva,
- Yttrande 1998/99:KrU3y *Kulturutskottets yttrande om staten och trossamfunden*.
- Överenskommelse mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan, Ku2000/470/Ka.

